Фрідріх Дюрренматт

Грек шукає грекиню

Перекладач: Катерина Гловацька

Комедія у прозі

Без упину дощило — і вдень, і вночі, цілісінькими тижнями. Вулиці, проспекти, бульвари блищали, наче вмиті, уздовж тротуарів мчала вода, струмочки ставали річками, пливли автомашини, люди йшли під парасолями, в плащах, вода хлюпала в їхніх черевиках, а шкарпетки були геть мокрі; з атлантів, венер і янголят, що підпирали балкони палаців і готелів або просто приліпилися до фасадів старих будинків, вода текла й капала, наносила на них розмитий пташиний послід, а на грецькому фронтоні парламенту голуби шукали притулку поміж ногами й грудьми героїв патріотичного барельєфу. То був жахливий січень. А тоді все сховав туман, він теж стояв цілими днями й тижнями, почалася пошесть грипу, не така вже й лиха для людей порядних, соціально забезпечених, однак грип забрав кількох багатих дядечок і тітоньок — на це вже давно чекали їхні спадкоємці,— померло і кілька поважних державних мужів, а найбільше — бездомних волоцюг, що ховалися під мостами на березі річки. А дощ знову лив ливцем. Без упину.

Його звали Арнольф Архілохос, і мадам Білер за стойкою казала:

— Бідолашний чоловік! Хіба можна мати таке ім'я? Огюсте, принеси йому ще склянку молока.

А в неділю вона казала:

— Принеси йому ще склянку пер'є.

Кощавий Огюст, її чоловік, колись зайняв перше місце у славнозвісній велогонці Tour de Suisse1 і друге місце у ще славнозвіснішій велогонці Tour de France2, а тепер обслуговував відвідувачів у костюмі велогонщика, у maillot jaune3, адже тут завжди збирався невеличкий гурток друзів велосипедного спорту. Щодо Архілохоса Огюст мав свій погляд.

— Не розумію твоєї прихильності, Жоржетто,— казав він уранці, підводячись із ліжка або ще в ліжку, або ввечері, коли вже всі відвідувачі розходились і він міг біля грубки погріти свої кощаві волохаті ноги,— не розумію твоєї прихильності до пана Архілохоса. Це ж не мужчина, а якийсь плюгавець. Хіба можна все життя нічого не пити, крім молока й мінеральної води!

— Колись і ти нічого іншого не пив,— відповідала Жоржетта низьким голосом, взявшись руками в боки, а якщо була ще в ліжку, то згортала руки на своїх могутніх грудях.

— Згоден, — довгенько подумавши, виголошував Огюст, увесь час розтираючи собі ноги.— Але я не пив, щоб виграти Tour de Suisse, і я виграв, дарма що довелося долати неймовірні перевали, і мало не виграв Tour de France. У таких випадках тверезість цілком виправдана. А пан Архілохос? Йому вже минуло сорок п'ять, а він іще з жодною жінкою не спав.

Останнє засмучувало і мадам Білер. Вона не знаходила переконливих слів, коли Огюст, гріючись біля грубки в своєму костюмі велогонщика або лежачи в ліжку, починав про це розводитися. А втім, не можна було не визнати, що мосьє Арнольф — так вона казала на Архілохоса — має певні принципи. Наприклад, він не курив, а про лайливі слова й мови не могло бути. Жоржетта навіть не уявляла собі Архілохоса в нічній сорочці, а надто голим, настільки він був завжди ретельно вбраний, хоч і дуже бідно.

Його світ був міцний, як фортеця, у своїй уяві він звів високу моральну споруду, де панував лад, а на чолі її стояв сам президент.

— Повірте мені, мадам Білер,— казав Архілохос, шанобливо дивлячись на портрет президента в рамці з едельвейсів, що висів за стойкою понад виставленими пляшками з горілкою та лікерами.— Повірте мені, наш президент — чоловік непитущий, філософ, майже святий. Не курить, не п'є, вже тридцять років, як овдовів, дітей не має. Можете прочитати це в газетах.

Мадам Білер не зважувалась одразу ж заперечувати. Вона, як і всі в цій країні, відчувала деяку пошану до президента, адже то був єдиний спокійний центр у політичній метушні, де уряди раз у раз змінювалися; отже, вона відчувала до президента деяку пошану, але така неймовірна цнотливість її відлякувала. Точніше, мадам просто не йняла їй віри.

— Та в газетах усяке пишуть,— нерішуче зауважила Жоржетта.— Авжеж, пишуть. Тільки як там насправді, ніхто не знає. Всі кажуть, що газети брешуть.

— Люди помиляються, світ у самій своїй суті глибоко моральний,— відказав Архілохос, п'ючи своє пер'є так урочисто, немов то було шампанське.— Огюст теж вірить газетам.

— Ні! — вигукнула Жоржетта.— Я ж краще знаю.

Огюст не вірить жодному газетному слову.

— Хіба він не вірить спортивній хроніці, яку дають газети?

Цього мадам Білер не змогла заперечити.

— Цнотливість завжди впадає в око,— вів далі Архілохос, протираючи свої погнуті, без оправи, окуляри.— Вона світиться на обличчі президента і світиться на обличчі мого єпископа.

І він обернувся до портрета, що висів над дверима.

— Єпископ надто гладкий,— зауважила мадам Білер,— він просто не може бути цнотливий.

Але Архілохос у своїх переконаннях був непохитний.

— Така вже в нього статура,— заперечив він.— Коли б єпископ не жив цнотливо, як філософ, то був би ще гладший. Ось погляньте на Фаркса: він не вміє стримуватися, ніколи не знає міри, а який він пихатий! Хоч з якого боку на нього глянути, він — грішник, та ще й марнославний.— І Архілохос показав великим пальцем через плече на портрет горезвісного революціонера.

Але мадам Білер затялася:

— Та яке там марнославство! З таким писком і кошлатою чуприною. І з його соціальними симпатіями.

— Це особливий різновид марнославства,— визначив Арнольф.— Не можу зрозуміти, чого тут висить портрет цього спокусника. Адже він щойно вийшов із в'язниці.

— Ой, ніколи не можна всього знати,— сказала мадам Білер І одним духом вихилила чарку кампарі,— ніколи. А в політиці треба особливо стерегтися.

Обернімося знову до протилежної від Фаркса стіни — до єпископа. Він посів друге місце в ієрархічному світі пана Архілохоса. То був не католицький єпископ, хоча мадам Білер була по-своєму доброю

католичкою, вона йшла до церкви — коли вже так випадало,— щоб гарненько поплакати (так само плакала вона і в кіно); не був він і протестантським єпископом, хоч Огюст Білер (Густі, син Геду Білера), що походив із німецької Швейцарії (Гроссаффолтерн), перший великий майстер велогонок, котрого виставила Швейцарська конфедерація (див. "Спорт" від дев'ятого вересня 1929 року), не визнавав як цвінгліанин4 ніяких інших єпископів (правда, він і гадки не мав, що був цвінгліанин); а той єпископ стояв на чолі давньо-новопресвітеріан передостанніх християн, досить-таки рідкісної і не дуже зрозумілої секти, яка поширилася з Америки; тепер портрет єпископа висів над дверима, бо Архілохос уперше з'явився перед Жоржеттою, тримаючи під пахвою той портрет.

Це було дев'ять місяців тому. Надворі — яскравий весняний день, вулиця осяяна сонцем, до невеличкого ресторану скоса падають снопи променів, вони ще дужче золотять жовту Огюстову майку та його кощаві ноги, перетворюючи густе волосся на них у мерехтливий серпанок.

— Мадам,— нерішуче сказав тоді Архілохос,— я прийшов до вас, бо побачив у вашій господі президентів портрет. Та ще на самому видному місці, над стойкою. Цей факт мене вельми тішить, бо я — патріот. Між іншим, я шукаю їдальню, де міг би завжди обідати. По-домашньому. І щоб мати постійне місце, найкраще десь у кутку. Я самотній, працюю бухгалтером. Живу порядно, зовсім не п'ю, не курю. І лайки від мене зроду не почуєте.

Тут же вони домовилися за ціну.

— Мадам,— знову сказав він і простяг Жоржетті єпископів портрет, сумно дивлячись на неї крізь невеличкі брудні окуляри.— Мадам, коли ваша ласка, задовольніть моє прохання: повісьте портрет цього давньо-новопресвітеріанського єпископа передостанніх християн. Найкраще — поруч із президентом. Я не можу їсти в приміщенні, де немає цього портрета, саме через те я і пішов із їдальні Армії спасіння, де я досі

харчувався. Я щиро шаную єпископа. Це для мене — взірець людини, адже він непитущий і справжній християнин.

То Жоржетта й повісила єпископа передостанніх християн, тільки, правда, не поруч із президентом, а над дверима, і він висів там, мовчазний, задоволений, поважний, однак часом його зраджував Огюст, відповідаючи небагатьом цікавим відвідувачам стисло й виразно:

— Мій товариш по спорту.

Через три тижні Архілохос прийшов із новим портретом — фотокарткою Пті-Пейзана з його власноручним підписом. Пті-Пейзан був власником величезного машинобудівельного концерну. Архілохос сказав, що йому було б приємно, якби Пті-Пейзан теж висів тут. Може, замість Фаркса? Виявилося, що у своїй високій моральній будові світу Архілохос надав власникові машинобудівельного концерну третє місце.

Але Жоржетта заперечила:

— Пті-Пейзан робить кулемети.

— Ну то й що?

— Танки.

— Ну то й що?

— Атомні гармати.

— Ви забуваєте Пті-Пейзанові електробритви й акушерські щипці, мадам Білер, це виключно гуманні вироби.

— Мосьє Архілохос,— урочисто промовила Жоржетта,— я мушу вас застерегти ніколи не майте справи з Пті-Пейзаном.

— Я працюю в нього,— відповів Арнольф.

Жоржетта засміялася.

— Тоді навіщо ви п'єте тільки молоко й мінеральну воду,— сказала вона,— не їсте м'яса (Архілохос був вегетаріанець) і не спите із жінками? Зброєю Пті-Пейзан постачає армію, а коли армія озброєна, то починається війна. Так завжди буває.

Архілохос не погодився.

— Не у нас! — вигукнув він.— Не при нашому президентові!

— Аякже!

Тоді вона нічого не знає про санаторії для вагітних робітниць, впевнено заперечив Архілохос, і про будинки для старих робітників-інвалідів, які заснував Пті-Пейзан. Взагалі Пті-Пейзан високоморальна людина, справжній християнин.

Та мадам Білер стояла на своєму, і вийшло так, що, крім перших двох високих взірців пана Архілохоса (блідий, сором'язливий, трохи обрезклий, сидів він у своєму кутку серед друзів велоспорту), на одній із стін висів портрет того, хто в моральній споруді світу Архілохоса посідав останнє місце,— портрет Фаркса, діяча, що влаштував державний переворот у Сан-Сальвадорі та путч на Борнео.

Але і з четвертим номером Арнольфові не вдалося порозумітись із Жоржеттою.

— Ви можете повісити цю картину хоча б під Фарксом,— сказав він, простягаючи мадам Білер якусь дешевеньку репродукцію.

— Хто ж це намалював? — спитала Жоржетта, здивовано втупившись у трикутні чотирикутники й покручені кола.

— Пассап.

Виявилося, мосьє Арнольф надзвичайно шанує цього всесвітньовідомого художника, але Жоржетта ніяк не могла добрати, що воно зображено на картині.

— Справжнє життя,— запевняв Архілохос.

— А внизу написано: "Хаос",— вигукнула Жоржетта, показуючи на правий нижній ріжечок картини.

Архілохос похитав головою.

— Великі митці творять позасвідомо,— пояснив він,— Я певен, що ця картина відтворює справжнє життя.

Та нічого не зарадило, і Архілохоса це настільки боляче вразило, що він три дні обминав ресторан. Нарешті він знову прийшов, і мадам Білер поступово ознайомилась із способом життя мосьє Арнольфа, коли взагалі можна назвати це життям, таке воно було пунктуальне, розплановане й недолуге. До того ж в Архілохоса, в його моральній споруді світу виявилися ще взірці, від номера п'ятого до восьмого включно.

Номером п'ятим став Боб Форстер-Монро, посол Сполучених Штатів, правда, не давньо-новопресвітеріанин передостанніх християн, а лише давньопресвітеріанин передостанніх християн, прикра, але не безнадійна ріжниця, і про неї Архілохос, зовсім не нетерпимий до віросповідання, міг

балакати цілісінькими годинами. (Серед інших релігій він рішуче відхиляв тільки новопресвітеріанство передостанніх християн).

Номером шостим був метр Дютур.

Номером сьомим — Еркюль Вагнер, ректор університету.

Колись метр Дютур боронив на суді убивцю-садиста, котрому згодом відтяли голову. То був помічник давньо-новопресвітеріанського проповідника (то тіло збезчестило душу проповідникового помічника, душа його була безневинна, незаплямована і врятована); а ректор університету якось відвідав студентський гуртожиток передостанніх християн і упродовж п'яти хвилин розмовляв із другим номером (єпископом).

Номером восьмим став Бібі Архілохос, рідний брат, напрочуд добра людина, як підкреслював Арнольф, але безробітний, що дивувало Жоржетту, адже завдяки Пті-Пейзанові всі люди були більш-менш влаштовані.

Архілохос мешкав у невеличкій мансарді поблизу ресторанчика "В Огюста" — таку назву мало чемпіонове господарство,— і щодня витрачав понад годину, аби дістатися до місця своєї роботи — білого, у двадцять поверхів, зведеного за проектом Ле Корбюз'є, адміністративного будинку машинобудівельного концерну Пті-Пейзана.

Мансарда була звичайнісінька: шостий поверх, смердючий коридор, тісна кімнатка, крива стеля, шпалери невизначеного кольору, стілець, стіл, ліжко, Біблія, за завіскою — святковий костюм. На стіні — портрети: перший — президента, другий — єпископа, третій — Пті-Пейзана, четвертою була репродукція картини Пассапа (чотирикутні трикутники) і так далі аж до Бібі включно (сімейна фотокартка з діточками). Вигляд з вікна: на відстані двох метрів — брудний фасад міського клозету, огидні плями, білі, жовті й зелені; рівні ряди відчинених смердючих віконець;

влітку, посеред дня, на цю стіну в плямах падало сонячне світло, і завжди, весь час, чути було, як спускають воду.

На службі Архілохос сидів із п'ятдесятьма іншими бухгалтерами у чималому, поділеному скляними перегородками залі, схожому на лабіринт; пересуватися в ньому можна було тільки зигзагами; восьмий поверх, відділ акушерських щипців, нарукавники, олівець за вухом, сірий робочий халат, обід у заводській їдальні, де він почувався нещасним, бо там не було портретів ні президента, ні єпископа, а висів тільки портрет Птті-Пейзана (номера три). Архілохос був, власне, не бухгалтер, а лише помічник бухгалтера. Або ще точніше: помічник помічника бухгалтера. Одне слово, він був чи не з останніх помічників бухгалтера, коли взагалі можна сказати "останні", адже число бухгалтерів та їхніх помічників у концерні Птті-Пейзана практично не мало кінця-краю; але, займаючи цю, чи не найменшу, посаду, Архілохос одержував куди кращу платню, ніж це можна було уявити, судячи з його мансарди. Жити в темній, оточеній клозетами, злиденній кімнатці змушував його Бібі.

З номером восьмим (братом) познайомилася й мадам Білер. Це сталось якось у неділю. Арнольф запросив Бібі Архілохоса пообідати з ним у кав'ярні "В Огюста".

Бібі прийшов з дружиною, двома коханками та сімома діточками, з них найстарші, Теофіл і Готліб, були майже дорослі. Тринадцятирічна Магда-Марія привела свого залицяльника. Бібі виявився непросипущим п'яницею, його дружину супроводжував "дядечко", як на нього всі казали,— відставний капітан, але мужчина ще нівроку. І знялася така веремія, що навіть для друзів велоспорту це було вже занадто. Теофіл хизувався тим, що сидів у в'язниці, а Готліб тим, що грабував банк, Маттіас і Себастьян, дванадцяти і дев'яти років, кололися ножами, а наймолодші хлопці, шестирічні близнюки — Жан-Крістоф і Жан-Даніель — зчепилися за пляшку абсенту.

— Що воно за люди! — вигукнула нажахана Жоржетта, коли все те бісове кодло врешті пішло.

— Вони ще діти,— заспокоював її Архілохос, сплачуючи рахунок (половину свого місячного заробітку).

— Послухайте, — обурилася мадам Білер, — ваш брат, здається, утримує цілу зграю розбишак. І ви ще даєте йому гроші? Та мало не все, що заробляєте?

Однак Архілохос у своїх поглядах був непохитний.

— Треба дивитися в основу, мадам Білер,— сказав він,— а основа у них хороша. Як у кожної людини. Зовнішність оманлива. Мій брат, його дружина та їхні дітки — порядні люди, тільки створені вони трохи не для такого життя.

І от знов у неділю, тільки вже о пів на десяту, Архілохос прийшов до того ресторанчика, але з іншого приводу та ще із червоною трояндою у петельці. Його вже нетерпляче чекала Жоржетта. Власне, в усьому були винні ці нескінченні дощі, і туман, і холоднеча, завжди мокрі шкарпетки, пошесть грипу, а той із часом набув форми шлункового захворювання; і Архілохос — ми ж знаємо, яка в нього кімната — через постійний гуркіт води у споруді навпроти зовсім не міг спати. Все це змусило Арнольфа змінити деякі свої погляди, правда, поволі, в міру того, як підіймалася вода у вуличних рівчаках, і врешті він зовсім поступився, коли мадам Білер знову завела мову на одну делікатну тему, що її дуже хвилювала.

— Ви повинні одружитися, мосьє Арнольф,— сказала вона.— Хіба то життя в мансарді? І не можна ж увесь час сидіти поміж тих велодрузів, це не личить людині з високими інтересами. Вам потрібна дружина, яка б за вас дбала.

— За мене дбаєте ви, мадам Білер.

— Та ні, коли ви одружитесь, усе буде інакше. Матимете таке собі тепленьке кубельце, ось побачите.

Нарешті вона домоглася від нього згоди дати оголошення в газеті "Суар". І миттю принесла папір, ручку й чорнило.

— "Бухгалтер, неодружений, сорока п'яти років, давньо-новопресвітеріанин, делікатний, шукав давньо-новопресвітеріанку... — запропонувала вона.

— Це непотрібно,— сказав Архілохос,— я вже сам наверну свою дружину до правдивої віри.

Жоржетта погодилася.

— ...шукає милу, веселу жінку його віку, вдова теж підходить".

— Вона має бути дівчиною,— наполягав Архілохос.

Але Жоржетта трималася міцно.

— Викиньте собі з голови дівчину,— вигукнула вона.— У вас зроду не було жінки, а хтось із вас двох має ж знати, як це робиться.

Тоді мосьє Арнольф насмілився зауважити, що він уявляє собі це оголошення зовсім іншим.

— А саме?

—Грек шукає грекиню!

— Боже мій!—здивувалася мадам Білер.— Хіба ви грек? — І вона втупилася в повнувату, незграбну постать пана Архілохоса, що належав швидше до нордичного типу.

— Розумієте, мадам Білер, — сором'язливо сказав він,— я знаю, що люди уявляють собі греків трохи інакшими, не такими, як я. Ще за давніх часів мій предок переселився до цієї країни, щоб згодом, у війську Карла Сміливого, загинути в битві при Нансі. Отож я не дуже схожий на справжнього грека. З цим я згоден. Але здебільшого взимку, в такий туман, у холоднечу, в такий дощ, мадам Білер, мене тягне назад, тягне на батьківщину, якої я зроду не бачив, тягне до Пелопоннесу з його червонуватими скелями і блакитним небом (якось я прочитав про це в "Матчі"), Ось чого я хочу побратися тільки з грекинею, адже тут, у цій країні, вона почувається, либонь, такою ж самотньою, як я.

— Ви справжній поет,— сказала Жоржетта і витерла очі.

Архілохос і справді одержав відповідь, уже на третій день: невеличкий напахчений конверт із аркушиком паперу, блакитним, як небо Пелопоннесу. Хлоя Салонікі писала йому про свою самотність і питала, коли вони побачаться.

За Жоржеттиною порадою Архілохос відповів листом: вони можуть зустрітись у кав'ярні "В Огюста" в неділю такого-то січня. Вони впізнають одне одного з червоної троянди.

Архілохос убрався в свій святковий темно-синій костюм, який йому справили ще для конфірмації. А пальто забув удома. Він хвилювався. Не знав, чи не податися йому назад, сховатися в своїй мансарді, і вперше йому стало прикро, коли побачив Бібі, той чекав біля кав'ярні, ледь видний крізь туман.

— Давай сюди дві синенькі5,— сказав Бібі й простяг свою братню руку.— Магді-Марії доконче треба брати уроки англійської.

Архілохос здивувався.

— У неї новий кавалер, дуже порядний,— пояснив Бібі,— тільки він говорить виключно англійською.

Архілохос із червоною трояндою в петельці віддав Бібі гроші.

Жоржетта чекала вкрай схвильована, а Огюст, як завжди, коли в ресторанчику не було людей, сидів у своєму костюмі велогонщика біля грубки й розтирав голі ноги.

Мадам Білер прибирала на стойці.

— Цікаво, хто ж це прийде,— сказала вона.— От якби щось гладеньке й гарненьке. Сподіваюсь, не дуже стара, вона про вік нічого не пише. Та хто хоче про нього згадувати!

Геть змерзлий Архілохос замовив чашку гарячого молока.

І коли він протирав собі окуляри, що запотіли від молока, до ресторанчику ввійшла Хлоя Салонікі.

Короткозорий Архілохос спершу побачив замість Хлої щось невиразне, під білим овалом обличчя, десь праворуч, велику червону пляму — троянду, як він здогадався, але тиша, що запала в залі, ця мертва тиша, котру не порушував ані дзенькіт посуду, ані людський подих, настільки його занепокоїла, що він не зміг одразу почепити собі на носа окуляри. Та тільки-но це йому вдалося, як він тут же їх скинув, і знову заходився збуджено протирати.

Сталося щось неймовірне. У цьому невеличкому ресторанчику, цього туманного й дощового дня сталося диво! До обрезклого холостяка, сором'язливого гуманіста, що мусив нидіти в смердючій мансарді й пити тільки молоко чи мінеральну воду, до цього завантаженого принципами й роздумами молодшого помічника бухгалтера, до цього чоловіка, що завжди має мокрі й драні шкарпетки, невипрасувану сорочку,

закороткий одяг, вичовгані черевики, а в голові — безглузді ідеї,— до нього прийшло таке чарівне створіння, втілення казкової вроди і грації, така справжня маленька дама, що Жоржетта не зважувалася поворухнутись, а Огюст мерщій сховав за грубкою свої кощаві ноги.

— Пан Архілохос? — спитав тихий, нерішучий голос.

Архілохос підвівся, попав рукавом у чашку, і молоко залило окуляри на столі. Та врешті він їх нап'яв і втупився крізь молочні струмені у Хлою Салонікі, але з місця не зрушив.

— Ще одну чашку молока,— пробелькотів він.

— О, і мені теж,— усміхнулася Хлоя.

Архілохос сів, він не годен був ні відірвати від неї очей, ні запросити її до столу, дарма що йому це страх як кортіло. Він розгубився, ця фантастична ситуація приголомшила його, і він не зважувався згадати про свою об'яву в газеті, тільки збентежено вийняв троянду з петельки. Кожної миті він чекав, що Хлоя розчаровано крутнеться й піде звідси. А може, йому здавалось, ніби все це відбувається уві сні. Арнольф був беззахисний перед вродою цієї дівчини, перед незбагненним дивом цієї миті, яка не може довго тривати, та він цього і не сподівався. Він відчував, що кумедний, ба навіть потворний, і раптом виразно уявив свою кімнату на мансарді, безнадійну похмурість робітничого кварталу, де він жив, одноманітність бухгалтерської роботи. А Хлоя спокійно сіла до його столика, просто навпроти, і глянула на нього великими чорними очима.

— О, я і гадки не мала, що ти такий милий,— вигукнула вона щасливим голосом.— Яка радість, що ми, греки, знайшли одне одного. А тепер присунься, твої окуляри геть у молоці.

Вона зняла з нього окуляри і витерла їх своїм шарфом, як здалося короткозорому Архілохосові, а тоді взялася дихати на скельця.

— Фройляйн Салонікі,— вичавив він нарешті з вуст таким голосом, немов виголошував собі смертельний вирок,— мабуть, я не зовсім справжній грек. Мої предки приїхали сюди за часів Карла Сміливого.

Хлоя засміялася:

— Грек завжди залишається греком.

Тоді вона почепила йому окуляри, і Огюст приніс молоко.

— Фройляйн Салонікі...

— Кажи мені просто Хлоя,— сказала вона,— і просто "ти", адже ми з тобою поберемось, я хочу стати твоєю дружиною, бо ти — грек. Я хочу зробити тебе щасливим.

Архілохос спаленів по самі вуха.

— Це вперше в житті, Хлоє,— мовив він нарешті,— я розмовляю з дівчиною, а досі тільки з мадам Білер...

Хлоя мовчала, здавалося, вона над чимось замислилась, і вони пили гаряче молоко, з якого здіймалася пара.

Аж коли Хлоя і Архілохос вийшли з ресторанчика, мадам Білер нарешті здобулася на слово.

— Яка пікантна штучка,— сказала вона.— Щось неймовірне. В неї і браслет, і ланцюжок на шиї, мабуть, не на одну сотню тисяч франків. Видно, їй добряче доводиться працювати. А манто ти бачив? Яке розкішне хутро! Кращої дружини важко собі уявити.

— Зовсім молоденька,— й досі не міг отямитися Огюст.

— Та ні,— заперечила Жоржетта, наливаючи собі склянку кампарі з содовою,— не така вже вона й молоденька, їй за тридцять. Але добре за собою стежить. Напевне, їй щодня масаж роблять.

— Мені теж робили, коли я зайняв перше місце в Tour de Suisse,— мовив Огюст і сумно глянув на свої кощаві ноги.— А які в неї парфуми!

Хлоя і Архілохос стояли на вулиці. Дощ не вщухав. Спустився похмурий туман, а холоднеча проймала крізь одяг.

— На набережній навпроти Всесвітньої служби здоров'я є безалкогольний ресторан,— сказав він нарешті,— зовсім дешевий.

Він мерз у своєму пошарпаному, вже мокрому костюмі, пошитому ще для конфірмації.

— Візьми мене під руку,—запропонувала Хлоя.

Бухгалтерів помічник збентежився, бо гаразд не знав, як це робиться. Він ледве зважувався глянути на гарне створіння, що дріботіло поруч нього в тумані, напнувши на чорне волосся сріблясто-синю хустинку. Арнольф трохи ніяковів. Уперше в житті він ішов містом удвох із дівчиною і, власне, радів туманові. Дзиґарі на якійсь церкві пробили пів на одинадцяту. Вони йшли порожніми вулицями передмістя, дерева й будинки віддзеркалювалися в мокрому асфальті. Стіни будинків відлунювали їхню ходу. Здавалося, наче вони йдуть склепистим підземеллям. Не видно було жодної живої душі, тільки назустріч їм із туманної мли вичалапав голодний пес, чорно-білий спанієль, брудний і мокрий, вуха і язик у нього сумно повисли. Тьмяно світилися червонуваті вуличні ліхтарі. Потім повз Арнольфа і Хлою, несамовито сигналячи, промчав автобус, очевидно, він поспішав до Північного вокзалу. Приголомшений порожніми вулицями, цим недільним ранком, цією негодою, Архілохос притулився до м'якого хутра Хлоїного манто, шукаючи захистку під невеличкою червоною парасолькою. Вони ступали

в ногу, майже як справжня закохана парочка. Десь у тумані пронизливо співала Армія спасіння, а часом із вікон будинків чулася музика, то по телебаченню передавали недільний ранковий концерт, якусь симфонію чи то Бетховена, чи то Шуберта, до тих звуків вдиралися гудки автомашин, що блукали в тумані. Арнольф і Хлоя ішли вниз, як їм здавалося, до річки, однаковісінькими вулицями. Коли трохи розвиднювалося, їх ледве можна було роздивитися, а тепер уже все позатягувало сірою запоною туману. Далі почався нескінченний бульвар з одноманітними нудними фасадами будинків, то були, як легко спадало на думку, вілли колишніх банкірів, що давно вже збанкрутували, або зів'ялих кокоток; ті будинки мали біля входів доричні або корінфські колони, великі балкони й високі вікна на другому поверсі, освітлені чи позабивані, мокрі, примарні.

Хлоя почала розповідати. Історія її юності була така ж дивовижна, як вона сама. Вона говорила, часом затинаючись, мабуть, ніяковіла. Але бухгалтерів помічник приймав усе неймовірне за чисту правду, адже й те, що відбувалося зараз, скидалося на казку.

Вона була сирота (за її словами), походила з грецької родини, що емігрувала з Кріту. Хлоя пам'ятає, як вони страшенно мерзли, живучи в якомусь бараці. А згодом вона залишилася сама-самісінька. Зростала в страшних злиднях, ходила в дранті, замурзана, як отой чорно-білий спанієль, цупила на базарі фрукти, а з церковних карнавок — дрібняки. За нею ганялася поліція, на неї полювали сутенери. Спала вона під мостом між бродягами або в порожніх діжках на сміття, полохлива й недовірлива, наче звірятко. А згодом її підібрало подружжя археологів, підібрало в повному розумінні цього слова під час вечірньої прогулянки; вони віддали дівчинку до школи, де вчительками були черниці, а тепер вона працює служницею у своїх добродійників, її пристойно одягають, пристойно годують, а взагалі це — надзвичайно зворушлива історія.

— Подружжя археологів? — здивувався Арнольф. Такого він узагалі не чув.

Хлоя Салонікі пояснила, що це подружжя займається археологією, і робить у Греції розкопки.

— Вони знайшли храм із чудовими статуями, тільки все там узялося мохом, навіть золоті колони.

— А як звати це подружжя археологів?

Хлоя відповіла не зразу. Здавалося, вона пригадувала імена. Нарешті виголосила:

— Джільберт та Елізабет Уїмени.

— Оті відомі Уїмени?

(Щойно в "Матчі" була надрукована про них стаття з кольоровими ілюстраціями).

— Еге, вони.

Він включить їх до свого морального світопорядку, сказав Арнольф. За номерами дев'ять і десять, а можливо, і за номерами шість і сім, а метр Дютур і ректор університету посядуть номери дев'ять і десять, адже це теж почесно.

— Ти маєш свій моральний світопорядок?— здивовано спитала Хлоя. — А що воно таке?

У житті треба мати певну підпору, моральні взірці, сказав Архілохос; йому теж було нелегко, хоч він і не вростав серед убивць та бродяг, як вона; вони з братом Бібі росли в сирітському притулку; далі він узявся розповідати Хлої про свій моральний світопорядок.

Непомітно для обох погода змінилася. Дощ перестав, туман де-не-де розривався, перетворюючись на примарні постаті. Над віллами, банками, урядовими будинками й палацами тепер клубочилися довгасті дракони, незграбні ведмеді й люди-велетні, вони спліталися, підіймались угору і поволі танули. Крізь туман уже часом прозирало блакитне небо, спершу невиразно, ледь помітно, немов натяк на весну, яка ще далеко звідси; і нарешті промениста блакить ставала яскравою, сонцесяйною, могутньою. На мокрому асфальті нараз повиникали тіні будинків, вуличних ліхтарів, пам'ятників і людей; зненацька всі предмети набули чіткості й заблищали в сонячному промінні.

Архілохос і Хлоя опинилися на набережній перед президентським палацом. Поряд нуртувала річка, що перетворилася на могутній темний потік. Під мостами з іржавими залізними огорожами пливли порожні баржі, на палубах у них висіли пелюшки, а капітани, що геть змерзли, прогулювалися туди й назад із люльками в зубах. На вулицях аж роїлося вже від святково вбраного люду, від урочистих дідусів та їхніх чепурненьких онуків, від цілих родин, що поставали шерегами на тротуарах. Скрізь виднілися поліцейські, репортери, журналісти, усі вочевидь чекали на президента. Нарешті він виїхав із палацу в своїй історичній кареті, запряженій шестериком білих коней, у супроводі особистої охорони — вершників у золотих шоломах із білими плюмажами. Напевне, президент збирався здійснити якусь політичну церемонію — освятити пам'ятник, прикріпити орден до чиїхось грудей або відкрити сирітський притулок. Цокання кінських копит, гучні фанфари, вигуки "ура!", підкинуті вгору численні капелюхи,— все це наповнювало повітря, вмите дощем і туманом.

І тут сталося щось незбагненне.

Тієї миті, коли президент проїздив повз Хлою й Архілохоса і грек, зрадівши несподіваній зустрічі з номером першим його морального світопорядку (а про це він саме починав розповідати Хлої), втупився в сивого бородатого можновладця — президентове обличчя у визолоченій рамі каретного віконця було точнісінько таке, як на портреті, що висів у

мадам Білер над пляшками з перно і кампарі,— тієї миті президент раптом привітався з бухгалтеровим помічником, махнувши йому правою рукою, наче Архілохос був його давній знайомий. Рука в білій рукавичці настільки виразно майнула в повітрі, і це вітання призначалося вочевидь саме йому, Архілохосові, що двоє поліцейських із пишними вусами витяглися перед ним, немов за командою "Струнко!".

— Президент привітався зі мною,— затинаючись, мовив очманілий Архілохос.

— А чого б йому з тобою не привітатися? — спитала Хлоя Салонікі.

— Та я ж тільки незначний чиновник.

— Президент для всіх нас — батько,— в такий спосіб пояснила Хлоя дивну подію.

Аж тут сталася ще одна подія, правда, Архілохос її теж не збагнув як слід, але вона сповнила його гордістю.

Власне, він саме збирався розповісти Хлої про номер другий свого світопорядку, про єпископа Мозера і про ту величезну ріжницю, що утворилася між давньо-новими і просто давніми пресвітеріанами передостанніх християн, а тоді ще коротко спинитися на новопресвітеріанах (цьому скандальному явищі всередині пресвітеріанської церкви), але тут їм зустрівся Пті-Пейзан (номер третій світопорядку, хоч мова до нього ще не дійшла), можливо, він вийшов чи то з Міжнародного банку, віддаленого від президентського палацу метрів на п'ятсот, чи то з кафедрального собору святого Луки, що височів поруч із банком. Пті-Пейзан був бездоганно вбраний: пальто, циліндр, біла краватка. Сама елегантність! Його шофер уже розчинив дверцята "роллс-ройса", та раптом Пті-Пейзан зупинив свій погляд на Арнольфові. Той розгубився. Такі події бувають раз у житті, та ще як зважити, що він саме пояснював Хлої свій моральний світопорядок.

Промисловий магнат не знав Архілохоса, та й не міг знати, адже той був лише молодшим помічником бухгалтера у відділі акушерських щипців, і саме ця обставина надала Архілохосові мужності показати Хлої цього видатного чоловіка, але не надала мужності з ним привітатися (не можна ж вітатися з богом). Отже, Архілохос, хоч трохи і злякався, та лише трохи, бо розумів, що може непомітно пройти повз магната. Однак тут удруге сталася дивна річ: Пті-Пейзан усміхнувся, скинув циліндр, помахав ним і чемно вклонився зблідлому Архілохосові, а тоді, вмостившись на м'якому сидінні свого лімузина, ще раз помахав рукою, і машина рвонула з місця.

— Це був Пті-Пейзан,— видихнув Архілохос.

— Ну то й що?

— Номер третій мого світопорядку,

— Ну то й що?

— Він привітався зі мною.

— Авжеж.

— Та я ж тільки бухгалтерів помічник І працюю ще з п'ятдесятьма іншими помічниками бухгалтерів у другорядному підвідділі відділу акушерських щипців!— вигукнув Архілохос.

— Тоді він справжній громадянин,— визначила Хлоя,— і він гідний посісти третє місце в твоєму моральному світопорядку.

Напевне, вона просто не могла збагнути усієї дивовижності цієї зустрічі.

А неймовірним подіям у цю неділю не було кінця-краю, та й увесь цей день посеред зими був дивовижний, осяяний сонцем, він дедалі теплішав, а небо набувало неймовірної блакиті. Здавалося, все величезне місто тепер почало вітатися з Архілохосом, що йшов із своєю грекинею то мостами із залізними ґратчастими поручнями, то старими алеями парку, повз занедбані палаци. Арнольфа пойняла гордість, його хода стала впевненіша і вільніша, обличчя просвітліло. Він був тепер уже щось більше, ніж звичайний бухгалтерів помічник,— він був щасливою людиною! Елегантні молодики махали йому руками з кав'ярень і автобусів, його вітали випещені чоловіки із сивими скронями і навіть якийсь бельгійський генерал, увесь в орденах, що вийшов із свого "джипа", певне, він служив у штаб-квартирі НАТО. Біля американського посольства прогулювався з двома шотландськими вівчарками сам посол Боб Форстер-Монро, він виразно гукнув Арнольфові: "Хелло!" Щодо номера другого (тобто єпископа Мозера, ще більш опасистого, ніж на портреті у мадам Білер), то він зустрівся їм між Національним музеєм і крематорієм, неподалеку від безалкогольного ресторану навпроти Всесвітньої служби здоров'я. Єпископ Мозер теж привітався,— це сприйнялося вже як звичайна річ,— хоч Архілохос знав єпископа тільки з однієї служби на Великдень, і це було зовсім не особисте знайомство: він слухав казання єпископа, стоячи серед стареньких жінок, що співали псалми; але про епископове життя він уже сто разів читав у брошурі, присвяченій цій зразковій людині, ту брошуру ретельно розповсюджували в церковній парафії. Єпископ, здається, збентежився ще дужче, ніж той, кого він привітав, тобто ніж звичайний парафіянин давньо-новопресвітеріанської церкви, що на її чолі стояв єпископ. Привітавшись, єпископ надзвичайно заквапився і притьмом щез в якомусь глухому провулку.

Потім Архілохос і Хлоя обідали в безалкогольному ресторані. Вони сиділи біля вікна й дивилися на той берег річки, на будинок Всесвітньої служби здоров'я та на пам'ятник відомому діячеві в галузі охорони здоров'я; цей пам'ятник уподобали чайки, вони злітали з нього, кружляли в повітрі, а тоді знову сідали йому на голову.

Хлоя і Архілохос, стомлені від прогулянки, сиділи, тримаючи одне одного за руки, дарма що на столі вже парували тарілки з супом. Ресторан відвідували здебільшого давньо-новопресвітеріани (і трохи давньопресвітеріани), переважно старі дівки й дивакуваті старі парубки, вони боролися з алкоголізмом і через те приходили сюди по неділях обідати, хоча господар ресторану, ревний католик, уперто відмовлявся повісити в залі портрет єпископа Мозера, ба навіть поруч із зображенням президента навмисне повісив портрет католицького архієпископа.

А згодом грек і грекиня знайшли собі притулок теж у греків. Вони сиділи у старому міському парку на лавці під занедбаною скульптурною групою, що згідно з усіма путівниками й міськими довідниками мала означати Дафніса і Хлою. Вони спостерігали, як за верховіття дерев сідало сонце, схоже на червону повітряну кулю. Навіть тут, у парку, всі віталися з Архілохосом. Здавалося, цим непоказним чоловіком, блідим, обрезклим, в окулярах, якого раніше ніхто не помічав, крім велодрузів і бухгалтерових помічників, тепер раптом зацікавилося все місто, він опинився в центрі загальної уваги.

Казка тривала. Повз Архілохоса і Хлою продефілював номер четвертий (Пассап) в оточенні юрби аматорів мистецтва, дехто з них був шокований, дехто — у захваті, бо митець щойно покінчив із прямокутною епохою своєї творчості, де панували кола і гіперболи, та перейшов до зображення кутів у шістдесят градусів з еліпсами й параболами, а замість червоної й зеленої фарби вдався до синього кобальту й вохри. Класик модерного живопису вражено спинився, щось промимрив, пильно обдивився Архілохоса, кивнув йому головою й подався далі, знову виголошуючи істини своєму почтові! На відміну від Пассапа колишні номери шостий і сьомий (а тепер дев'ятий і десятий), а саме метр Дютур і ректор університету привіталися майже непомітно, тільки злегка підморгнувши,— вони ж бо йшли із своїми величними дружинами. Архілохос розповідав Хлої про своє життя.

— Я заробляю небагато,— повідомив він,— робота в мене одноманітна, складаю звіти про акушерські щипці, а це треба робити з

надзвичайною точністю. Наш шеф, віце-бухгалтер, людина сувора, а я ще мушу допомагати братові Бібі та його діточкам, вони дуже милі, хоч, може, трохи неслухняні й безпосередні, зате чесні. Ми будемо ощадити гроші і через двадцять років поїдемо до Греції. На Пелопоннес та на острови... Я вже давно мрію про це, а тепер, коли знаю, що ми поїдемо удвох, моя мрія стала ще кращою.

Хлоя зраділа.

— Яка чудова буде ця подорож!

— На пароплаві.

— На "Юлії"!

Він запитливо глянув на неї.

— "Юлія" — пароплав вищого класу. Місіс і містер Уїмени подорожують тільки на ньому,— пояснила Хлоя.

— Звичайно,— пригадав він.— Про це писали в "Матчі". Тільки "Юлія" для нас задорога, до того ж через двадцять років її здадуть на металобрухт. Ми поїдемо на поромі, це буде дешевше.

Далі він розповів, що часто думає про Грецію, і подивився на туман, той начебто знову став густішати, стелячись по землі легким білим димом. Тоді він виразно бачить, вів далі Архілохос, давні, напівзруйновані храми й червонуваті скелі, що світяться крізь оливкові гаї. Часом йому здається, що він у цьому місті — вигнанець, такий же, як були колись іудеї у Вавілоні, і весь сенс його життя полягає в тому, аби повернутися на рідну, давно покинуту батьківщину.

Туман, тепер уже схожий на величезні паки білої вати, чатував за деревами на березі річки і поглинав баржі, що повагом пливли, зазивно

виючи; згодом туман піднявся вгору, пломеніючи фіалковими барвами, а коли сонце зайшло, він заполонив усе довкола. Архілохос провів Хлою на бульвар, де жило подружжя Уїменів; він помітив, що то був багатий, аристократичний район. Вони йшли повз ґратчасті огорожі, повз чималі сади із старими деревами, за якими ледь виднілися вілли. Тополі, берести, буки, чорні ялини тяглись верховіттям до сріблястого вечірнього неба і щезали у хмарах туману, що дедалі густішав.

Хлоя спинилася перед візерунчастою брамою із залізними янголятами, дельфінами і з гірляндами химерного листя; брама мала два величезні цоколі, а над нею висів червоний ліхтар.

— Завтра ввечері?

— Хлоє!

— Ти подзвониш? — спитала вона, показуючи на старовинний дзвоник.— То завтра о восьмій?

Тоді вона поцілувала бухгалтерового помічника, оповила йому шию руками, поцілувала ще раз і ще.

— Ми поїдемо до Греції,— прошепотіла вона,— на нашу давню батьківщину. Незабаром. І на "Юлії".

Вона розчинила ґратчасту хвіртку і щезла, серед дерев у тумані, потім вернулася, помахала рукою, вигукнула щось, та так ніжно, немов то проспівала таємнича пташка, і пішла до будинку, не видного за деревами парку.

Архілохос подався назад, до свого робітничого кварталу. Ішов він довго, бо надумав спершу пройти усіма тими вулицями, що по них він гуляв із Хлоєю. Він пригадував усе, що відбувалося сьогодні, цієї казкової неділі, спинився біля порожньої лавки під Дафнісом і Хлоєю, тоді перед

безалкогольним рестораном, з нього саме виходили останні давньо-новопресвітеріанські старі дівки, одна з них привіталася з Архілохосом і, мабуть, зосталася чекати його на найближчому розі вулиці. Далі він проминув крематорій, Національний музей і вийшов до набережної. Туман став густий, але не брудний, як у минулі дні, а ніжного молочного кольору. Грекові здалося, що це теж якийсь казковий туман із золотими пломінцями і тоненькими голчастими зірками. Архілохос підійшов до готелю "Рітц", і саме як він минав розкішний під'їзд, де стояв швейцар двохметрового росту в зеленій лівреї, червоних штанях і з здоровенним срібним жезлом у руках, із готелю вийшли Джільберт та Елізабет Уїмени, відомі на весь світ археологи,— Архілохос знав їх з численних фотознімків у газетах. То були двоє справжніх англійців, вона теж більше скидалася на чоловіка, ніж на жінку; обоє мали однакові зачіски і золоті пенсне, а Джільберт ще руді вуса і коротеньку люльку (власне, то були єдині ознаки, що відрізняли його від дружини). Архілохос раптом насмілився і сказав:

— Мадам, мосьє! Моє шанування!

— Well6,— мовив учений і здивовано глянув на бухгалтерового помічника, котрий стояв перед ним у своєму зношеному костюмі, що його справили ще для конфірмації, і у вичовганих черевиках; місіс Елізабет теж зачудовано роздивлялася його крізь пенсне.— Well,— повторив археолог, а тоді ще додав: — Yes7.

— Я поставив вас номерами шостим і сьомим у своєму моральному світопорядку.

— Yes.

— Ви прихистили грекиню,— вів далі Архілохос.

— Well,— сказав містер Уїмен.

— Я теж грек.

— О,— сказав містер Уїмен і витяг гаманця.

Архілохос заперечливо похитав головою.

— Ні, добродію, ні, добродійко,— сказав він,— я знаю, що мій вигляд не викликає довіри і що я, можливо, не зовсім схожий на грека, але мого заробітку в машинобудівному концерні Пті-Пейзана вистачить, щоб скромно утримувати родину. Так, так, ми зможемо подумати і про діточок, правда, тільки про трьох-чотирьох, не більше, адже при машинобудівному концерні Пті-Пейзана створено такий соціально-передовий заклад, як санаторій для майбутніх матерів — дружин робітників і службовців.

— Well,— мовив містер Уїмен і сховав гаманця.

— Бувайте здорові,— сказав Архілохос.— Хай вас Бог благословить, а я молитимуся за вас у давньо-новопресвітеріанській церкві.

А перед домом його чекав Бібі з простягненою братською рукою.

— Теофіл надумав був почистити Національний банк, та лягаві пронюхали,— сказав Бібі, як звикле, на блатному жаргоні.

— То й що?

— Йому треба шкварити на південь, поки тут всі заспокояться. Потрібно п'ять сотень. Я поверну на різдво.

Архілохос простяг йому гроші.

— Що сталося, братику? — обурився розчарований Бібі.— Отакі дрібняки даєш?

— Більше не можу, Бібі,— вибачився Архілохос Він зніяковів та, на свій власний подив, розгнівався.— Справді не можу. Я обідав із своєю дівчиною в безалкогольному ресторані, що навпроти Всесвітньої служби здоров'я. Стандартний обід і пляшка виноградного соку. Хочу мати нарешті сім'ю.

Брат Бібі злякався.

— Навіщо тобі сім'я? — обурено вигукнув він.— Адже я маю сім'ю. А та дівчина принаймні багата?

— Ні.

— Хто вона?

— Робить служницею.

— Де?

— Бульвар Сен-П'єр, номер дванадцять.

Бібі свиснув крізь зуби.

— Піди проспись, Арнольфе. І дай ще грошенят.

Піднявшись на шостий поверх, до своєї мансарди, Архілохос роздягся і вклався в ліжко. Він хотів був розчинити вікно, бо повітря було важке. Однак сусідство клозетів відчувалося дужче, ніж завжди. Грек лежав у напівтемряві. На стіні навпроти його вікна раз у раз спалахувало світло то в одному, то в іншому віконці. І чути було, як спускають воду. На стіні

мансарди коли-не-коли виступали з пітьми портрети дійових осіб його світопорядку — відблиски світла падали то на єпископа, то на президента, то на Бібі з його діточками, то на якийсь інший портрет чи на трикутний чотирикутник Пассапа.

"Завтра треба придбати фотокартку подружжя Уїменів і поставити у рамці",— подумав Архілохос.

Повітря було таке задушливе, таке важке, що він ледве міг дихати. На сон не було чого й сподіватися. Лягаючи спати, він був щасливий, а тепер напосілися турботи. Хіба можна привести сюди, на цю мансарду, Хлою, влаштувати тут родинне кубельце, ще й обзавестися трьома або й чотирма дітками, як це він собі запланував, повертаючись додому. Конче треба знайти інше помешкання. А він не мав ані грошей, ані майна. Все, що заробляв, він віддавав Бібі. Тут йому нічого не належало, ані це злиденне ліжко, ані жалюгідний стіл, ані кульгавий стілець. Він знімав умебльовану кімнату. Тільки портрети дійових осіб його морального світопорядку були його власністю. Архілохос жахнувся своєї бідності. Він розумів, що Хлоїна вишуканість і врода потребують також навколишньої вишуканості і вроди. Не можна, щоб вона знову повернулася до колишнього життя — до ночівель під мостом чи в порожніх діжках на смітнику.

Гуркіт води, що її спускали в будинку навпроти, ставав йому дедалі нестерпніший, дедалі лиховісніший. Він заприсягся собі кинути цю мансарду, вже завтра він підшукає собі інше помешкання. Та міркуючи над тим, як це здійснити, Архілохос втрачав мужність. Він не бачив ніякого викруту з цього становища. Він почувався мізерною часткою велетенського безжалісного механізму і не мав надії, що колись здійсниться те диво, яке подаровано йому цієї неділі. Безпорадний, знесилений, він чекав ранку, і той сповістив про себе несамовитим гуркотом води у клозетах.

Близько восьмої ранку — о цій порі року надворі було ще темно — Архілохос, як завжди у понеділок, прямував до адміністративного

корпусу машинобудівельного концерну Пті-Пейзана разом із цілою армією бухгалтерів, секретарок і бухгалтерових помічників як незначна частинка сірого людського потоку, що вивергався з метро, автобусів, трамваїв та електричок; при світлі вуличних ліхтарів цей потік сумно плив до величезного куба зі сталі й скла, а той поволі поглинав його, поділяв на окремі потічки, сортував, підіймав на ліфтах та ескалаторах угору, проштовхував у коридори; перший поверх— відділ танків, другий поверх — атомні гармати, третій — кулемети і так далі.

Архілохос, стиснений у натовпі, виснажений, ледве живий, врешті опинився на восьмому поверсі, де був відділ акушерських щипців, кабінет 122АЩ, жалюгідне приміщення з голими стінами, поділене скляними перегородками; та перш ніж зайти до відділу, Архілохос мусив, як і всі, пройти кабінет гігієни, прополоскати горло, проковтнути таблетку (проти шлункового грипу), то були заходи соціального забезпечення. Потім він натяг на себе сірий робочий халат, і досі не зігрівшись,— цієї ночі вперше за всю зиму вдарив сильний мороз, відполірувавши міські вулиці. Архілохос квапився, до восьмої зоставалася тільки одна хвилина, а в Пті-Пейзана запізнюватися не дозволялось (час — це гроші). Знявши чохол із друкарської машинки, він сів до столу, що теж був із скла й сталі, за тим столом, крім нього, сиділи ще три бухгалтерові помічники: номери ПБ122АЩ28, ПБ122АЩ29, ПБ122АЩ30. В Архілохоса на робочому халаті теж стояв номер — ПБ122АЩ31.

Великий годинник показував рівно восьму годину, коли Архілохос почав задубілими пальцями клацати на машинці, цього ранку йому треба було скласти звіт про збільшення попиту на акушерські щипці в кантоні Аппенцелль-Іннерроден. Так само як і він, три помічники бухгалтера за цим столом теж клацали на машинках, таку ж роботу виконували і сорок шість інших чоловіків у цій кімнаті та сотні, тисячі в усьому будинку, з восьмої години до дванадцятої, з другої до п'ятої, а в перерву всі обідали в загальній їдальні; у зразковому концерні Пті-Пейзана все було ідеально впорядковано, недарма сюди приїздили міністри і навіть чужоземні делегації — по відділах проходили китайці в окулярах або хтиві індуси зі своїми дружинами, загорненими в шовк.

Та дивні дива, що відбуваються в неділю, часом (хоч і зрідка) тривають і в понеділок.

— Архілохоса викликає начальник відділу, бухгалтер Б121АЩ,— почулося з репродуктора. На мить у кімнаті 122АЩ запала мертва тиша. Всі затамували дух. Друкарські машинки завмерли. Грек підвівся. Блідий, збентежений, він ледве тримався на ногах. Це не віщувало нічого доброго, службовців мали скорочувати. Проте бухгалтер Б121АЩ — його кабінет був поруч кімнати 122АЩ — зустрів Архілохоса настільки люб'язно, що той, ледве насмілившись сюди зайти, тепер розгублено спинився, адже він багато чув про жахливі вибухи люті в Б121АЩ.

— Мосьє Архілохос,— вигукнув Б121АЩ, ступив назустріч помічникові бухгалтера і навіть потис йому руку,— я вже давно помітив ваш надзвичайний талант, дозвольте це підкреслити.

— Будь ласка,— вимовив ошелешений Архілохос, проте не йняв тим словам віри.

— Ваш звіт,— усміхнувся, потираючи руки, Б121АЩ (невеличкий жвавий чоловічок років п'ятдесяти, лисий, короткозорий, у білому бухгалтерському халаті з сірими нарукавниками),— ваш звіт про наявність і розповсюдження акушерських щипців у кантоні Аппенцелль-Іннерроден можна беззаперечно назвати зразковим.

Архілохос відказав, що це його дуже тішить, однак у душі він був переконаний, що став жертвою лихого настрою бухгалтера і в його люб'язності криється якийсь підступ. Бухгалтер запросив недовірливого помічника сідати, а сам схвильовано заметушився по кабінету.

— Беручи до уваги вашу відмінну роботу, любий пане Архілохос, я надумав вжити деяких заходів.

— Це для мене велика шана,— затинаючись, промимрив Архілохос.

— Я маю на увазі посаду віце-бухгалтера,— прошепотів Б121АЩ,— щойно я надіслав цю пропозицію начальникові нашого відділу кадрів.

Вдячний Архілохос хотів був підвестися, та бухгалтер мав до нього ще якесь діло. Заговоривши про це, він нараз став такий боязкий і нещасний, начебто бухгалтеровим помічником був не Архілохос, а він сам.

— Мало не забув,— тихенько сказав Б121АЩ, силкуючись не втрачати самовладання.— Обер-бухгалтер ОБ9АЩ висловив бажання особисто поговорити з вами, пане Архілохос. Сьогодні ж, уранці.

І бухгалтер витер собі з чола піт червоною картатою хусткою.

— Так, обер-бухгалтер хоче з вами вранці поговорити,— повторив він. — Сідайте, любий друже, в нашому розпорядженні є ще кілька хвилин. Насамперед зосередьтеся, не нервуйте, візьміть себе в руки, будьте гідні цієї ситуації.

— Звісно,— сказав Архілохос,— я спробую.

— Боже мій,— вигукнув бухгалтер, сідаючи до письмового столу.— Боже мій, пане Архілохос, любий друже, адже я можу назвати вас любим другом — по секрету і тільки між нами, віч-на-віч, а мене звати Руммель, Еміль Руммель,— Боже мій, любий друже, такої події ще не траплялося в моїй практиці, а я працюю в машинобудівному концерні Пті-Пейзана вже тридцять три роки. Раптом, не знати для чого, обер-бухгалтер викликає молодшого помічника бухгалтера,— такого дивовижного порушення правил службового розпорядку мені, повторюю, не траплялось. Я мало не зомлів, любий друже, дарма що я завжди вірив у ваші геніальні здібності, та все-таки! Адже мене зроду не викликали до обер-бухгалтера, з самої думки про це я тремчу, як осикове листя. Обер-бухгалтер спілкується виключно з віце-обер-бухгалтером. І раптом ви! Вас викликає сам обер-бухгалтер. Це, без сумніву, має свої підстави, якісь таємні міркування, я

передбачаю вашу швидку ділову кар'єру, ви, мабуть, посядете моє місце, так, так (і Б121АЩ витер собі очі хусточкою), а може, ви станете навіть віце-обер-бухгалтером, як оце недавно скоїлося у відділі атомних гармат, один їхній бухгалтер мав честь досить близько познайомитися з дружиною шефа головного відділу кадрів... Не про вас мова, любий друже, не про вас, у вашому випадку головну роль відіграли тільки ваші ділові якості, ви написали чудовий звіт про кантон Аппенцелль-Іннерроден, я знаю. І ще, любий друже, прошу вас зауважити,— але це тільки між нами,— випадково сталося так, що моя пропозиція призначити вас віце-бухгалтером і виклик обер-бухгалтера, так би мовити, співпали в часі, слово честі. Моє клопотання про вас було вже написане, аж тут, наче грім серед ясного неба, пролунав у мене телефонний дзвоник секретарки нашого шановного обер-бухгалтера... Але вже настав час, любий друже... Між іншим, моя дружина надзвичайно радітиме, якщо ви прийдете до нас на обід... І дочка теж... дуже гарна, чарівна дівчина... вчиться співати... Коли тільки зможете... То для нас велика шана... Вам треба туди — п'ятий коридор на південний схід, шостий кабінет... Боже мій, у мене ж хворе серце... І з нирками не все гаразд...

ОБ9АЩ — п'ятий коридор на південний схід, шостий кабінет — виявився імпозантним чоловіком із чорною борідкою, блискучими золотими зубами, невеличким черевцем і пахощами дорогих парфумів, на письмовому столі — у платиновій рамці фотографія напівоголеної танцівниці. Він зустрів бухгалтерового помічника з великою гідністю, вигнав із кабінету зграйку секретарок і величним жестом показав на зручне крісло.

— Любий пане Архілохос,— почав він,— ваша видатна діяльність уже давно викликала пошану в нас, обер-бухгалтерів, а ваші звіти про впровадження акушерських щипців на далекій Півночі, зокрема на Алясці, стали сенсацією,— дозволю собі так висловитися,— вони викликали високі хвилі загального захвату. У нашому колі тільки й мови про це, а вищезгаданий звіт привернув особливу увагу й дирекції.

— Тут сталось якесь непорозуміння, пане обер-бухгалтер,— зауважив Арнольф,— я опрацьовую матеріали виключно кантону Аппенцелль-Іннерроден і Тіролю.

— Кажіть мені просто Пті-П'єр,— сказав ОБ9АЩ.— Адже ми з вами говоримо сам на сам, а не в присутності якихось обивателів. Не має значення, хто писав звіт про Аляску, ви чи не ви, важливо те, що його інспірували ви, на ньому позначився ваш талант, він написаний у незрівнянному стилі ваших класичних звітів по кантону Аппенцелль-Іннерроден і по Тіролю. Це ще один доказ того, що ваша діяльність створює прекрасну школу. Я завжди казав моєму колезі обер-бухгалтерові Шренцле: Архілохос — поет, великий прозаїк. До речі, Шренцле теж вас вітає. А також обер-бухгалтер Геберлін. Мені було завжди боляче відчувати ваше підлегле становище в нашому шановному концерні, воно ж ніякою мірою не відповідає видатним здібностям, які виявляєте ви в своїй діяльності. Між іншим, дозвольте пригостити вас чарочкою вермуту...

— Дякую, пане Пті-П'єр,— сказав Архілохос.— Я непитущий.

— Мені здається особливо прикрим те, що ви працюєте під рукою бухгалтера Б121АЩ, це ж абсолютно пересічна особа, некваліфікований працівник, отой пан Руммлер чи як там його звати.

— Він щойно запропонував мені посаду віце-бухгалтера.

— Це схоже на нього,— розгнівався ОБ9АЩ.— Віце-бухгалтера! Отаке вигадав! Людині з вашими здібностями. Адже зростанню виробництва акушерських щипців концерну Пті-Пейзана в останньому кварталі треба завдячувати виключно вам.

— Але, пане Пті-П'єр...

— Навіщо ця скромність, шановний друже, навіщо? Все має свої межі. Багато років я терпляче ждав, сподіваючись, що ви довірливо звернетеся до мене, до вашого найщирішого друга й шанувальника, а ви нидієте у відділі цього нестерпного типа, простісінького бухгалтера, самі працюєте молодшим помічником бухгалтера, і навкруг вас — самі молодші помічники бухгалтерів, це середовище вас аж ніяк не гідне. Вам треба було б грюкнути кулаком по столу. Можна собі уявити, як ота потолоч вас дратує. Довелося мені самому втрутитися. Хоч я тільки безсилий, незначний обер-бухгалтер, дрібнота, ніщо у лабіринті нашого величезного концерну, але я перемігся, взяв себе в руки. Хоч би там що, а хтось же мусив мати мужність заступитися за вас, за такий талант, нехай навіть наклав би за це головою. Громадянська мужність, любий друже! Як нам колись забракне громадянської мужності, то це вже буде крах моральних підвалин машинобудівного концерну Пті-Пейзана, і тоді запанує диктатура бюрократії, про це я особисто голосно попереджаю. Я зателефонував шефові головного управління кадрів нашого відділу — до речі, він просив вас привітати,— я хотів був вас порекомендувати на посаду віце-директора, бо для мене не було б більшої втіхи, як працювати в концерні під вашою рукою, вельмишановний, любий пане Архілохос, розробляти проблему безупинного вдосконалення та впровадження акушерських щипців, та, на жаль, на превеликий жаль, мене випередив сам Пті-Пейзан, всемогутній, так би мовити, Бог або, коли хочете, сама доля; правда, для мене — то невеличка прикрість, а для вас, звісна річ, велике щастя, заслужене щастя.

— Пті-Пейзан? Не може бути!

Архілохосові здалося, що все це йому сниться.

— Пті-Пейзан хоче вас бачити сьогодні, пане Архілохос, ба навіть сьогодні зранку, негайно,— сказав ОБ9АЩ.

— Але...

— Ніякого "але"!

— Я гадаю...

— Пане Архілохос,— поважно мовив обер-бухгалтер і провів рукою по своїй випещеній бороді.— Поговорімо щиро, як чоловік із чоловіком, як друг із другом, поклавши руку на серце. Сьогодні — історичний день, день відвертого обміну думками, день, коли все визначиться. Я відчуваю величезну потребу, потребу мого серця, запевнити вас словом честі, що, по-перше, моя пропозиція призначити вас віце-директором і, по-друге, те, що наш шановний Пті-Пейзан — скиньмо перед ним капелюхи!— запросив вас на розмову, зовсім не пов'язані одне з одним. Навіть навпаки. Я саме диктував офіційне клопотання про ваше підвищення, коли мене викликав до себе директор Зевс.

— Директор Зевс?

— Він очолює відділ акушерських щипців.

Архілохос попросив пробачити його необізнаність. Він зроду не чув цього прізвища.

— Я знаю,— мовив обер-бухгалтер,— прізвища директорів невідомі широкому загалу бухгалтерів з їхніми помічниками. Та й навіщо їм знати? Хай собі ті писарчуки списують безліч аркушів про кантон Аппенцелль-Іннерроден чи бозна про який закуток, це, між нами кажучи, любий пане Архілохос, нікого не цікавить, жодної людини не цікавить... Виняток, звісно, становить ваша робота, ми спираємося на ваші звіти, буквально видираємо їх один в одного з рук, ваші праці по Базельському кантону або про Коста-Ріку викликають просто захват, це — класика, як я вже казав. Але оті всі численні бухгалтери та їхні помічники — це нікому не потрібні заплішені дурні, я вже стільки разів доповідав про них начальникам концерну. З усією їхньою писаниною я б упорався сам-один із своїми секретарками. Машинобудівний концерн Пті-Пейзана — не

богадільня для розумово недорозвинених людей. До речі, директор Зевс сердечно вас вітає.

— Дякую.

— На жаль, він тепер у лікарні.

— Ой!

— У нього нервовий шок.

— Мені дуже прикро.

— Бачте, любий друже, ви стали причиною справжньої колотнечі в дирекції відділу акушерських щипців. Як порівняти з тим, що тут у нас зчинилося, то в Содомі й Гоморрі панував безжурний спокій. Пті-Пейзан побажав поговорити з вами! Гаразд, це його право, Господь Бог може врешті навіть місяць на небі скрутити в баранячий ріг, та якби він це зробив, ми однаково б дивувалися. Пті-Пейзан і помічник бухгалтера! Це таке ж саме диво. І природно, що наш нещасний директор почув бамкання погребного дзвону. А віце-директор? Той теж мало дуба не врізав.

— Але чого?

— Любий, дорогий друже, навіть немовлятам зрозуміло, що вас призначать директором відділу акушерських щипців, інакше-бо все це не мало б ніякого сенсу. Людина, що її викликає Пті-Пейзан, неодмінно стає директором. Це вже ми знаємо з досвіду. А як надумають когось звільнити, тоді це йде через шефа головного відділу кадрів.

— Мене призначають директором?

— Безперечно. Про це вже повідомлено до головного відділу кадрів, його шеф Февс теж просив привітати вас.

— Директором відділу акушерських щипців?

— А може, і директором відділу атомних гармат, хтозна. Шеф головного відділу кадрів Февс вважає, що все можливе.

— Але чого раптом? — вигукнув Архілохос, не здатний нічого втямити.

— Любий мій, найкращий! Ви забуваєте, що написали видатні звіти по Північній Італії...

Але бухгалтерів помічник і далі уперто наполягав на тому, що мав до діла тільки із Східною Швейцарією і Тіролем.

— Справді, Східна Швейцарія і Тіроль! Часом я трохи плутаю географічні назви, та я й не географ.

— Я не бачу жодної підстави для того, щоб призначити мене директором відділу акушерських щипців.

— Е, ні, не кажіть!

— Щоб бути директором, потрібні певні здібності, а я їх не маю,— відмагався Архілохос.

ОБ9АШ, похитав головою і якось загадково подивився на Архілохоса, тоді посміхнувся, показавши всі свої золоті зуби, і згорнув руки на своєму викоханому череві.

— Шановний, любий друже,— сказав він,— підставу, що завдяки їй вас призначають директором, маєте знати ви, а не я, а коли не знаєте, то

й не допитуйтесь. Так воно краще. Послухайтесь моєї ради. Сьогодні ми сидимо тут, один навпроти одного, вперше в житті і востаннє. Директорам і обер-бухгалтерам не личить спілкуватися між собою, то було б порушення неписаного закону нашого зразкового підприємства. Сьогодні я теж уперше в житті зустрівся з директором Зевсом, саме в годину занепаду його кар'єри, а бідолашного віце-директора Штюссі, мого прямого начальника, єдиного, хто безпосередньо спілкується з обер-бухгалтерами,— бідолашного Штюссі саме в той час виносили на ношах, здавалося — кінець світу, та й годі! Однак не варто більше говорити про цю жахливу сцену. Ви гадаєте, точніше, ви боїтеся, що не впораєтеся з обов'язками директора. Любий, шановний друже, з обов'язками директора може впоратися кожна людина, скажу вам щиро, — але, звісно, тільки між нами,— це до снаги кожному телепневі. Вам не доведеться нічого іншого робити, як тільки бути директором, удавати директора, репрезентувати його, набратися його гонору, водити по кабінетах індусів, китайців, зулусів, представників ЮНЕСКО чи якихось товариств, одне слово, всіх з усього божого світу, хто зацікавиться вашими чудовими акушерськими щипцями. Всі практичні справи, виробництво, технічні питання, калькуляція, планування,— то парафія наших обер-бухгалтерів, коли мені дозволено так легковажно висловитися перед вами, шановний друже. А вам не доведеться тим сушити собі голову. Власне, важливо тільки те, кого з усіх обер-бухгалтерів ви оберете віце-директором, Штюссі — людина вже пропаща, його час минув, він був тісно зв'язаний з директором Зевсом, ба навіть став вірним псом свого високого пана... Я не хочу говорити про ділові якості директора Зевса, тепер це не годиться робити, у нього і так нервовий шок. Взагалі я не люблю критикувати. Але — це, звісно, тільки між нами — то був для мене важкий хрест, директор навіть не спромігся по-справжньому оцінити чудові звіти по Далмації, що їх подали ви, вельмишановний друже й благодійнику, і взагалі він не хапав зірок із неба... Знаю, знаю, ви писали звіт не по Далмації, а по Тогенбургу або по Туреччині, дідько з ними,— ви народжені для іншого, ви народжені для високого лету. Як орел, ви ширятимете в небесній блакиті, на щирий подив усіх обер-бухгалтерів. Та хоч би як там було, а я ще раз вам відверто кажу: нас, обер-бухгалтерів, дуже тішить, що ви станете нашим

директором. І як ваш найкращий друг я від щирого серця співаю вам алілую й осанну (тут очі ОБ9АЩ взялися сльозами), але я не стану на цьому наголошувати, воно було б зараз недоречно, бо хтось міг би подумати, ніби я прагну зайняти посаду віце-директора, хоча, правду кажучи, я тут старший за рангом. Та хоч кого б ви обрали серед нас, обер-бухгалтерів, на посаду вашого заступника, я смиренно сприйму цю звістку і залишуся вашим палким шанувальником... З вами хотів би ще зустрітися колега Шпетцле, а також колега Шренцле, але боюся, дуже боюся, що я повинен якнайшвидше допровадити вас до Пті-Пейзана і здати вас живим-здоровим в його приймальні, тепер саме час. Тож ходімо. І вище голову, радійте зі свого щастя, воно цілком заслужене, бо ви найдостойніший, найталановитіший із нас усіх, це, так би мовити, істина, ви — геніальний улюбленець долі, і завдяки вам наш відділ акушерських щипців одним махом перевершить відділ кулеметів, я вже бачу це величезне піднесення, шановний, любий пане директор, дозвольте мені вже тепер так вас називати, то для мене велика втіха, сідаймо ж відразу в директорський ліфт...

Разом із ОБ9АЩ Архілохос увійшов до приміщення, що про його існування він і гадки не мав. То було царство скла і якогось невідомого матеріалу, де все блищало чистотою. Швидкісні ліфти підняли їх на верхні, секретні поверхи будинку. Тут крутилося безліч напахчених приємними парфумами секретарок, вони ласкаво до них всміхалися — блондинки, брюнетки, шатенки, а одна мала напрочуд руді кучері, кольору кіноварі. Поважні секретарі розступалися, даючи дорогу, директори вклонялися, генеральні директори кивали Архілохосові головою. Вони проходили вдвох затишними коридорами, де над дверима спалахували то червоні, то зелені лампочки — єдині ознаки того, що тут відбувалася секретна адміністративна діяльність. М'які килими притишували їхню ходу, здавалося, тут заборонений не тільки будь-який галас, але й тихесенький шемріт чи легеньке кахикання. Зі стін сяяли картини французьких імпресіоністів (Пті-Пейзанове зібрання картин уславилося на весь світ), тут були "Танцівниці" Дега, "Купальниці" Ренуара, у високих вазах духмяніли квіти.

Що вище Архілохос та ОБ9АЩ підіймалися, підносилися вгору, то менше людей траплялося їм у коридорах, а ясні зали втрачали свій діловий, ультрамодерний, холодний вигляд, хоча пропорції були ті ж самі. Фантастичні інтер'єри ставали теплішими, людянішими. На стінах тепер висіли старовинні гобелени, великі дзеркала в золотих рамах у стилі рококо і Людовіка Шістнадцятого, кілька картин Пуссена, кілька Ватто та одна картина Клода Лоррена. Коли ж вони досягли найвищого поверху, ОБ9АЩ (що був наляканий не менше за Архілохоса, адже він зроду сюди не потрапляв) попрощався, а бухгалтерового помічника прийняв якийсь поважний сивий добродій у бездоганному смокінгу, напевне, то був секретар, він повів грека ошатними коридорами й великими залами, де скрізь стояли античні вази, готичні мадонни, азіатські боги та висіли індіанські мати. Тут ніщо не нагадувало про виробництво атомних гармат і кулеметів, хіба що, глянувши на янголят та пузанчиків, які всміхалися помічникові бухгалтера з картин Рубенса, йому мимохіть спадали на думку акушерські щипці. Тут, нагорі, все створювало радісний настрій. Крізь вікна сяяло сонце, тепле, лагідне, хоча насправді воно світило з крижаного небосхилу. Скрізь стояли зручні крісла й канапки, здалека чувся дзвінкий сміх, і вбраний у сірий робочий халат Архілохос, зачувши його, згадав, як сміялася Хлоя минулої неділі, у той щасливий день, що став для нього святом, і це казкове свято триває й досі. Звідкись линула тиха музика, грали Гайдна чи Моцарта, не тріскотіли друкарські машинки, заклопотані бухгалтери не поспішали то в один бік, то в інший, одне слово, тут не було нічого, що нагадувало б грекові про світ, звідки він тільки-но вирвався, і той зостався десь далеко внизу, схожий на лихий сон. Згодом вони опинилися в прегарному залі, оббитому ясно-червоним шовком, на стіні висіла велика картина, що зображувала оголену жінку, напевне, то був славетний Тіціанів витвір, про який багато скрізь говорили і пошепки називали йому ціну. В залі стояли тендітні меблі, маленький письмовий стіл, на стіні висів невеличкий годинник із срібним дзвоном, кілька крісел стояло круг зеленого картярського столика, і скрізь були квіти — троянди, камелії, тюльпани, орхідеї, гладіолуси,— справжнє буяння квітів, немов тепер не було зими, не було холоднечі й туману. Тільки-но вони ввійшли, як десь ізбоку прочинилися невисокі двері і до зали увійшов Пті-Пейзан у

смокінгу, як і його секретар; у лівій руці він тримав вишуканий збірничок поезій Гельдерліна, заклавши вказівного пальця між сторінками книжки. Секретар вийшов. Архілохос і Пті-Пейзан зосталися сам на сам.

— Так от,— почав Пті-Пейзан,— любий пане Анаксімандр...

Його звати Арнольф Архілохос, виправив помилку бухгалтерів помічник і вклонився.

— Архілохос? Дуже гарно. Я пам'ятав, що в вашому ймені є щось грецьке, балканське, щось таке, любий пане обер-бухгалтере...

— Помічник бухгалтера,— нагадав Архілохос своє соціальне становище.

— Помічник бухгалтера чи обер-бухгалтер — це майже одне й те саме,— посміхнувся промисловий магнат.— Хіба ні? Принаймні я не бачу в цьому ніякої різниці. Чи вам сподобалось отут у мене нагорі? Треба визнати, звідси відкривається прегарний краєвид. Перед вашими очима — все місто, річка і навіть президентський палац, не кажучи про собор, а он удалині видніється Північний вокзал.

— Дуже гарно, пане Пті-Пейзан.

— Ви перший службовець із відділу атомних гармат, котрий піднявся на цей поверх,— сказав магнат таким тоном, наче вітав Архілохоса із спортивним рекордом.

Він працює у відділі акушерських щипців, уточнив Архілохос. Обробляє матеріали Східної Швейцарії і Тіролю, а саме тепер — кантону Аппенцелль-Іннерроден.

— Справді? — здивувався Пті-Пейзан.— Ви працюєте у відділі акушерських щипців? Я навіть не знав, що ми робимо такі речі. А що воно таке?

Архілохос пояснив, що акушерські щипці, латинською мовою forceps, — це хірургічний інструмент, призначений для того, щоб під час пологів охоплювати дитячу голову, тоді весь процес відбувається швидше, ніж коли просто покладатися на природні перейми. Машинобудівний концерн Пті-Пейзана випускає щипці різноманітних конструкцій; але в усіх конструкціях треба розрізняти, по-перше, дві дзеркальні ложки, вигнуті так, щоб ними можна було обхопити дитячу голову, до того ж щипці мають іще вигини для таза і для промежин, така форма сприяє їх використанню під час пологів; по-друге, щипці різняться також ручками, вони можуть бути довгі чи короткі, дерев'яні чи металеві, із спеціальними пристроями чи без них; щипці різняться також замками, тобто затискачами, завдяки ним можна під час використання фіксувати обидві ложки хрест-навхрест. Ціна...

— Ви чудово знаєтеся на матеріалі,— усміхнувся промисловець.— Але про ціну ми поговоримо згодом. Тож, любий пане...

— Архілохос.

— Пане Архілохос, перейдімо тепер швидше до діла, я не зволікатиму і відверто скажу, що призначаю вас директором відділу атомних гармат. Правда, ви щойно сказали, ніби працюєте у відділі акушерських щипців, а я навіть не мав уявлення про те, що такий відділ існує. Це мене трохи збентежило, либонь, хтось щось поплутав, але на таких велетенських підприємствах, як наш концерн, завжди щось переплутується. Та дарма, це не має значення, ми з'єднаємо обидва відділи, і ви можете вважати себе директором відділу атомних гармат та відділу акушерських щипців, а їхні колишні директори підуть на пенсію. Я радий повідомити вас особисто про ваше підвищенні і побажати вам щастя.

— Пана директора Зевса із відділу акушерських щипців відвезли до лікарні.

— О, що з ним таке?

— Нервовий шок.

— А, виходить, він уже дізнався про мій намір,— здивовано похитав головою Пті-Пейзан.— Я збирався звільнити директора Єгуді з відділу атомних гармат. Завжди щось просочується додолу, занадто всі люблять правити теревені, та гаразд, директор Зевс випередив мене зі своїм нервовим шоком. Однаково мені б довелося його звільнити. Будемо сподіватися, що директор Єгуді поставиться до свого звільнення з більшою гідністю.

Архілохос набрався духу і вперше насмілився подивитись просто в обличчя Пті-Пейзанові, що й досі тримав у руках вишукану книжечку.

— Дозвольте спитати,— сказав Архілохос,— що все це означає? Ви мене викликали і призначили директором відділів атомних гармат і акушерських щипців. Мушу щиро сказати, це мене надзвичайно схвилювало, бо я не можу нічого зрозуміти.

Пті-Пейзан спокійно глянув на бухгалтерового помічника, поклав збірочку Гельдерліна на зелений картярський столик, сів у крісло й порухом руки запропонував Архілохосові теж сісти. Вони сиділи один проти одного у м'яких кріслах під ясним сонячним промінням, Архілохос аж затамував віддих, настільки урочистою здалася йому ця сцена. Нараз сяйнула думка, що тепер він нарешті дізнається причину всіх своїх загадкових пригод.

— Пане Пті-Пейзан,— знову боязко почав він, затинаючись,— я завжди вас шанував, ви посідаєте третє місце в світовій моральній споруді, яку я подумки звів, щоб мати собі якусь підпору. Ви йдете

безпосередньо за нашим шановним президентом і за Мозером, єпископом давньо-новопресвітеріанської церкви, я відверто про це кажу і тим більше благаю вас пояснити мені причину ваших вчинків: бухгалтер Руммель і обер-бухгалтер Пті-П'єр запевняють, ніби все це сталося завдяки моїм звітам по Східній Швейцари і по Тіролю, але ж їх жодна людина не читала.

— Любий пане Агезілаос... — урочисто почав Пті-Пейзан.

— Архілохос.

— "Любий пане Архілохос, ви були бухгалтером чи обер-бухгалтером — я вже казав, що не дуже знаюся на таких речах,— а тепер ви директор, і це, певне, вас трохи бентежить. Розумієте, любий друже, треба всі ці незбагненні для вас події розглядати в аспекті широких світових взаємозв'язків, як частину різнобічної діяльності мого улюбленого машинобудівного концерну. Адже він випускає навіть акушерські щипці, як це я сьогодні вперше почув, на мою превелику радість. Сподіваюсь, що їх виробництво рентабельне.

Архілохос сяяв.

— Тільки в кантоні Аппенцелль-Іннерроден за останні три роки продано шістдесят дві штуки щипців.

— Гм, щось малувато, звичайно. Та гаразд. Треба це просто сприймати як вияв гуманності. Приємно, що поруч із виробами, які позбавляють людей життя, ми робимо й такі, що допомагають людям з'явитися на світ. Певна рівновага доконче потрібна, навіть коли це не завжди рентабельно. Треба бути вдячним і за це.

Вдячний Пті-Пейзан трохи помовчав.

— Гельдерлін у своєму вірші "Архіпелаг" називає комерсанта, а отже і промисловця, "далекодумним",— повів він далі, легко зітхнувши.— Це слово мене вразило. Наш концерн — величезний, любий пане Арістіпп, кількість робітників і службовців, бухгалтерів і секретарок просто неймовірна, Знати всіх — річ неможлива, я ледве пам'ятаю в лице директорів і навіть не всіх генеральних директорів, короткозора людина в цих джунглях заблукає, лише далекозорий чоловік, що не бачить окремих деталей і не зважає на окремі долі, а здатний бачити все в цілому і діє, маючи на оці далеку мету, тобто коли чоловік далекодумний, як сказав поет,— ви, звичайно, знаєте його твори? — тільки той, хто завжди планує щось нове, створює нові підприємства — в Індії, у Туреччині, в Андах, у Канаді — тільки такий чоловік не загине в болоті конкурентцій та монополій. Далекодумний... Я саме збираюсь приєднати до свого концерну трест гуми й мастил. Оце буде діло!

Далекодумний Пті-Пейзан знову трохи помовчав.

— Отакі в мене плани, так я працюю,— сказав він нарешті.— Сприяю стрімкому бігові часу, нехай хоч у міру своїх скромних сил. Що таке машинобудівний концерн Пті-Пейзана у порівнянні зі Сталевим трестом або з металургійним заводом "Вічна радість", із заводами Песталоцці та Геслер ла Біша? Дрібниця. А що відбувається тепер із моїми робітниками та службовцями? З тими, окремими долями, якими я змушений нехтувати, аби бачити все в цілому? Над цим питанням я часто замислююся. Чи вони щасливі? Скрізь тепер говорять про вільний світ, а чи вільні мої робітники? Я здійснив кілька соціальних заходів, відкрив будинки відпочинку для матерів і батьків, спортивні зали, басейн, їдальні, роздаю безкоштовно ліки, квитки в театри й на концерти. Та, можливо, тих, хто в мене працює, цікавить тільки матеріальний бік життя, тільки мерзенні гроші? Це питання не дає мені спокою. Директор потрапляє до лікарні лише через те, що на його місце призначено іншу людину. Це ж гидко. Хіба можна дбати тільки за гроші? Цінуймо передовсім душу, любий дане Артаксеркс, на світі немає нічого огиднішого, нічого мерзотнішого за гроші. Інше ставлення мене непокоїть.

Занепокоєний Пті-Пейзан іще трохи помовчав. Архілохос не зважувався поворухнутись. Аж тут промисловий магнат нараз випростався, голос його зазвучав рішуче і холодно:

— Ви питаєте, чого я призначив вас директором? Гаразд, я відповім: щоб не тільки балакати про свободу, про її принципи, а й здійснювати ті принципи. Я не знаю моїх службовців, не годен їх збагнути, мені здається, що вони ще не досягли повного розуміння духовних цінностей життя. Мої ідеали — Діоген, Альберт Швейцер, Франціск, та це начебто не їхні ідеали. Їм не зрозумілі такі речі, як самоспоглядання, доброчинність, щастя бідності, їх засліплює соціальна сухозлотиця. Гаразд, дайте світові те, чого він бажає. Цієї заповіді Лао Цзи я завжди дотримуюся. Саме тому я й призначив вас директором. Нехай і тут візьме гору справедливість. Чоловік, що почав служити з найнижчої посади і добре знається на турботах і злигоднях службовців, став врешті директором. Я дбаю про все виробництво в цілому, а той, хто має справу з бухгалтерами, обер-бухгалтерами, з секретарями й секретарками, з кур'єрами й прибиральницями, нехай буде людиною з їхнього кола. Директор Зевс і директор Єгуді вийшли не з цього кола; я простісінько купив їх колись у моїх конкурентів, як вони раптом збанкрутували, купив уже готовими директорами. Та Бог з ними. Настав слушний час втілити в життя ідеї нашого західного світу. Політики від цього відмовились. А якщо відмовляються і промислові магнати, то все загине, любий пане Агамемнон. Тільки творча людина є насправді людиною. Ваше призначення на посаду директора — творчий акт, вияв творчого соціалізму, який ми повинні протиставити нетворчому комунізмові. Оце й усе, що я хотів вам сказати. Відтепер ви — директор, генеральний директор. Тільки візьміть собі одразу відпустку,— додав він, усміхаючись, — чек для вас уже виписано, він лежить у касі. Влаштуйтеся. Нещодавно я бачив вас із чарівною жінкою.

— То моя наречена, пане Пті-Пейзан.

— Надумали одружитися? Вітаю вас. Одружуйтесь. На жаль, я не знав сімейного щастя. Я звелів видати вам платню генерального

директора за рік, та її подвоять, адже на додачу до відділу атомних гармат ви ще одержуєте відділ акушерських щипців... А тепер у мене важлива розмова з Сантьяго. Бувайте здорові, любий пане Анаксагор.

Тільки-но генеральний директор Архілохос, колишній помічник бухгалтера ПБ122АЩ31, залишив найсвятіше місце в споруді концерну — до ліфту його провів секретар,— як його зустріли, наче князя: генеральні директори із запалом його обіймали, директори уклінно вітали, секретарки щось улесливо воркотали, обер-бухгалтери скрадалися здаля, десь чатував ОБ9АЩ, умліваючи від своєї відданості, а з відділу атомних гармат винесли на ношах директора Єгуді, він був вочевидь у гамівній сорочці і лежав безсилий, непритомний. Казали, що він потрощив усі меблі у себе в кабінеті. Та Архілохоса ніщо не цікавило, крім чека, йому відразу ж його вручили. Принаймні, чек — це щось реальне, ще й досі підозріливо думав він. Потім призначив ОБ9АЩ віце-директором відділу акушерських щипців, а номери ПБ122АЩ28, ПБ122АЩ29 та ПБ122АЩ30 зробив бухгалтерами, дав ще кілька вказівок щодо реклами акушерських щипців у кантоні Аппенцелль-Іннерроден, а тоді вийшов із будинку концерну.

І от він — уперше в житті — сидів у таксі, знеможений, голодний, збентежений своєю неймовірною кар'єрою, і звелів везти себе до мадам Білер.

Внизу, під ясним небом, лежало місто, скуте крижаною холоднечею. У яскравому сонячному сяйві все виступало надзвичайно виразно — палаци, церкви, мости, великий прапор на президентському палаці немов застиг у повітрі, річка блищала як дзеркало, барви, не змішуючись, були напрочуд чисті, тіні на вулицях і бульварах вражали своїми чіткими лініями.

Архілохос прочинив до ресторанчика двері, над ними, як завжди, закалатав дзвоник, грек увійшов і скинув своє зношене зимове пальто.

— Боже мій! — вигукнула Жоржетта з-за стойки, щойно хильнувши чарку кампарі. Навколо неї виблискували в холодному світлі сонця численні пляшки й чарки.— Боже мій, мосьє Арнольфе! Що сталося? Ви такий стомлений і блідий, немов усю ніч не спали, та й прийшли сюди в такий час, коли ви повинні ще довгенько сидіти в вашій шкуродерні! Щось у вас негаразд? Може, ви вперше переспали з жінкою або напилися? Чи не вигнали вас із роботи?

— Навпаки,— сказав Архілохос і вмостився в своєму кутку.

Огюст приніс чашку молока.

Здивована Жоржетта спитала, що означає те "навпаки", і закурила сигарету, пускаючи кільця диму просто в скісне сонячне проміння.

— Сьогодні вранці мене призначили генеральним директором відділів атомних гармат і акушерських щипців. Призначив особисто Пті-Пейзан,— і досі затинаючись, повідомив Архілохос.

Огюст приніс миску з яблучним мусом, локшину і салат.

— Гм,— пробурмотіла Жоржетта, начебто не дуже вражена новиною. — А чого раптом?

— Завдяки творчому соціалізмові.

— Еге,— підтвердила Жоржетта.— А як учора повелося вам із грекинею?

— Ми заручилися,— ніяково мовив Архілохос і зашарівся.

— Це ви правильно зробили,— похвалила мадам Білер.— А що вона робить?

— Вона служниця.

— Має, либонь, непогане місце,— зауважив Огюст,— коли може придбати собі таке манто.

— Заспокойся! — спинила його Жоржетта.

Арнольф розповів, що вони гуляли по місту і що все було якось дивно, незвично, наче уві сні. Всі люди чогось віталися з ним, навіть махали йому з автомашин та автобусів, уявіть собі, віталися всі, і президент, і єпископ Мозер, і художник Пассап, і американський посол, той крикнув йому "хелло!".

— Еге,— сказала Жоржетта.

— І метр Дютур привітався,— вів далі Арнольф,— і Еркюль Вагнер, тільки той чогось мені підморгнув.

— Підморгнув,— повторила Жоржетта. — Ну і штучка,— пробубнів Огюст.

— Помовч!— звеліла йому мадам Білер так суворо, що він поліз за грубку і мерщій сховав свої волохаті ноги.— Тобі нема чого втручатися, то не чоловіче діло. Сподіваюсь, ви надумали відразу ж одружитися з Хлоєю? — звернулася вона знову до Архілохоса і допила чарку кампарі.

— По можливості якнайшвидше.

— Це ви мудро надумали. З жінкою треба діяти рішуче, а надто коли її звати Хлоя. А де ви збираєтеся жити з вашою грекинею?

— Не знаю,— безпорадно зітхнув Архілохос, наминаючи локшину з яблучним мусом.— Звісно, не в моїй мансарді, бо там чути, як навпроти спускають воду, і повітря погане. Спершу поживемо в якомусь пансіоні.

— Отаке скажете, мосьє Архілохос,— засміялася Жоржетта.— Чоловік із вашими грошима... Зніміть номер у готелі "Рітц", тепер ви належите до того кола. А мені відтепер платитимете удвічі більше. З генеральних директорів треба лупити гроші, вони ні для чого іншого не потрібні.

І вона налила собі ще одну чарку кампарі.

Коли Архілохос пішов, у ресторанчику "В Огюста" на якийсь час запала тиша; мадам Білер мила чарки, а її чоловік тихесенько сидів за грубкою.

— Ну і штучка! — нарешті знов озвався Огюст, тручи свої кощаві ноги. — Коли я прийшов другим у Tour de France, я теж міг би завести собі гарну штучку в такому ж хутряному манто, напахчену дорогими парфумами і з багатим патроном, відомим промисловцем паном фон Цюнфтігом, йому належали вугільні шахти в Бельгії. Тепер я теж міг би бути генеральним директором якогось підприємства.

— Плетеш казна-що,— сказала Жоржетта, витираючи руки.— Для чогось надзвичайного ти не створений. І така жіночка за тебе не пішла б. Тобі бракує тонусу. Архілохос народився в сорочці, це я завжди відчувала, до того ж він грек. Побачиш, чого він досягне. О, він піде вгору, ще й як! А жіночка — люкс. Зрозуміло, що вона хоче врешті кинути своє ремесло. Довго ним займатися важко, та й усе інше не така вже приємна річ. Усі жінки такого сорту хочуть це кинути, я теж колись хотіла. Більшості це не вдається, кінець-кінцем вони й справді гинуть під парканом, як ото проповідники кажуть, а комусь трапляється такий собі Огюст-велогонщик із голими ногами і в жовтій майці... Та гаразд, я задоволена своїм життям, а що ми вже завели розмову про ті часи, то я

скажу: в мене зроду не було багатого промисловця, я не мала професійного шику. До мене ходили тільки дрібні буржуа та чиновники з фінансового управління. Правда, два тижні ходив до мене навіть один аристократ, граф Додо фон Мальхерн, останній з цього роду, він уже давно на тому світі. Але Хлої пощастить. З її Архілохоса будуть люди.

Тим часом Архілохос поїхав на таксі до Міжнародного банку, а тоді до туристичного бюро на набережній Ета. Він увійшов у просторий зал, де стіни були увішані географічними картами й барвистими плакатами: "Завітайте до Швейцарії", "Тебе вабить сонячний Південь", "На літаках Ер Франс — до Ріо", "Зелена Ірландія". Службовці з невиразними чемними обличчями. Тріскотнява друкарських машинок. Неонові лампи. Чужоземці з дивними мовами.

Він хотів би поїхати до Греції, сказав Архілохос. До Корфу, на Пелопоннес, до Афін.

Службовець пояснив, що їхнє бюро, на жаль, не влаштовує туристичних подорожей на вантажних баржах.

Він хотів би поїхати на "Юлії", запевнив Архілохос, і бажав би мати каюту-люкс для себе і дружини.

Службовець погортав довідник з розкладом руху поїздів і повідомив іспанського сутенера (дона Руїса) про час прибуття і час відправлення якогось поїзда. А тоді нарешті сказав, що на "Юлії" немає вільних місць, і обернувся до комерсанта з Каїра.

Архілохос вийшов із туристичного бюро і сів у таксі, що чекало на нього. Трохи поміркувавши, він спитав у шофера, хто у місті найкращий кравець.

Шофер здивувався.

— О'Ніл-Папперер на проспекті Бікіні та Ватті на вулиці Сент-Оноре,— пояснив він.

— А найкращий перукар?

— Жозе на набережній Оффенбаха.

— А в кого найкращі капелюхи?

— У Гошенбауера.

— А найкращі рукавички?

— У де Штутц-Кальберматтена.

— Гаразд,— сказав Архілохос.— їдьмо до всіх тих, кого ви назвали.

Отож вони поїхали до О'Ніл-Папперера на проспекті Бікіні, до Ватті на вулиці Сент-Оноре, до Жозе на набережній Оффенбаха, до де Штутц-Кальберматтена — у крамницю рукавичок і до Гошенбауера — у крамницю капелюхів. Архілохос відчув на собі безліч рук — його крутили, обмірювали, чистили, підрізали, терли, він змінювався просто на очах і сідав у таксі щораз елегантніший, напахчений гарними парфумами; після відвідин крамниці Гошенбауера на голові в нього з'явився сріблясто-сірий капелюх а-ля містер Іден. Наприкінці дня він знову під'їхав до туристичного бюро на набережній Ета.

Тому самому службовцеві, котрий вранці йому відмовив, Архілохос байдужим голосом сказав, що бажає замовити двомісну каюту-люкс на "Юлії", і поклав на стіл перед ним свій сріблясто-сірий капелюх.

Службовець одразу ж почав заповнювати бланк.

— "Юлія" відпливає наступної п'ятниці. Корфу, Пелопоннес, Афіни, Родос і Самос. Будьте ласкаві назвати ваше прізвище.

Та по тому, як Арнольф заплатив за два квитки і пішов, службовець обернувся до іспанського сутенера, що й досі тут крутився — гортав туристичні рекламні проспекти і час від часу перемовлявся з дамами, які (теж старанно вивчаючи проспекти) тицяли грошові купюри в його випещені вузькі руки.

— Скандальна річ, сеньйоре,— презирливо скривившись, сказав службовець іспанською мовою (іспанську він вивчав на вечірніх курсах),— приходить сюди якийсь двірник або сажотрус і вимагав два квитки на "Юлію", а "Юлія" призначена виключно для аристократії, для осіб найвищих верств суспільства (він уклонився дону Руїсові), наступним рейсом поїдуть принц Гессенський, містер і місіс Уїмени та родина Лорен... А коли цьому суб'єктові дуже делікатно відмовляєш, просто із щирої людяності, бо на "Юлії" він може себе тільки зганьбити, то він насмілюється через три години повернутись, убраний як лорд, а багатий, наче промисловий магнат, і я змушений продати йому квитки, бо хіба ж я можу змагатися з капіталом? Такому шахраєві вистачає трьох годин, щоб зробити кар'єру. Певне, пограбував банк чи когось зґвалтував, а може, вбив і привласнив гроші. Чи вдався до політики.

— Це справді обурливо,— відказав на те дон Руїс іспанською мовою (іспанську він теж вивчав на вечірніх курсах).

Уже звечоріло і на вулицях засвітилися ліхтарі, коли Архілохос, проїхавши новим мостом, опинився на бульварі Кюннеке, де стояв будинок єпископа давньо-новопресвітеріанської церкви передостанніх християн. Перед цією невеличкою віллою у вікторіанському стилі, край тротуару, прихилившись до ліхтарного стовпа, сидів брат Бібі в зім'ятому капелюсі, обідраний, увесь у болоті, і читав газету, що знайшов у рівчаку. Від нього тхнуло перегаром.

— Що це на тобі, Арнольфе? — спитав брат Бібі, свиснув крізь зуби, прицмокнув язиком, висякався з допомогою пальців, а тоді старанно склав брудну газету.— Ну й шмотки, люкс-модерн!

— Я тепер генеральний директор,— сказав Арнольф.

— Ти ба!

— Можу взяти бухгалтером у відділ акушерських щипців, коли ти пообіцяєш мені шануватись. І дотримуватися порядку.

— Ні, Арнольфе, в мене така вдача, що я не впораюся з конторською роботою. Краще дай мені грошиків, двадцять шматочків.

— Що знову сталося?

— Готліб гепнувся зі стіни. Зламав руку.

— З якої стіни?

— З Пті-Пейзанової вілли.

Уперше в житті Архілохос розгнівався.

— Нехай Готліб не грабує Пті-Пейзана,— гримнув він на очманілого брата.— І взагалі нехай нікого не грабує. А Пті-Пейзан — мій добродійник. Виходячи з принципів творчого соціалізму, він призначив мене генеральним директором. От ти правиш з мене гроші, а ці самі гроші я одержую врешті від Пті-Пейзана.

— Цього ніколи більше не буде, брате Арнольфе,— з гідністю відказав Бібі.— Хлопець просто собі вправлявся і не розрахував як слід. Готліб збирався залізти до чілійського посла, тим будинком і видряпуватися

зручніше. Та помилився номером, адже він ще зовсім безневинне дитя. Ну, де гроші?— і він простяг свою братську руку.

— Ні,— сказав Архілохос,— я не можу сприяти шахрайству. І взагалі мені треба до єпископа.

— Я зачекаю на тебе, брате Арнольфе,— крикнув йому навздогін непохитний Бібі й знову розгорнув газету.— А тим часом поміркую про міжнародне становище.

Єпископ Мозер, огрядний, рум'яний, у розкішній чорній сутані з твердим білим коміром, прийняв Архілохоса у своєму невеличкому робочому кабінеті. Ця висока, геть прокурена кімната, освітлена тільки однією лампою, була заставлена шафами з книжками духовного і світського змісту; крізь високе вікно з важкими портьєрами пробивалося світло вуличного ліхтаря, під яким чекав брат Бібі.

Гість назвав себе. Він, власне, тільки бухгалтерів помічник. Та сьогодні його призначено на посаду генерального директора відділів атомних гармат і акушерських щипців у машинобудівному концерні Пті-Пейзана.

Єпископ Мозер лагідно подивився на Архілохоса.

— Я знаю, друже,— зашамкотів він,— ви слухаєте казання отця Тюркера в каплиці святої Елоїзи, еге ж? Я трохи знаю наших любих давньо-новопресвітеріанських парафіян. Ласкаво прошу! — І єпископ міцно потис руку генеральному директорові.

— Сідайте, будь ласка,— він показав грекові на зручне крісло, а сам сів до письмового столу.

— Дякую,— сказав Архілохос.

— Перш ніж ви відкриєте мені свою душу, я хотів би сам відкрити вам свою,— прошамкотів єпископ.— Може, візьмете сигару?

— Я не курю.

— А може, чарочку вина? Або горілки?

— Я непитущий.

— Тоді дозвольте мені закурити. Ось така сигара сприяє щирій розмові, тоді якось приємніше сповідатися один одному; "Гріши сміливо" — сказав Лютер, а я хотів би додати: "Кури сміливо!" і ще: "Пий сміливо!" Ви не заперечуєте?

Він налив у невеличку чарку горілки з якоїсь старої пляшки, що її ховав за книжками.

— О, прошу,— трохи розгублено відказав грек, засмучений з того, що єпископ не зовсім відповідав тому взірцеві, яким він досі завжди був для Архілохоса.

Єпископ Мозер закурив сигару "Даннеман".

— Розумієте, брате мій,— дозвольте так вас називати,— віддавна моїм найбільшим бажанням було зустрітися з вами і щиро про все побалакати. (Він випустив перше кільце сигарного диму). Та, боже мій, скільки єпископові доводиться всього робити. Треба відвідувати будинки для престарілих, створювати молодіжні табори, а дівчат, що пустилися берега, влаштовувати у богадільні, перевіряти, чи викладають закон божий у недільних школах та як готують підлітків до конфірмації, екзаменувати кандидатів на церковні посади, провадити бесіди з новопресвітеріанами, навіть милити чуба нашим проповідникам. Єпископ має завжди тисячі всяких справ та дрібних справунків і не завжди може дати собі ради. Наш друг Тюркер багато мені про вас розповідав, адже

ви не пропустили жодної відправи і виявили напрочуд рідкісне завзяття, віддаючи службі Божій цілісінькі дні.

Ходити до церкви — то потреба його душі, скромно зауважив Архілохос. Єпископ Мозер вихилив іще одну чарку горілки.

— Знаєте, я вже давно з радістю, про це чую. Чи вам відомо, що наш вельмишановний член Всесвітньої церковної ради давньо-новопресвітеріан два місяці тому представ перед небесним отцем, і я вже собі міркую, чи не ви — найкраща людина для цієї почесної посади. Вона аж ніяк не заважатиме вашій іншій посаді — генерального директора, тільки не треба особливо наголошувати на атомних гарматах, Бог із ними... Нам потрібні люди, що міцно стоять обома ногами на землі, де йде жорстока, а часом жахлива боротьба за життя, пане Архілохос.

— Але, пане єпископ...

— То ви згодні?

— Це для мене така несподіванка, така шана...

— Отже, я можу запропонувати вас Всесвітній церковній раді?

— Коли ви такої думки...

— Не буду приховувати, що Всесвітня церковна рада охоче приймає мої пропозиції, а здебільшого, я сказав би, надзвичайно охоче. Про мене вже часто кажуть, ніби я свавільний церковний владика. Усі члени Всесвітньої церковної ради — люди лагідні й добрі християни, звичайно, я розумію, що вони радіють, коли я вирішую за них усякі організаційні питання, а часом і думаю за них. На таку діяльність здатна, на жаль, далеко не кожна людина, у тому числі й члени Всесвітньої церковної ради. Наступне засідання, де ви повинні бути як кандидат, відбудеться в Сіднеї. У травні. Така подорож — теж божий дарунок, можна побачити

далеку країну, її людей, познайомитися з чужими звичаями і традиціями, з потребами й проблемами нашого славного людства в різних куточках землі. Всі витрати бере на себе, звичайно, давньо-новопресвітеріанська церква.

— Мені якось незручно...

— Я виклав вам свою справу,— зашамкотів далі єпископ,— тепер перейдемо до вашої. Пане генеральний директор, поговорімо як чоловік із чоловіком. Я здогадався, в чому справа. Ви бажаєте взяти шлюб, з'єднати своє життя з жінкою, любою вашому серцю. Вчора я побачив вас із нею на вулиці між крематорієм і Національним музеєм, я привітався, але мусив одразу ж завернути в темний провулок, там живе тяжко хвора старенька, і серце в мене болить за неї... Таке собі тихе створіння на землі.

— Звісно, пане єпископ.

— То я відгадав?

— Так воно і є.

Єпископ Мозер закрив грубу книжку, що лежала перед ним на столі. То була Біблія грецькою мовою.

— Гарненька жіночка,— сказав він.— Зичу вам щастя. А коли ж ви берете шлюб?

— Завтра, в каплиці святої Елоїзи, якщо можна... Коли б ви самі нас повінчали, я був би щасливий.

Нараз єпископ не знати чого знітився.

— Власне, це обов'язок священика тієї каплиці,— пояснив він.— Тюркер дуже добре провадить шлюбну церемонію, і в нього надзвичайно приємний голос.

— Прошу вас цього разу зробити виняток,— сказав Архілохос.— Виняток як для майбутнього члена Всесвітньої церковної ради.

— Гм, а чи встигнете ви владнати формальності, що вимагає закон? — спитав єпископ. Його вочевидь щось бентежило.

— Я попрошу метра Дютура про це подбати.

— Тоді гаразд,— врешті здався єпископ,— призначимо на завтра, припустімо, десь о третій по обіді в каплиці святої Елоїзи. Тепер скажіть, будь ласка, прізвище нареченої та дайте деякі відомості про неї.

Єпископ усе занотував.

— Пане єпископ,— сказав Архілохос,— моє майбутнє одруження, мабуть, достатня причина, щоб на якийсь час відволікти вас від ваших справ, але ця причина — не головна, коли дозволено мені так висловитись і коли це взагалі не звучить блюзнірством, бо що може бути важливіше за взятий на себе обов'язок пройти із обраною жінкою весь свій життєвий шлях. Та попри все в цю хвилину мене бентежить іще важливіша турбота, що важким тягарем давить мені на серце.

— Висловіться, любий генеральний директоре,— лагідно сказав єпископ.— Більше мужності! Звільніть свою душу від усіх турбот, адже то все діла земні, занадто земні.

— Пане єпископ,— зажурено мовив Архілохос, випростався в кріслі й поклав ногу на ногу,— даруйте мені, будь ласка, якщо я казатиму якусь нісенітницю. Але ще сьогодні вранці я був зовсім по-іншому вбраний, жалюгідно вбраний, як щиро сказати. Той костюм, що ви бачили на мені в

неділю, мені справили ще для конфірмації, а тепер раптом на мені дороге вбрання від О'Ніл-Папперера і від Ватті. Мені соромно, пане єпископ, адже ви можете подумати, ніби я вже зовсім віддався всім звабам життя.

— Навпаки,— усміхнувся високий духовний отець.— Приємна зовнішність, гарний одяг — все це треба тільки вітати, особливо тепер, у наш час, бо в деяких колах, що дотримуються безбожної філософії, стало модно вбиратися навмисно недбало і навіть злиденно, носити строкаті сорочки навипуск і всяку таку погань. Гарна мода і християнство аніскільки не виключають одне одного.

— Пане єпископ,— повів далі Архілохос, трохи насмілившись,— я гадаю, що справжній християнин занепокоїться, коли на нього зненацька посиплються без упину всякі нещастя; він почуватиметься, мабуть, біблійним Іовом, в якого загинули всі сини й дочки, а сам він геть зубожів і заразився проказою; але такий чоловік може втішатися тим, що все зрозуміло: стільки горя він зазнав лише через власну провину, через власні гріхи. Та буває і навпаки, коли людині без упину щастить, раз у раз, і мені здається, що тоді людина може по-справжньому занепокоїтись, адже таке щастя пояснити неможливо. Хіба людина годна його заслужити?

— Любий пане Архілохос,— усміхнувся єпископ Мозер,— світ влаштовано так, що подібні випадки просто неймовірні. Людина — це твар стогнуча, як сказав апостол Павло, і всі ми стогнемо від різних нещасть, більших чи менших, але, звичайно, не треба їх сприймати надто трагічно, а ставитись до них так, як ставився Іов, про це ви самі сказали дуже влучно й гарно, майже як сам проповідник Тюркер. Випадок, про який ви щойно сказали — коли людині без упину щастить,— цей випадок настільки неймовірний, що шкода й мови про це.

— Я сам такий випадок! — вигукнув Архілохос.

У кабінеті запала тиша, в ньому дедалі швидше залягав присмерк, надворі день зовсім згас і враз поночіло, з вулиці не долинало жодного звуку, тільки коли-неколи чувся гуркіт автомашини, що проїздила вулицею, або відлунювала хода якогось перехожого, завмираючи вдалині.

— Щастя мене буквально переслідує,— напівголосно розповідав колишній бухгалтерів помічник, вбраний у вишуканий костюм із хризантемою в петельці (сріблясто-сірий капелюх — а-ля містер Іден,— а також сліпучо-білі рукавички та елегантне пальто на хутрі він залишив на вішалці), — на моє шлюбне оголошення в "Суар" приходить найчарівніша в світі дівчина, закохується в мене з першого погляду, а я з першого погляду — в неї, все йде, як у дешевенькому кінофільмі, мені майже соромно про це розповідати; коли ми з тією дівчиною пішли гуляти міськими вулицями, нараз усі перехожі починають зі мною вітатися. Вітається президент, вітаєтесь ви і все шановне міське панство, а сьогодні я зробив найнеймовірнішу кар'єру, і світську, і церковну, був звичайне ніщо, а піднявся з жалюгідної посади бухгалтерового помічника до генерального директора і до члена Всесвітньої церковної ради. Це все неможливо пояснити, отож воно мене й бентежить.

Єпископ довго не відповідав, тепер він здавався дуже старим, сивим дідуганом; утупившись поперед себе поглядом, він поклав свою "Даннеман" у попільничку, і сигара лежала там, згасла, нікому не потрібна.

— Пане Архілохос,— сказав зрештою єпископ, тепер він уже не шамкотів, а говорив зовсім іншим, міцним голосом,— пане Архілохос, усі ті події, що про них ви розповіли мені віч-на-віч цього тихого вечора, насправді дивовижні й надзвичайні. А що стосується причин, котрі їх обумовили, то я гадаю: справа не в цих не відомих нам причинах,— тут голос в єпископа затремтів і на якусь мить знову стало помітно, що він шамкотить,— вони не мають якогось важливого, вирішального значення, бо вони належать до земної сфери, а тут ми всі — грішники; важливе інше, і воно все пояснює: Бог відзначив вас своєю милістю, і ви весь час

це відчуваєте. Сьогодні ви вже не бухгалтерів помічник Архілохос, а генеральний директор і член Всесвітньої церковної ради пан Архілохос; тепер ідеться тільки про те, чи ви доведете, що заслуговуєте тієї високої милості Божої. Вам випало велике щастя, то поставтеся до нього так само смиренно, як поставилися б до великого нещастя в вашому житті; це все, що я можу вам з цього приводу сказати. Можливо, перед вами стелиться особливо важка дорога — дорога щастя, вона надзвичайно рідко пролягає перед людьми, бо вони ще менше здатні її долати, ніж дорогу нещастя, якою на цій землі ми всі, як правило, йдемо. Бувайте здорові.— З цими словами єпископ підвівся.— Ми побачимося завтра в каплиці святої Елоїзи, коли ви вже для себе дещо з'ясували, а я можу тільки молитися, щоб ви не забули моїх слів, хоч би що вас далі спіткало.

Після розмови з єпископом Мозером у геть прокуреній кімнаті з важкими портьєрами на вікнах, з письмовим столом і стінними полицями, заставленими творами класиків та Бібліями, і після того, як брат Бібі, що читав під епископовим вікном газету ("Суар"), дістав бажані гроші, член Всесвітньої церковної ради залюбки поїхав би відразу на бульвар Сен-Пер; та дзиґарі на церкві Єзуїтів біля площі Гійом пробили тільки шість разів, і він вирішив зачекати до восьмої, як вони з Хлоєю і домовлялися, хоча йому було боляче уявляти, що дівчина ще дві зайві години працюватиме служницею. Архілохос надумав сьогодні ж оселитися з нею в готелі "Рітц" і наперед усе підготував: замовив два номери, один — на "другому поверсі, інший — на шостому, аби не засоромити дівчини й аби він сам як член Всесвітньої церковної ради не опинився у скрутному становищі. Потім він спробував розшукати метра Дютура, та, на жаль, без успіху. Він тільки дізнався, що метр Дютур — адвокат, він же і нотаріус,— пішов оформляти передачу якогось будинку іншій особі. Тож Архілохос мав ще понад півтори години вільного часу. Він підготувався до зустрічі, купив квіти, довідався, де є непоганий ресторан, бо у той безалкогольний, що містився навпроти Всесвітньої служби здоров'я, він не хотів іти, а про ресторанчик "В Огюста" теж не могло бути мови. Хоч як було йому прикро, та він розумів, що в цьому елегантному вбранні туди не можна йти. Його костюм від О'Ніл-Папперера не пасував до жовтої майки мосьє Білера. І хоч як гризло його сумління, він поклав

неодмінно обідати в "Рітці", звісно, без вина, замовив столик і, пойнятий радістю чекання, подався на виставку картин Пассапа, яку випадково виявив просто навпроти "Рітца" у салоні Наделера; через велику кількість відвідувачів салон був відчинений і ввечері. Тут виставили й останні Пассапові картини (кути в шістдесят градусів, еліпси й параболи). Архілохос із захватом, майже молитовно милувався ними, блукаючи із своїми квітами (білі троянди) по ясних залах разом із американцями, журналістами й художниками. Та зненацька він аж сторопів перед картиною, написаною синім кобальтом і вохрою, на полотні, власне, нічого не було, крім двох еліпсів та однієї параболи. Спаленівши по самі вуха, він вражено втупився в картину, нервово стискаючи в руці квіти, тоді нараз кинувся звідти тікати, гнаний панічним жахом, піт лив з нього ливцем, а водночас наче морозом сипонуло йому за шкіру; він ускочив в якесь таксі, але перед тим все ж таки спитав адресу художника в пана Наделера, той саме стояв у чорному смокінгу біля каси, усміхався і тер собі руки.

Власник салону, навіть не взявши пальта, миттю вскочив в інше таксі й помчав за Архілохосом, підозрюючи, що той надумав потай купити картину і тоді він не одержить належних йому комісійних.

Пассап жив на вулиці Фюнебр, у старому місті, і таксі з Архілохосом (а відразу за ним і таксі з Наделером) дісталося туди проспектом маршала Фегелі, але дісталося насилу, з великими труднощами, бо саме в цей час прихильники Фаркса влаштували масову демонстрацію з численними портретами анархіста на довгих держаках, з червоними прапорами і здоровенними транспарантами: "Геть президента!", "Перешкодимо угоді в Лугано!" і таке інше. Десь виступив із промовою і сам Фаркс. Оглушливий гамір і гук наповнювали повітря, лунали посвисти, тупіт кінських копит, поліцейські взялися за гумові кийки та шланги, і обидва таксі — з генеральнім директором і з власником салону — попали під струмені води, ще й Наделерові не поталанило, бо з цікавості він опустив був шибку в машині. Тоді обидва водії, брудно лаючись, завернули біля крамниці Вренера й Потта у старе місто.

Погано заасфальтовані вулиці стрімко йшли вгору, уздовж них виднілися старі жалюгідні халабуди, пивниці й шинки. Невеличкими зграйками стояли повії, схожі на чорних птахів, вони махали руками і щось вигукували; було так холодно, що мокрі таксі вкрилися памороззю. На майже не освітленій вулиці Фенебр коло будинку номер сорок три (де жив Пассап) Архілохос — і досі тримаючи в руці білі троянди — вийшов із своєї блискучої, немов казкової машини, прикрашеної бурульками, що яріли й дзвеніли, і звелів водієві його зачекати. Вуличні хлопчаки притьмом оточили генерального директора, хапаючи його за холоші; нарешті, позбувшись їх та проминувши п'яну люту консьєржку, він потрапив усередину старого високого будинку і став братися нескінченними сходами вгору. Ті сходи настільки спорохнявіли, що кілька разів проламувалися в нього під ногами і він повисав у повітрі, вчепившись за дерев'яні поручні руками, що дедалі дужче боліли.

Так він ледве добувався з поверху на поверх, майже в суцільній темряві, раз у раз придивляючись до тих чи інших пошарпаних дверей, чи не зазначено на них ім'я "Пассап"; за Архілохосом сопів Наделер, та грек і досі не звертав на нього найменшої уваги. На сходах було неймовірно холодно, десь бренькали на піаніно, десь гупало вікно, за якимись дверима верещала жінка і горлав чоловік, скрізь смерділо розпустою, гульнею. Архілохос підіймався дедалі вище, знову провалився по коліно, попав головою в павутиння, в нього по лобі проповз жирний напівзамерзлий павук, грек гидливо його скинув. Пальто на хутрі від Ватті та гарний новий костюм від О'Ніл-Папперера забруднилися, штани подерлися, тільки троянди й досі були прекрасні.

Нарешті в кінці вузеньких стрімких сходів, що вели на горище, Архілохос побачив розхитані двері, на них хтось скоса написав крейдою величезні літери: "Пассап". Він постукав. Поверхом нижче чатував у крижаній холоднечі Наделер. Архілохосові ніхто не відповів. Він постукав удруге, тоді втретє, вчетверте. Тиша. Член Всесвітньої церковної ради натис на ручку, двері виявилися незамкнені, і він увійшов усередину.

То було чимале горище, чимось схоже на критий тік, угорі — нагромадження дерев'яних бантин, під ногами — нерівна підлога. Скрізь стояли негритянські дерев'яні божки, стоси картин, порожні рами, скульптури (дивовижні дротяні каркаси), над розжареною залізною грубкою підіймався довжелезний, примхливо вигнутий димар, на підлозі валялися пляшки з-під вина й віскі, порожні тюбики, миски з фарбами, пензлі, скрізь лазили коти, купи книжок громадилися на стільцях або лежали розкидані на підлозі. Посередині стояв Пассап у халаті, що колись, мабуть, був білий, а тепер геть заляпаний фарбами. Пассап малював на полотні якісь параболи та еліпси, кружляючи навколо мольберта, а перед ним біля грубки на хиткому стільці сиділа, заклавши руки за голову, гладка дівка з довгими білявими косами, гола-голісінька. Член Всесвітньої церковної ради скам'янів (адже він уперше в житті бачив голу жінку) і ледве зважувався дихати.

— Ви хто такий? — спитав Пассап.

Архілохос назвався, трохи здивований цим питанням, адже в неділю художник перший привітався до нього.

— Що вам треба?

— Ви намалювали мою наречену Хлою зовсім без одягу,— пробелькотів грек. .

— Ви маєте на увазі картину "Венера, одинадцятого липня", висить у салоні Наделера?

— Саме її.

:— Одягайся,— звелів Пассап натурниці, та щезла за ширмою, а художник узявся довго й уважно розглядати Архілохооа, тримаючи в зубах люльку, дим від неї підіймався вгору, аж до дерев'яного склепіння. — Ну то й що?

— Добродію,— гідно почав Архілохос,— я шанувальник вашого таланту, стежу за вашими творчими успіхами із щирим захватом, ви навіть стали номером четвертим у моєму світопорядку.

— Який ще світопорядок? Що за безглуздя? — спитав Пассап, накладаючи на палітру нові купи фарб (синій кобальт та вохру).

— Я склав список найгідніших представників нашого часу, список, так би мовити, моральних взірців.

— І що з того?

— Добродію, не зважаючи на весь мій захват, на всю пошану до вас, я змушений просити у вас пояснення. Адже не кожного дня трапляється, що наречений бачить свою наречену на картині в образі Венери, зовсім голою. Навіть якщо ми маємо до діла з абстрактним живописом, однаково людина, яка здатна тонко відчувати, зрозуміє основне.

— Безперечно,— підтвердив Пассап,— але мої критики на це не здатні.

Він і далі пильно роздивлявся Архілохоса, підійшов до нього ближче, обмацав його, немов конячку, відступив трохи назад і примружився.

— Роздягайтесь! — раптом наказав він, налив собі склянку віскі, вихилив її й натоптав тютюном люльку.

— Але...— спробував був заперечити Арнольф.

— Ніяких "але"! — загримів Пассап і так люто глянув невеличкими чорними колючими очима на Архілохоса, що того аж зaціпило.— Я хочу намалювати вас у подобі Арея.

— Якого Арея?

— Бога війни в давній Греції,— пояснив Пассап.— Скільки років я шукав потрібного натурника, до пари моїй Венері. І тепер знайшов: це ви. Типовий тиран, який обожнює гуркіт війни, недолюдок, що купається у крові. Ви грек?

— Авжеж, тільки...

— Ось бачите!

— Пане Пассап,— нарешті здобувся на слово Архілохос,— ви помиляєтесь. Я зовсім не тиран, не недолюдок, я не купаюся в крові, не обожнюю гуркоту війни. Я — чоловік миролюбний, член Всесвітньої церковної ради давньо-новопресвітеріанської церкви, зовсім непитущий, ніколи не курю. До того ж я вегетаріанець.

— Пусте! — сказав Пассап.— А хто ви такий?

— Я генеральний директор відділу атомних гармат і...

— Чудово! — урвав його Пассап.— Таки справді бог війни. І тиран. Просто ви ще не спромоглися розірвати пута, ще не виявили себе як слід. Ви — природжений гульвіса і еротоман, ви найкращий Арей, якого я міг собі уявити. Хутчій роздягайтесь! Я повинен малювати, а не базікати з вами.

— Я не роздягатимусь, поки тут ця панночка, котру ви щойно малювали,— затявся Архілохос.

— Катай звідси, Катрін. Він соромиться,— крикнув художник.— До завтра, пампушко!

Гладка дівка з білявими косами, вже вбрана, попрощалась й розчинила двері. А за ними стояв Наделер. Він тремтів з холоду і мало не задубів.

— Я протестую! — вигукнув власник салону хрипким голосом.— Я протестую, пане Пассап, адже ми домовились...

— Забирайтеся до дідька лисого!

— Я тремчу з холоду,— розпачливо кричав власник салону.— Ми з вами домовились...

— Тремтіть собі, як хочете.

Натурниця зачинила за собою двері, чути було, як вона спускається сходами.

— А ви й досі в штанях? — сердито спитав Архілохоса художник.

— Даруйте,— сказав генеральний директор, роздягаючись.— І сорочку теж скидати?

— Скидайте все.

— А куди квіти покласти? Вони для моєї нареченої.

— Киньте їх на підлогу.

Член Всесвітньої художньої ради старанно склав свій одяг, спершу витрусивши з нього пилюку (а її набралося чимало, поки він долав сходи), і тепер стояв голий.

Він замерзав.

— Присуньте стілець до грубки.

— Але...

— Станьте на стілець і приберіть позу боксера, руки зігніть під кутом у шістдесят градусів,— командував Пассап.— Саме таким я завжди уявляв собі бога війни.

Архілохос слухняно виліз на стілець, дарма що той дуже хитався.

— Страх який ви гладкий,— роздратовано бубонів художник, знову хильнувши віскі,— це мені до вподоби тільки в жінок, і то не в кожної. Та жир ми зріжемо. Головне — це довбешка і груди. Добре, що у вас на грудях багато волосся, це надає войовничості. Стегна теж непогані. Зніміть окуляри, вони псують мені все враження.

І Пассап заходився малювати — виводити кути у шістдесят градусів, еліпси й параболи.

— Добродію,— почав був знову генеральний директор, але вже прибравши позу боксера,— ви повинні мені пояснити...

— Помовчте,— загримів Пассап.— Коли тут комусь і дозволено говорити, то тільки мені. Те, що я намалював вашу наречену,— найприродніша річ у світі. Грандіозна жінка! Побачите, які в неї груди.

— Добродію...

— А які в неї стегна! А пупочок!

— Я просив би...

— Та станьте як слід, хай вам біс! — зашипів художник, нагромаджуючи на полотні шари вохри й синього кобальту.— Треба ж такої мороки — ще не бачили своєї нареченої голою, а вже заручилися!

— Ви товчетеся по моїх квітах. По білих трояндах.

— Пусте! От тоді було в мене справжнє натхнення. Коли я побачив вашу наречену без одягу, то замалим не перетворився в банального натураліста або в такого собі свіженького-святенького-веселенького-вільненького імпресіоніста, аякже, таке розкішне м'ясо, така ніжна шкіра! Та втягніть живота, скільки вам казати! Зроду я не мав такої божественної натурниці, як Хлоя. Яка прегарна спина, досконалі рамена, а дві пружисті сідниці, наче дві земні півкулі, як таке бачиш, то різні химерні думки в голову лізуть. Ніколи я не малював з такою радістю, як тоді. А взагалі я не люблю малювати жінок, хіба що зрідка беруся за таких гладких, як ота пампушка. Для живопису вони не становлять чогось особливого, інша справа — чоловіки, і найцікавіше в них — відхилення від класичних ідеалів. Але Хлоя! У неї все божественно-гармонійне, ноги, руки, шия такі пропорційні до всього тіла, а голова ще й досі не втратила своєї жіночності. Я відтворив її в скульптурі теж. Ось вона!

Він показав на якийсь покручений дротяний каркас.

— Одначе...

— Станьте ж як боксер,— спинив Пассап члена Всесвітньої церковної ради, відступив трохи назад, ще відступив, розглядаючи свою картину, підправив еліпс, зняв полотно з мольберта і приладнав нове.

— О, тепер ставайте на коліна,— звелів він.— Бог Арей після бою! Нахиліться трохи вперед. Я не можу щодня з вами працювати.

Архілохос, зовсім розгублений і мало не засмажений від сусідства з гарячою грубкою, вже ледве боронився:

— Я справді попросив би вас...

Та Архілохоса перепинив Наделер, ввалившись на горище як суцільний крижаний стовп, що тремтів і від цього бряжчав. Власник салону і досі боявся, що художник продасть якусь картину.

Пассап розлютився.

— Геть звідси! — загорлав він.

І Наделер викотився назад, на сходи, де панувала арктична холоднеча.

— Мистецтвом я пояснюю життя,— згодом сказав художник; він пив віскі, малював і водночас гладив кота, що виліз йому на плече,— і мені байдуже, чи задовольняє вас це пояснення, чи ні. Із вашої оголеної нареченої я створив шедевр, шедевр за пропорціями, ракурсом, за ритмом і фарбами. Це справжня поезія малярства, прегарний світ кобальта й вохри. А ви зробите з Хлої щось зовсім протилежне, коли вам взагалі пощастить побачити її голою. Зробите з неї матусю з діточками. Не я, а ви, шановний пане, спотворите високий витвір природи, а я прославляю його, підношу до абсолюту, надаю довершеності, перетворюю в мрію.

— Уже чверть на дев'яту! — злякано вигукнув Архілохос. Правда, від художникових слів йому стало трохи легше.

— То й що?

— Ми домовилися з Хлоєю зустрітись о восьмій годині,— нерішуче пояснив Арнольф і спробував був злізти зі стільця, оточеного котами, що нявкали й воркотіли.— Вона чекає мене на бульварі Сен-Пер.

— Нехай зачекає. Стійте як слід! — заволав Пассап.— Мистецтво важливіше за ваші фіглі-міглі.— І він малював далі.

Архілохос зойкнув. Здоровенний котяра, сірий з білими лапами, видряпався йому на плече й боляче вчепився кігтями в тіло.

— Спокійно! — наказав Пассап.— Ані руш!

— Кіт...

— Кіт чудовий, не те, що ви,— розлютився художник,— як можна викохати собі таке черево, та ще без допомоги алкоголю!

На дверях горища знову виник Наделер (суцільна тверда крига). Він бідкався, що страшенно змерз, та його мову ледве можна було втямити, так він захрип.

— Ніхто не просив вас тинятися в мене під дверима, а до майстерні я вас не пущу,— гостро відказав Пассап.

— Ви на мені наживаєтеся,— прохрипів власник салону і хотів висякатися, та не зміг витягти руки з кишені, бо рукав примерз до одягу.

— Навпаки, то ви на мені наживаєтеся! — заволав громовим голосом художник.— Гетьте звідси!

Власник салону знову щез.

Архілохос теж боявся слово мовити. А Пассап дудлив віскі, малював кути в шістдесят градусів, параболи та еліпси, гатив кобальт на вохру, вохру на кобальт і нарешті через півгодини дозволив генеральному директорові вдягтися.

— Ось,— сказав Пассап і всунув йому до рук дротяний скрутень,— поставте біля свого шлюбного ліжка, це вам весільний дарунок від мене. Щоб ви змогли згадати вроду вашої нареченої згодом, коли вона вже зів'яне. Один із ваших портретів я вам надішлю, коли він підсохне. А тепер ідіть собі з Богом. Як на мене, то члени Всесвітньої церковної ради та генеральні директори ще гірші за власників салонів. Ваше щастя, що ви — викапаний бог війни давніх греків, а то я давно вижбурив би вас голим на вулицю, будьте певні!

Архілохос вийшов із майстерні художника, тримаючи в одній руці білі троянди, а в другій — дротяний скрутень, який мав означати його оголену наречену; на вузеньких стрімких сходах, що, власне, були простісінькою драбиною, він натрапив на власника салону Наделера, в котрого під носом висіла довга бурулька; бідолашний притулився до стіни, марно уникаючи крижаного протягу.

— От бачите,— заголосив цей крижаний чоловік, та майже нечутно, здавалось, його голос долинає з ущелини в глетчері.— Я так і думав. Ви в нього щось купили, я протестую.

— Це весільний дарунок,— пояснив Арнольф і став спускатися додолу вкрай обережно, бо йому заважали квіти й дротяний каркас; він гнівався на себе за цю безглузду пригоду, адже було вже близько дев'ятої, та спускатися швидше небезпечними сходами він не міг.

Власник салону тупотів за ним.

— І вам не Соромно,— скиглив Наделер, та його ледве було чути. — Я на власні вуха чув, як ви сказали Пассапові, що ви — член Всесвітньої

церковної ради. Ганьба! Коли ви така поважна церковна особа, то хіба не соромно позувати художникові? Та ще голяка!

— Будьте ласкаві, потримайте цю скульптуру,— довелось Архілохосові попросити через деякий час (між п'ятим і четвертим поверхом, біля помешкання, де й досі верещала жінка і горлав чоловік), — тільки одну хвилинку, в мене нога провалилася крізь дошку.

— Не можу,— видихнув Наделер,— без комісійних я не торкаюся жодного витвору мистецтва.

— Тоді потримайте квіти.

— На жаль, нічого не вийде. В мене попримерзали рукави.

Нарешті вони вийшли на вулицю. Автомашина вся пообростала бурульками й блищала, немов була з чистого срібла. Тільки радіатор не замерз, бо мотор увесь час працював. Однак усередині машини було холодно. Зіпсувалось опалення, пояснив шофер, що теж добряче змерз.

— Бульвар Сен-Пер, дванадцять,— сказав Архілохос, радіючи, що незабаром побачить свою наречену.

Таксі вже рушало, коли в шибку затарабанив власник салону.

— Дуже вас прошу, візьміть мене з собою,— невиразно почулося з крижаної брили; Арнольф опустив віконце, нахилився до крижаної постаті й ледве розчув:— Я вже не годен і кроку ступити, а тут, у старому місті, важко знайти таксі.

— Я не можу вас узяти,— заперечив Архілохос,— бо поспішаю на бульвар Сен-Пер, я і так тут затримався.

— Як християнин і член Всесвітньої церковної ради ви не можете кинути мене напризволяще,— обурився Наделер.— Я вже примерзаю до тротуару.

— Сідайте,— сказав Архілохос і відчинив дверцята.

— Тут начебто трохи тепліше,— зрадів власник салону, нарешті вмостившись біля Архілохоса.— Може, я тут відтану.

Та коли вони завернули на бульвар Сен-Пер, Наделер іще не відтанув. Проте йому теж довелося вийти з машини, бо таксист не схотів повертатися до набережної, він і сам геть замерз, і поїхав. Отож вони обидва, Архілохос і Наделер, опинилися біля ґратчастої брами з янголятами й дельфінами, з двома великими кам'яними цоколями й червоним ліхтарем, який чогось не горів. Архілохос смикнув шнурок старовинного дзвоника. Ніхто не вийшов. Бульвар був безлюдний, здалеку долинали вигуки й гамір, то ремствували Фарксові прибічники.

Архілохос стояв, тримаючи в руках квіти й дротяний скрутень. Занепокоєний тим, що настільки спізнився, він сказав Наделерові:

— Добродію, я змушений вас залишити.

Він рішуче відчинив хвіртку і пішов у глиб парку, та Наделер посунув за ним.

— Чого вам треба? — спитав Арнольф, гніваючись, що ніяк не може позбутися зледенілого власника салону.

— Мені треба викликати по телефону таксі,— пояснив той.

— У цьому будинку я майже нікого не знаю.

— Як член Всесвітньої церковної ради ви...

— Гаразд,— сказав Архілохос,— ідіть за мною, прошу.

Мороз немилосердно дужчав. Власник салону плентався за Архілохосом і видзвонював так, наче грав на металофоні. Ялини й берести стояли нерухомо, на небі виблискували велетенські зірки, червоні й жовті, і сріблом стелився Молочний Шлях. Поміж стовбурами дерев виднілися освітлені вікна, вони немов випромінювали тьмяне золото. Підійшовши ближче, обидва побачили, що то вілла, схожа на невеличкий палац, збудований у стилі рококо, трохи химерний, із струнками колонами; цієї ясної ночі було добре видно, що будинок увесь обплетений виноградом. Гарно вигнуті сходи вели до парадного входу, та в ньому не виявилося дощечки з прізвищем господаря, тільки висів масивний дзвоник. Але дверей ніхто не відчинив.

Власник салону знову забідкався, мовляв, як він простоїть іще бодай хвилину на такій холоднечі, то замерзне до смерті.

Архілохос натис ручку. Двері виявилися незамкнені. Він піде подивитися, сказав генеральний директор. Наделер почвалав за ним.

— Чи ви здуріли? — прошипів Архілохос.

— Я не можу стояти надворі в таку холоднечу.

— Та я ж не знайомий з хазяями.

— Як християнин ви...

— Тоді зачекайте тут,— наказав Арнольф.

Вони опинились у холі. Меблі, дзеркала на стінах і квіти нагадали Архілохосові Пті-Пейзанові апартаменти. В холі було дуже тепло. Власник салону вже почав відтавати, і з нього побігли додолу тоненькі струмочки.

— Не стійте на килимі! — гримнув член Всесвітньої церковної ради. Глянувши на свого супутника, він аж злякався, бо з того вода вже текла дзюркотом.

— Будь ласка,— сказав Наделер і став біля вішалки для парасольок. — Мені б якнайшвидше зателефонувати.

— Я попрошу в господарів дозволу.

— Тільки ж не баріться.

— То потримайте хоча б скульптуру,— сказав Архілохос.

— Ні, лише за комісійні відсотки.

Арнольф поставив витвір мистецтва біля Наделера і прочинив двері до невеличкої вітальні, там стояли канапа, чайний столик із тендітними крісельцями та клавікорди. Він покахикав. Вітальня була порожня, але за двійчастими дверима почулася чиясь хода. Напевне, це містер Уїмен. Архілохос підійшов до тих дверей і постукав.

— Заходьте!

На свій подив Арнольф побачив метра Дютура.

Метр Дютур, невисокий жвавий чоловічок із чорними вусами і мальовничою сивою чуприною, стояв біля великого гарного стола в залі з високими дзеркалами у визолочених рамах. Зал яскраво освітлювала

люстра з численними свічками, вона сяяла зі стелі, немов блискуча різдвяна ялинка.

— Я на вас чекав, пане Архілохос,— сказав метр Дютур, чемно вклонившись.— Сідайте, будь ласка.

Він показав рукою на крісло, а сам сів навпроти. На столі лежав якийсь офіційний папір.

Архілохос сказав, що нічого не може збагнути.

— Любий пане генеральний директор,— усміхнувся адвокат,— я радий, що саме мені доручено передати цю віллу вам у дарунок. Будинок не заставлений у банку, він у чудовому стані, якщо, правда, не зважати на західну частину даху, її доведеться ремонтувати.

Він нічого не розуміє, наполягав Архілохос, украй здивований, дарма що вже починав звикати до всіляких щасливих несподіванок.

— Будь ласка, поясніть мені...

— Не можу, колишній власник будинку не схотів себе назвати.

— Та я взагалі здогадуюся,— сказав Арнольф,— йдеться, звісно, про містера Уїмена, славетного археолога, що розкопав у Греції багато старожитностей, зокрема давній храм із коштовними статуями і золотими колонами, увесь той храм позатягало мохом.

Метр Дютур був вочевидь вражений, він зачудовано втупився в Архілохоса і похитав головою. Нарешті сказав, що не має права нікого інформувати, колишній власник бажає, аби цей будинок опинився в руках у грека, неодмінно грека, і він, Дютур, щасливий був знайти людину — в особі Архілохоса,—яка відповідає цій умові.

— У часи корупції та загальної аморальності,— казав він далі,— в часи, коли протиприродні злочини здаються цілком природними, коли гине будь-яка справедливість і людство прагне повернутися до жорстокого кулачного права, властивого примітивним епохам,— у ці часи будь-який юрист може позбутись останньої надії, вже не бачити сенсу в прагненні до порядку, до справедливості, якби коли-не-коли не потрапляла тому юристові до рук отака справа — свідчення чистої любові до ближнього, тоді він залюбки береться працювати, як, наприклад, оформляти передачу цього невеличкого палацу на ім'я іншої людини. Всі папери вже готові, вам, пане генеральний директор, треба їх тільки передивитись і поставити свій підпис. Податки, які править держава,— Молох чекає своєї жертви! — також сплачені.

— Щиро дякую,— озвався Архілохос.

Метр Дютур прочитав уголос папери, і член Всесвітньої церковної ради поставив під ними свій підпис.

— Тепер цей будинок належить вам,— оголосив адвокат і підвівся з місця.

Архілохос теж підвівся й урочисто мовив:

— Вельмишановний пане, дозвольте мені висловити радість з приводу того, що я познайомився з вами, з людиною, яку віддавна шаную. Колись ви боронили на суді бідолашного проповідника. Тоді ви вигукнули: "То тіло зґвалтувало дух, а душа його безневинна". Ці слова міцно закарбувалися мені в пам'яті.

— Дуже приємно,— сказав Дютур,— та я тільки виконав свій обов'язок. На жаль, тому проповідникові відтяли голову, мені й досі боляче про це згадувати, адже я наполягав на дванадцяти роках в'язниці, і все-таки я врятував його від найгіршого: його не повісили.

— Чи можу я ще на якусь хвилину вас затримати?— спитав Архілохос.

Дютур уклонився.

— Прошу вас, шановний метре, підготувати папери для мого шлюбу.

— Вони вже готові,— відповів адвокат.— Ваша славна наречена встигла мене попередити.

— О! — радісно вигукнув Арнольф.— Ви знайомі з моєю славною нареченою?

— Мав нагоду познайомитися.

— Хіба вона не чарівна?

— Надзвичайно.

— Я найщасливіша людина на світі.

— Кого ви пропонуєте у свідки?

Архілохос сказав, що про це зовсім ще не думав. Дютур запропонував узяти за свідків американського посла та ректора університету.

Арнольф, вагаючись, зволікав із відповіддю.

— Вони обидва вже погодилися,— пояснив метр Дютур.— Вам не доведеться далі нічого самому робити. Ваше одруження стало для всього міста сенсацією, всі тільки й говорять про вашу дивовижну кар'єру, любий пане Архілохос.

— Та хіба люди знають мою наречену?

Невеличкий адвокат трусонув мальовничою сивою чуприною, погладив вуса й пильно обдивився Арнольфа майже лихим поглядом.

— Я гадаю, що знають,— сказав він.

— Розумію! — нараз сяйнуло Арнольфові.— УДжільберта й Елізабет Уїменів, напевне, часто бували гості.

Метр Дютур украй здивувався.

— Ну, нехай і так,— сказав він трохи згодом.

Однак Арнольф не був у захваті від свідків.

— Звичайно, я завжди щиро шанував ректора університету.

— Отже...

— Але американський посол...

— Маєте якісь політичні міркування?

— Та ні,— відказав Архілохос, ніяковіючи,— Містер Форстер-Монро посідає врешті п'яте місце в моєму моральному світопорядку, та він давньопресвітеріанин, а їхній догмат всепрощення я не поділяю, я переконаний у вічності пекельних мук на тому світі.

Метр Дютур похитав головою.

— Я не збираюсь замірятися на вашу віру,— сказав він.— Тільки навіщо вам цим мордуватися? Вічні пекельні муки не мають нічого спільного з вашим одруженням.

Арнольф полегшено зітхнув.

— Власне, я теж такої думки.

— Тоді дозвольте попрощатися,— сказав метр Дютур, закриваючи теку.— Громадянська церемонія одруження відбудеться о другій годині в мерії.

Арнольф схотів провести метра.

Але той сказав, що піде парком; розсунувши червоні портьєри, він відчинив скляні двері на веранду.

— Це найкоротша дорога.

Крижане повітря увірвалося до кімнати.

"Він, либонь, часто тут бував",— подумав Архілохос, коли швидка хода метра Дютура завмерла в темряві. Він постояв трохи на веранді, дивлячись, як мерехтять зірки над деревами. Та, швидко замерзнувши, він повернувся до кімнати і замкнув двері.

— Мабуть, Уїмени жили дуже гостинно,— пробурмотів він.

Архілохос узявся обходити кімнати мініатюрного палацу в стилі рококо, котрий тепер був його власністю. Йому причулись якісь легкі кроки в сусідній кімнаті, але там нікого не було. Скрізь горіло світло, затишно сяяли високі білі свічки або маленькі світильники. Він минав кімнати й невеличкі вітальні з вишуканими меблями й пухнастими килимами на підлогах. Стіни були оббиті старовинними — в деяких місцях навіть ледь потертими — коштовними шпалерами: тьмяне золото лілій на сріблясто-сірому тлі; скрізь на стінах висіли чудові картини, правда, до них Архілохос не зважувався придивлятись, та однаково раз у раз червонів, бо майже на всіх картинах красувались оголені жінки, часом у

товаристві чоловіків, намальованих у такому ж натуральному вигляді. Хлої він ніде не знайшов.

Спершу він блукав навмання, та згодом помітив, що перед ним стелеться дивна барвиста стежка: де-не-де на пухнастих килимах лежали повирізувані з паперу сині, червоні й золоті зірки, що начебто підказували йому, куди треба йти. Несподівано він опинився перед вузенькими крученими сходами, вони починалися від потайних, оббитих шпалерами дверей (розгубившись, він довго стояв перед стіною, де стежка з барвистих зірок нараз уривалася, поки виявив ті двері), крученими сходами він став підійматися на другий поверх, на кожній сходинці знову лежали паперові зірки чи комети, на одній навіть планета Сатурн із кільцями, далі — місяць, а ще далі — сонце. З кожним кроком, із кожною сходинкою Архілохос уповільнював ходу і втрачав мужність, ним знову заволоділа звична нерішучість. Він важко дихав і гарячково стискав букет білих троянд, що його і на мить не випускав досі з рук, навіть під час розмови з метром Дютуром.

Кручені сходи кінчалися біля круглої кімнати з трьома високими вікнами, масивним письмовим столом, глобусом, кріслом з високою спинкою, старовинним світильником і скринею; меблі всі середньовічні, як у доктора Фауста в театрі, а на кріслі лежав пожовклий аркуш пергаменту з написом, виведеним губною помадою: "Арнольфів кабінет". Угледівши на письмовому столі телефон, Архілохос згадав власника салону, на якусь мить він уявив, як той чекає внизу, в холі, біля вішалки для парасольок, як з нього тече вода, а може, Наделер уже зовсім відтанув. Та Архілохос одразу ж забув за нього, тільки-но відчинив другі двері з кабінету, куди привели його комети й зірки.

Він побачив перед собою спочивальню з величезним старовинним ліжком під балдахіном. На невисокому столику в стилі Ренесансу лежав аркуш пергаменту з написом: "Арнольфова спочивальня". Він пішов далі зоряною стежкою й опинився в іншій кімнаті, знову витриманій у стилі рококо. То був прегарний будуар, осяяний червонуватим світлом; тут були меблі й різні речі, властиві для будуарів, на одному з тендітних

крісел теж лежав пергамент із написом, зробленим губною помадою: "Хлоїн будуар", а навкруг були хаотично порозкидані предмети жіночого туалету, що вкрай збентежили Архілохоса: бюстгальтер, корсаж, пояс для панчіх, сорочечка, трусики, все сліпучо-біле; на підлозі валялися панчохи й черевички, а крізь напівпрочинені двері виднілася ванна кімната, облицьована чорними кахлями, у підлозі — басейн, повний зеленої духмяної води, з якої здіймалася легка пара; але зірки й комети вели не тільки до ванної, звідти вони пролягали до інших дверей, і Архілохос відчинив їх, тримаючи перед собою, немов щит, букет білих троянд. Перед ним був чималий покій, а посеред нього — розкішне, неймовірно широке ліжко з балдахіном, зірки й місяці вели просто до нього, а кілька були навіть приклеєні до деревини ліжка. Чи хтось у ньому спав, Архілохос не міг бачити, бо завіси балдахіну були щільно затягнені. У каміні горіли дрова, палахкотливий вогонь відкидав велетенську Арнольфову тінь на червоний балдахін, заснований золотими візерунками. Він нерішуче наблизився до ліжка. А тоді зазирнув у шпаринку поміж завісами, але в пітьмі побачив тільки білу хмарину білизни. Проте йому здалося, що там хтось тихенько дихає. Майже зомліваючи зі страху, він прошепотів: "Хлоє!" Ніхто не озвався. Треба було щось робити, хоч Арнольф залюбки тихцем утік би звідси, з кімнати, утік би з вілли, щоб знову опинитися на мансарді, де він почувався у безпеці, де його б не бентежили зірки й комети. Врешті, змагаючи свої почуття, він розсунув балдахін і побачив, що та, котру він шукав, спить у ліжку, загорнувшись у свої довгі чорні коси.

Архілохос настільки збентежився, що знеможено сів скраєчку ліжка, лише зрідка насмілюючись глянути на Хлою. Він страшенно втомився, безупинне щастя не давало йому спокою, не дозволяло отямитись. Арнольфова тінь на червоно-золотих завісах ліжка дедалі нижче схилялася над Хлоєю, здавалося, вона міцно спала. Та врешті він зауважив, що очі в неї тільки примружені, напевне, вона вже давно спостерігала його, ледь затуливши очі довгими віями.

— Ой, Арнольфе,— мовила вона, ніби прокидаючись.— Чи ти легко знайшов сюди дорогу через усі ці кімнати?

— Хлоє! — злякано вигукнув він.— Ти спиш у ліжку місіс Уїмен?

— Але тепер ліжко належить тобі,— засміялася Хлоя.

— Ти призналася містеру й місіс Уїменам, що ми любимо одне одного?

Вона трохи зволікла з відповіддю, потім сказала:

— Звичайно.

— І тоді вони подарували нам цей невеличкий палац?

— Вони мають ще багато будинків у себе в Англії.

— Я нічого не розумію,— сказав він,— усе це якось не кладеться мені до голови. Я й гадки не мав, ніби англійці настільки соціально свідомі, що можуть подарувати своїй служниці цілий замок.

— Мабуть, у деяких англійських родинах існує такий звичай,— пояснила Хлоя.

Архілохос похитав головою.

— А мене призначено генеральним директором відділів атомних гармат і акушерських щипців.

— Я знаю.

— І платять величезні гроші.

— То й добре.

— До того ще зробили мене членом Всесвітньої церковної ради. У травні я поїду до Сіднею.

— Це буде наша весільна подорож.

— Ні,— заперечив він.— Ось поглянь,— і витяг із кишені квитки на пароплав.— Ми поїдемо на "Юлії".

Та раптом Арнольф схаменувся.

— Звідки ти знаєш про мою службову кар'єру? — здивовано спитав він.

Хлоя сіла в ліжку, така гарна, що Архілохос опустив очі. Вона начебто хотіла щось сказати, та лише зітхнула, замислилась і довго його роздивлялась, а тоді знову лягла на подушки.

— Про це говорить усе місто,— нарешті сказала вона якимсь дивним голосом.

— І ти хочеш, щоб ми завтра побралися? — затинаючись, спитав він.

— А ти хіба не хочеш?

Архілохос не зважувався навіть глянути на неї, бо вона зовсім відкинула ковдру. Взагалі в цій спальні йому не було й куди дивитися, скрізь висіли картини з голими богинями й богами, такого Архілохос аж ніяк не сподівався від тієї худющої місіс Уїмен.

"Отакі ці англійки,— подумав він.— На щастя, вони добре ставляться до покоївок, за це їм можна пробачити їхнє сластолюбство". Найкраще було б лягти отут, взяти Хлою в обійми й заснути, спати довго, багато годин підряд, без сновидінь, глибоким сном у теплому сяйві каміна.

— Хлоє! — тихенько гукнув він.— Усе, що сталося, таке для мене незвичне, та й для тебе, звісно, теж, що я часом уже нічого не можу збагнути, мені все здається, ніби я — хтось інший, а насправді я повинен жити в тій мансарді з брудними стінами, а тебе взагалі ніколи не було. Єпископ Мозер сьогодні сказав, що куди важче витримати щастя, ніж нещастя, і мені тепер здається, він має слушність. Нещастя ніколи не буває несподіване, воно наперед зумовлене, а щастя залежить од випадку, тож я боюся, що воно так само швидко скінчиться, як і почалось, і може, це просто хтось збиткується з нас, з тебе й мене, з покоївки й бухгалтерового помічника.

— Не треба про це думати, любий,— сказала Хлоя.— Я чекала на тебе цілісінький день, і ось ти прийшов. Який ти гарний! Може, скинеш пальто? Воно, я певна, від О'Ніл-Папперера.

Знімаючи пальто, він побачив, що й досі тримає в руках квіти.

— Це тобі,— сказав він,— білі троянди. Архілохос хотів передати їй квіти, схилився над ліжком, але дві теплі руки обплели його й потягли вниз.

— Хлоє,— прошепотів він, важко дихаючи,— адже я ще не встиг пояснити тобі основні догми давньо-новопресвітеріанської церкви.

Та цієї миті хтось позаду тихенько кахикнув.

Член Всесвітньої церковної ради відскочив від ліжка, а Хлоя, скрикнувши, пірнула під ковдру. Біля ліжка з балдахіном стояв власник салону, він і досі тремтів, клацав зубами, мокрий як хлющ; чуб тонкими пасмами прилип йому до лоба, з вусів текло, одяг обліпив тіло, у руках він тримав Пассапів дротяний витвір. З його ніг натекла аж до дверей калюжа, в ній відбивалося полум'я свічок і плавало кілька паперових зірок.

Він уже відтанув, повідомив власник салону.

Архілохос мовчки втупився в нього.

Він приніс скульптуру, сказав Наделер.

— Чого вам треба? — нарешті спитав збентежений Арнольф.

— Я зовсім не збирався заважати,— відповів Наделер, стріпнувши рукавами, і з них, наче з двох рурок, побігла на підлогу вода,— та я змушений просити вас як християнина й члена Всесвітньої церковної ради негайно зателефонувати до якогось лікаря, бо мене лихоманить, коле у грудях і страшенно болить поперек.

— Добре,— сказав Архілохос, привів до ладу свій одяг і підвівся.— Скульптуру можете поставити, мабуть, сюди.

— Як вам завгодно,— відказав Наделер, ставлячи дротяний скрутень біля самого ліжка, і нараз голосно зойкнув,— Маю ще й запалення сечового міхура.

— Моя наречена,— відрекомендував Архілохос, показуючи на горбок під ковдрою.

— Як вам не соромно! — обурився власник салону, і з нього знову потекли струмочки води.— Ви як християнин...

— Вона справді моя наречена!

— Можете покластися на мене, я мовчатиму.

— Я попросив би вас...— почав був грек, випроваджуючи Наделера з кімнаті, але в будуарі біля стільця, де лежали бюстгальтер, пояс для панчіх і трусики, власник салону раптом зупинився.

— Мені дуже зарадило б тепер викупатися,— і він, клацаючи зубами, показав на відчинені двері до ванної кімнати, де над басейном із зеленою водою здіймалася пара.

— Це неможливо.

— Ви як член Всесвітньої церковної ради...

— Прошу,— сказав Архілохос.

Наделер скинув одяг і поліз у воду.

— Не йдіть звідси,— попросив він, сидячи голяка у ванні, весь розм'яклий, спітнілий, благально дивлячись великими очима, що гарячково блищали.— Я можу тут знепритомніти.

Потім Арнольфові довелося його ще й розтирати. Нараз власник салону злякався.

— А раптом повернеться господар дому,— застогнав він.

— Господар дому — я.

— Та ви ж самі казали...

— Вілла щойно передана офіційно мені.

Власника салону била лихоманка, він аж видзвонював зубами.

— Хто господар — мені однаково,— пробелькотів він,— а я з цього дому не піду.

— Вірте мені,— просив Архілохос, —справді, вірте мені.

— Решткиздорового глузду в мене ще зосталися,— сказав Наделер, важко дихаючи, й виліз із басейну.— Ви як християнин!.. Я неймовірно розчарований! Ви не кращий за інших.

Архілохос нап'яв на нього купальний халат у блакитну смужку, що висів у ванній кімнаті.

— Покладіть мене в ліжко,— простогнав власник салону.

— Але...

— Ви як член Всесвітньої...

— Гаразд, гаразд.

Грек провів його до ліжка з балдахіном у ренесансній кімнаті. Наделер зручно вмостився в ньому.

— Я зателефоную до лікаря,— сказав Арнольф.

— Спершу дайте мені пляшку коньяку,— хрипким голосом зажадав власник салону, його й досі трусило.— Це мені завжди допомагає. Ви як християнин...

— Добре, пошукаю у винному погрібці,— пообіцяв Архілохос, насилу підвівся й подався вниз.

Ще здаля, на сходах до підвалу, які Архілохос, добряче поблукавши, насилу знайшов, він почув гучний галас і спів, здивувало його також, що скрізь горить світло. Коли він спустився до підвалу, то зрозумів, що його лихе передчуття справдилося: брат Бібі та близнюки Жан-Крістоф і Жан-Данієль лежали на підлозі посеред порожніх пляшок і горлали вуличних пісень.

— Хто з високості спускається до нас? — у захваті вигукнув Бібі, угледівши брата.— То дядько Арнольф!

— Що ви тут робите? — стурбовано спитав той.

— Цмулимо горілку і співаємо про мисливця з Курпфальца.

— Бібі,— з гідністю почав Арнольф,— я попросив би тебе не співати. Ти у підвалі мого власного будинку.

— Ти ба! —зареготав Бібі.— Гарненьке дільце ти утяв, я тебе вітаю. Вилазь-но сюди, брате Арнольфе, просто на це крісло,— і він показав братові на порожню діжку, що стояла в калюжі червоного вина.

— Ану, малята,— крикнув він до близнюків, які притьмом повилазили Арнольфові на плечі й коліна.— Заспівайте гучненько псалом на шану дядечкові.

— "Будь вірний і чесний завжди",— затягли верескливими голосами Жан-Крістоф і Жан-Данієль.

Архілохос силувався позбутися втоми.

— Брате Бібі,— сказав він,— я хочу раз і назавжди порозумітися з тобою.

— Тихо, дітки, увага! — пробубонів Бібі.— Дядько Арнольф хоче встругнути нам промову!

— Я тебе не соромлюся,— почав Архілохос,— ти мій брат, і я знаю, що серце в тебе добре й лагідне, ти людина порядна, тільки зовсім не вмієш тримати себе в руках, тож я мушу суворо поставитися до тебе, як поставився б рідний батько. Я завжди вам допомагав, та що більше давав грошей, то гірше ставало тобі й твоїй родині, а тепер ти валяєшся п'яний у моєму підвалі.

— Звичайнісінька помилка, брате Арнольфе, я гадав, що це винний погрібець військового міністра. Їй-бо, звичайнісінька помилка.

— А це ще гірше,— сумно відказав Арнольф.— Не можна лазити в чужий погріб. Ти таки скінчиш своє життя у в'язниці, от побачиш. Негайно повертайся із своїми діточками додому, а завтра почнеш працювати в концерні Пті-Пейзана, у відділі акушерських щипців.

— Іти додому? В таку холоднечу?

— Я замовлю тобі таксі.

— Через тебе мої малята померзнуть,— обурився Бібі.— У нашому бараці такий протяг гуляє, що вони аж задубіють при тій температурі. Мінус двадцять за Цельсієм.

У сусідньому приміщенні щось загуркотіло. Звідти вискочили Маттіас і Себастьян, дванадцяти й дев'яти років, кинулися до дядька і всілися в нього на колінах і плечах, поряд із близнюками.

— Маттіасе й Себастьяне, киньте свої ножики, коли видряпалися на дядька,— звелів брат Бібі.

— Боже мій, кого ти ще сюди привів? — спитав Арнольф, ледве видний за чотирма хлопцями.

— Тільки нашу матусю й дядечка капітана,— пояснив Бібі, відкорковуючи пляшку горілки,— І ще Магду-Марію та її нового кавалера.

— Того англійця?

— Чого це англійця? — здивувався Бібі.— Той уже давно кудись ушився, у неї тепер китаєць.

Коли Архілохос повернувся врешті нагору, виявилося, що Наделер уже спить, але й уві сні його трусила лихоманка. Проте для виклику лікаря була вже надто пізня година. Архілохос до краю знемігся. А з підвалу й далі лунали галас і спів. Він не зважився вдруге пройти стежкою із комет та зірок до Хлоїної спальні й ліг на канапі поряд із стільцем, де лежали бюстгальтер, трусики й пояс для панчіх. Скинувши пальто від О'Ніл-Папперера, Архілохос укрився ним і миттю заснув.

Уранці, десь близько восьмої, його збудила покоївка в білому фартушку.

— Швиденько, мосьє,— сказала вона,— одягайте пальто та йдіть, у кімнаті поруч спить господар дому.

Покоївка відчинила двері, які він раніше не помітив, вони вели в широкий коридор.

— Дурниці,— відказав Архілохос,— господар цього дому — я. А той чоловік — власник художнього салону Наделер.

— О! — вигукнула дівчина і зробила кніксен.

— Як тебе звати? — спитав він.

— Софі.

— Скільки тобі років?

— Шістнадцять, мосьє.

— Ти вже давно тут служиш?

— Півроку.

— Тебе найняла місіс Уїмен?

— Ні, мадмуазель Хлоя.

"Мабуть, дівчина щось наплутала",— подумав Архілохос, та не насмілився її розпитувати.

— Мосьє, чи не бажаєте кави?

— А мадемуазель Хлоя вже підвелася?

— Вона спить до дев'ятої.

— Тоді ми поснідаємо вдвох.

— Mon dieu8, мосьє,— похитала головою Софі.— О дев'ятій мадмуазель купається.

— А о пів на десяту?

— Їй роблять масаж.

— О десятій?

— Приходить мосьє Шпац.

— Хто це такий? — здивовано спитав Архілохос.

— Кравець.

Коли ж він зможе врешті побачитися із своєю нареченою, у розпачі закричав Архілохос.

— Ah non!9 — енергійно заперечила Софі.— Готується весілля, і мадмуазель надзвичайно зайнята.

— Гаразд, ведіть мене снідати,— скорився Архілохос, треба ж було принаймні щось попоїсти.

Він снідав у тій кімнаті, де метр Дютур оформляв йому дарчі папери на віллу; слугував йому поважний сивий дворецький (взагалі в домі тепер виявилося повно камердинерів та покоївок); на сніданок подали яйце, шинку (до неї він не доторкнувся), міцну каву, помаранчевий сік, виноград і запашні пундики з маслом та джемом.

Тим часом надворі, за високими деревами парку, вже зовсім розвиднілось, і до вілли лавою полинули весільні подарунки. Квіти, листи, телеграми, купи пакетів. Голосно сигналячи, під'їздили поштові автомашини, вивантажували подарунки, ті нагромаджувалися, заповнили хол, вітальню і навіть велику спочивальню, громадилися навіть на ліжку, де спав усіма позабутий власник салону; мовчки, з великою гідністю, він трусився в лихоманці.

Архілохос витер собі серветкою рота. Він снідав замалим цілу годину, зосереджено, не розмовляючи, адже відтоді, як Жоржетта нагодувала його макаронами та яблучним мусом, він нічого не їв. На буфеті стояли

пляшки з аперитивами й лікерами та скриньки з духмяними сигарами "Партагас", "Даннеман", "Коста-пенна", поруч— барвисті пачки сигарет; уперше в житті Архілохосові закортіло закурити, він аж злякався, однак переміг важку спокусу. Він тішився цим ранком, першим ранком свого господарювання. Правда, гучні вигуки і спів усієї родини Бібі, що раз у раз виразно долітали з підвалу нагору, викликали загальний переляк. Гладка куховарка, якій для чогось довелося спуститися вниз, прибігла назад мов очманіла, у пошматованому одязі: її мало не зґвалтував дядечко-капітан.

Нажаханий дворецький повідомив, що банда грабіжників увірвалася до будинку, і хотів був зателефонувати до поліції, та Архілохос перепинив його:

— То мої родичі.

Дворецький уклонився.

Арнольф спитав, як його звати.

— Том.

— Скільки вам років?

— Сімдесят п'ять, добродію.

— Ви вже давно тут на службі?

— Десять років.

— Вас найняв містер Уїмен?

— Ні, мадмуазель Хлоя.

"Мабуть, і цей щось наплутав",— подумав Архілохос, але й тепер він не зважився розпитувати далі. Він трохи ніяковів перед сімдесятип'ятирічним дворецьким.

Той доповів, що о дев'ятій годині прийде сам О'Ніл-Папперер поміряти весільний фрак. Циліндр від Гошенбауера вже надіслано.

— Добре.

— О десятій прийде урядовець із ратуші, щоб уладнати деякі формальності.

— Дуже добре.

О пів на одинадцяту треба буде прийняти мосьє Вагнера, він офіційно привітає пана Архілохоса з почесним званням доктора медицини за заслуги в галузі впровадження акушерських щипців.

— Чекатиму його.

— Об одинадцятій прибуде американський посол із вітанням від президента Сполучених Штатів.

— Дуже приємно.

— О першій годині відбудеться невеличкий сніданок, на нього запрошені свідки шлюбу, а в сорок хвилин на другу — від'їзд до ратуші. Після вінчання в каплиці святої Елоїзи — обід у готелі "Рітц".

— Хто це все організував? — здивувався Архілохос.

— Мадмуазель Хлоя.

— І багато буде гостей?

— Мадмуазель хоче, щоб це було інтимне свято, запрошені тільки найближчі друзі.

— Я теж цього хотів би.

— Отож запрошено лише двісті осіб.

Архілохос збентежився.

— Гаразд,— сказав він, помовчавши.— Я не дуже в цьому орієнтуюся. Викличте мені, будь ласка, таксі на пів на дванадцяту.

— Хіба ви не поїдете з Робертом?

— А хто це такий?

— Шофер,— пояснив дворецький,— Ваш червоний "студебекер" — найкрасивіший лімузин у місті.

"Дивно",— подумав Архілохос, але саме тут з'явився О'Ніл-Папперер.

О пів на дванадцяту Архілохос поїхав до готелю "Рітц" розшукати містера і місіс Уїменів. Він знайшов обох у холі готелю — розкішному приміщенні з плюшовими канапками й різноманітними кріслами; по стінах висіли старовинні картини, такі темні, аж насилу можна було втямити, що там намальовано — чи то дичина, чи то фрукти. Подружжя Уїменів сиділо на канапі й читало часописи, він — "Новий археологічний огляд", вона — галузевий збірник із питань старожитностей.

— Місіс і містер Уїмени,— звернувся до них Архілохос, схвильований украй, і простяг дві орхідеї неймовірно здивованій англійці.— Ви — найкращі люди з усіх, що я знаю.

— Well,— сказав містер Уїмен, потяг із своєї люльки й відклав убік "Новий археологічний огляд".

— Я ставлю вас тепер на перше і друге місце в моєму моральному світопорядку.

— Yes,— сказав містер Уїмен.

— Я поважаю вас більше, ніж президента та єпископа давньо-новопресвітеріан.

— Well,— сказав містер Уїмен.

— Хто дарує від щирого серця, той заслуговує такої ж щирої, сердечної дяки.

— Yes,— сказав містер Уїмен і ошелешено глянув на свою дружину.

— Thank you very much!10

— Well,— сказав містер Уїмен, а тоді ще "Yes" і дістав із кишені гаманця, та Архілохос уже зник.

"Які хороші люди ці англійці, шкода тільки, що дуже стримані",— думав Архілохос, їдучи в своєму червоному "студебекері" (найкрасивішому лімузині в місті).

Цього разу біля каплиці святої Елоїзи весільний кортеж зустрічала не зграйка жіночок із давньо-новопресвітеріанського братства, а величезне

юрмище, що заполонило всю вулицю Еміля Каппелера; напівзамерзлі люди вишикувалися довгими шеренгами уздовж тротуарів, а найцікавіші пообліплювали вікна всього кварталу; обідрані вуличні хлопчаки, немов присипані вапном, гронами висіли на вуличних ліхтарях і на небагатьох жалюгідних деревах. Та ось із бульвару Мерклінга, від ратуші, виїхала валка автомашин, зупинилася біля каплиці, і з першого лімузина — червоного "студебекера" — вийшли Хлоя та Архілохос. Натовп шалено загудів, загорлав: "Хай живе Архілохос!", "Слава Хлої!", друзі велоспорту зірвали собі голоси, мадам Білер та її Огюст ревно плакали.

Трохи згодом прибув президент у примхливо прикрашеній кареті, запряженій шестериком білих коней, а круг неї гарцювали на вороних лейб-гвардійці в золотих шоломах із білими плюмажами. Каплиця наповнилася вщерть. То була не дуже гарна споруда, без вежі, навіть не схожа на церкву, а скоріше на невеличку фабрику, з геть пошарпаними, колись білими стінами, тобто це був певною мірою невдалий витвір сучасної церковної архітектури; довкола каплиці росло кілька сумних кипарисів. А внутрішній вигляд каплиці відповідав її зовнішності, колись її умеблювали тим, чого майже задарма позбулася інша стара церква, котру мали зносити, аби звільнити місце для кінотеатру. У нужденній, з голими стінами каплиці стояли прості дерев'яні лави і грубо збитий амвон, що самотньо здіймався вгору; чималий, але вже трухлявий хрест висів навпроти входу на стіні, яка своїми жовтими й зеленкуватими плямами та вузенькими віконцями, схожими на бійниці, нагадала Архілохосові його колишню кімнатку-мансарду. Крізь ті вузенькі вікна в каплицю падало скісне проміння, в ньому витанцьовували порошинки. Та коли цей убогий, поцвілий, скромний храм Божий, де смерділо старими бабусями, дешевою косметикою або й часником, тепер заповнили весільні гості, все в каплиці раптом засяяло, стало тепло й приємно, скрізь заяріли блискучі прикраси з коштовного каміння, разки перлів прикрашали оголені шиї й груди, пахощі дорогих парфумів здіймалися вгору, до напівзотлілих бантин (колись каплиця мало не згоріла).

На амвон зійшов єпископ Мозер, надзвичайно поважний у своїх чорних давньо-новопресвітеріанських шатах. Він розгорнув Біблію з

блискучим жовтим обрізом, склав молитовно руки і глянув униз на людей; здавалось, єпископ чогось ніяковіє, його рожеве обличчя заливав піт. Долі, просто перед ним, сиділи молодий з молодою. Великі чорні довірливі очі Хлої сяяли щастям, на її тонесенькій фаті тремтів сонячний промінчик, а поруч Хлої скам'янів теж зніяковілий Архілохос, його ледве можна було впізнати, про його колишній вигляд нагадували хіба що окуляри — без оправи, тьмяні, скособочені; та на Арнольфові був фрак (від О'Ніл-Папперера), на колінах лежав циліндр (від Гошенбауера) і білі рукавички (від де Штутц-Кальберматтена). Просто за ними, але окремо від інших, сидів пан президент: гостра борідка, все покраяне зморшками обличчя, сива голова, гаптована золотом форма кавалерійського генерала, тонка шабля поміж худих ніг у блискучих чоботях. Далі, за президентом, сиділи свідки: американський посол із орденом на білому фрачному жилеті та ректор університету при всіх своїх регаліях; ще далі, на незручних дерев'яних лавах розмістилися гості: Пті-Пейзан, метр Дютур поряд із своєю могутньою дружиною, що височіла, немов засніжена перлами гора; неподалеку від них сидів Пассап, він теж убравсь у фрак, та його руки однаково були в кобальті. У каплиці зібралися найвизначніші мужі міста (здебільшого саме мужі), вершки вершків столиці, з поважними обличчями, а коли єпископ хотів був уже почати своє урочисте казання, з'явився навіть Фаркс, хоч і з запізненням, революціонер, що посідав в Архілохосовому моральному світопорядку останнє місце; здаля було видно його масивну кошлату голову, вогненно-руді кучері, що падали аж на плечі, подвійні підборіддя, а на фрачному жилеті теліпався золотий орден із рубінами.

— Слова,— почав єпископ Мозер свою проповідь тихим голосом, видно було, що йому якось незатишно; соваючись туди й назад на амвоні, він зашамкотів далі:— слова, що їх я хотів би сказати сьогодні, у цей святковий, урочистий день, вам, мої любі друзі, я узяв із сімдесят першого псалма, псалма про Соломона, де сказано: "Благословен Господь Бог, Бог Ізраїлів, єдиний, що чуда вчиняє". Сьогодні я маю,— казав далі єпископ,— з'єднати на все життя двох людей, що стали дорогими й любими не тільки мені, але і всім, хто зібрався тут, у каплиці святої Елоїзи. Ось перед вами наречена,— нараз єпископ чогось трохи

затнувся,— з великою ніжністю ми всі, присутні, щиро її полюбили, і вона завжди дарувала нам, отут присутнім, стільки кохання, виявляла стільки шляхетності та вроди (в єпископа Мозера раптом прорізався неабиякий поетичний талант), одне слово, вона подарувала нам стільки прегарних годин, що ми повік будемо їй вдячні.— Єпископ витер собі з чола піт, а тоді, полегшено відітхнувши, повів далі:— Поруч сидить молодий, це людина гідна, рідкісна, і все те кохання, що його так гойно молода дарувала людям, тепер дістанеться тільки йому, жителю нашого міста, що протягом кількох днів зумів привернути до себе загальну увагу; походячи з простого люду, він став уже генеральним директором, членом Всесвітньої церковної ради, почесним доктором медицини й почесним консулом Сполучених Штатів. І хоча слушно кажуть, що вся діяльність смертної людини, все, чого вона домагається в житті, всі її чини й регалії — скороминущі, нетривкі, як дим на вітрі, вони — ніщо перед лицем вічності, тож кар'єра молодого доводить, що тут виявилася висока благодать,— тут Фаркс гучно відкашлявся,— тільки це не та, благодать, що часом іде від людини,— тепер відкашлявся Пті-Пейзан,— ця благодать іде від нашого Господа Бога, як учить нас святе письмо; не люди піднесли так високо Архілохоса, а Бог, один тільки Господь Бог; у своїх діях він, звичайно, послуговується часто людьми, він керує їхніми вчинками, використовуючи для вищої мети навіть людські слабкості й вади, отож складаймо Богові щиру шану.

Отак казав єпископ Мозер, і його голос дедалі дужчав, проймався впевненістю, а слова ставали більш запальними й пишномовними в міру того, як він переходив від окремого випадку до загального явища, як ішов від вихідної точки своїх міркувань, тобто від молодої та молодого, і линув далі, до нескінченного, до божественного, в уяві присутніх він малював яскраву картину світобудови, яка в своїй основі створена досконало й мудро, бо врешті все з волі Божої перетворюється на добро.

Нарешті єпископ скінчив проповідь, зійшов з амвона, обвінчав молодих, і вони вимовили йому своє тихе "так!". І от Архілохос стоїть під руку зі своєю любою дружиною, її великі чорні очі сяють радістю і щастям. Та зненацька Архілохос немов прокидається зі сну, його очі перебігають

по всій урочистій юрбі, крізь яку їм тепер треба пройти, він бачить поважного президента, бачить усе панство в орденах і діамантах, цих наймогутніших, найвпливовіших і найзнаменитіших людей у країні, а ще коли він побачив Фаркса з його кошлатою вогненною чуприною, його обличчя, скривлене злістю, та його глузливий погляд, коли почув, як невеличкий орган над хорами верескливо заграв Мендельсонів весільний марш, у цю мить найвищого свого щастя грек нараз усе збагнув. Надворі на них чекав величезний натовп, усі йому заздрили. Але Архілохос зблід, захитався, піт заливав йому лице.

— Я одружився з куртизанкою! — у розпачі крикнув він як смертельно поранений звір, вирвався від своєї дружини і побіг геть, а вона, страшенно перелякана, кинулася за ним навздогін, із розмаяною фатою, добігла до самої брами, та він був уже надворі, де юрба зустріла його реготом і галасом, адже, побачивши, що молодий вискочив із каплиці сам-один, усі притьмом збагнули, що сталось. Архілохос спинився на мить біля жалюгідних кипарисів і аж тепер завважив, яка безліч глядачів зібралася біля каплиці. Щодуху помчав він повз президентову карету, повз шерегу "роллс-ройсів" та "б'юїків", далі, петляючи, побіг вулицею Еміля Каппелера; раз у раз хтось силувався його перейняти, і він біг, як зацькований звір, за котрим женуться собаки.

— Слава рогоносцеві!

— Геть звідси!

— Зірвіть з нього фрак!

Навздогін йому кричали, свистіли, лаялися, кидали каміння, за ним бігли вуличні хлопчаки, підставляли йому ніжку, він кілька разів падав, підводився і біг далі, заюшений кров'ю, аж поки сховався у під'їзді якогось чималого будинку, притулку для бідних; він заліз під сходи, у найтемніший куток, і затулив голову руками, бо йому здалося, що зграя

тих гульвіс, гупаючи чобітьми, мчить просто над ним. Та час минав, і переслідувачі, втративши надію його знайти, врешті порозходилися.

Архілохос просидів під сходами кілька годин, він зовсім замерз і тихенько схлипував. Під'їзд і сходи не опалювалися, до того ж тут стало зовсім темно.

— З усіма вона спала, з усіма, з президентом, із Пассапом, метром Дютуром, з усіма,— скімлив він.

Уся грандіозна споруда його морального світопорядку завалилась і поховала його під своїми уламками. Та він, нарешті, зібрався на силі й підвівся. Хитаючись, пройшов чужим коридором, упав, перечепившись за якийсь велосипед, та вийшов на вулицю. Була вже ніч. Погано освітленими, брудними провулками він крадькома спустився до річки. Там, під мостом, просто на землі, спали жебраки, загорнувшись у газети, вони стогнали уві сні; десь із темряви на Архілохоса загарчав собака, скрізь бігали, попискуючи, щури, і грек, злякано відступивши, промочив собі ноги. Вдалині загув пароплав.

— Уже третій на цьому тижні,— прохрипів хтось із жебраків, мабуть, побачивши Архілохоса.— Ну ж бо, стрибай!

— Чорта пухлого,— озвався інший.— Не стрибне. Сьогодні холодно.

Усі зареготали.

— Тоді вішайся, вішайся! — хором піддрочували жебраки.— Ох і приємно ж висіти, ох і приємно!

Він подався геть від річки і довго блукав старим містом навмання, без будь-якої мети. Звідкись лунав спів Армії спасіння. Архілохос опинився на вулиці Фюнебр, неподалеку від будинку, де жив Пассап, і побіг мерщій звідти; кілька годин тинявся він незнайомими вулицями, де не бував

зроду, проминув квартал вілл і врешті опинився в робітничому районі, там скрізь горлало радіо, а з жалюгідної пивнички лунали войовничі пісні Фарксових прибічників; далі височіли заводи й домни, схожі в темряві на привиди.

Уже серед глупої ночі Архілохос добувся до своєї мансарди. Не став запалювати світла, замкнув ізсередини двері й прихилився до них. Його лихоманило, одяг був увесь зашмарований, фрак від О'Ніл-Папперера подертий, циліндр від Гошенбауера бозна-де загубивсь. Як завжди, чути було, коли в сусідньому будиночку, в клозеті, спускали воду, а коли там засвічувалося то одне, то інше закурене віконце, світло падало на простирадло (що затуляло старий святковий костюм), чи на залізне ліжко, чи на стілець і на кульгавий стіл із Біблією, чи на брудні шпалери з портретами представників його колишнього світопорядку.

Арнольф відчинив вікно, смердюче повітря вдарило йому в обличчя, гуркіт води став іще чутніший. Тоді він узявся зривати зі стіни портрети й кидати їх за вікно — президент, єпископ, американський посол і навіть Біблія полетіли в темний колодязь подвір'я. На стіні зосталася тільки фотокартка брата Бібі та його діточок. Тоді Арнольф прокрався на горище, де довгими рядами невиразно виднілася чиясь білизна, звільнив від неї одну вірьовку, не звертаючи уваги, що простирадла,— які, певне, належали комусь із пожильців,— упали на підлогу. Навпомацки він знову дістався до своєї кімнати, підтяг стіл під лампу, виліз на нього і міцно прив'язав вірьовку до гака, що на ньому висіла лампа. Гак виявився міцний, і Арнольф зробив зашморг. Вікно знову розчинилося, струмінь крижаного повітря обпік йому чоло. Він виліз на стіл, просунув голову у зашморг і вже намірявся стрибнути зі стола, аж раптом хтось відчинив двері і ввімкнув світло.

То був Фаркс, ще у чорному фраці, як у каплиці святої Елоїзи, тільки собі на плечі він накинув пальто на хутрі; масивне обличчя було нерухоме, на грудях виблискував орден, кошлате волосся зловісно палало. Його супроводжували двоє чоловіків. Один із них — Пті-Пейзанів секретар — замкнув двері, а другий, здоровенний паруб'яга у

шоферській формі, зачинив вікно і поставив стілець біля дверей, водночас безупинно жуючи гумку. Архілохос і досі стояв на кульгавому столі, із зашморгом на шиї, при світлі лампи він здавався мерцем. Фаркс сів на стілець і згорнув руки на грудях. Секретар умостився на ліжку. Всі троє мовчали. Тепер уже не так було чути гуркіт води у вбиральні. Анархіст пильно розглядав грека.

— Ну, пане Архілохос,— почав він нарешті,— ви, напевне, чекали мого візиту.

— Ви теж спали з Хлоєю,— прошипів Архілохос, стоячи й досі на столі.

— Звичайно,— відповів Фаркс,— у тому, власне, й полягав фах цієї красуні.

— Забирайтеся звідси!

Анархіст не ворухнувся.

— Від кожного її коханця ви одержали весільний подарунок,— сказав він.— Тепер черга за мною. Люгінбюль, передай йому мій дарунок.

Паруб'яга у шоферській формі, жуючи гумку, підійшов до столу і поклав біля Арнольфових ніг якусь металеву річ, схожу на яйце.

— Що це таке?

— Справедливість.

— Ручна граната?

Фаркс зареготав.

— Еге.

Архілохос витяг голову із зашморгу, обережно зліз із кульгавого столу і, трохи завагавшись, узяв гранату в руки. Вона була холодна і блищала проти світла.

— Що я маю з нею робити?

Старий відповів не зразу. Він сидів нерухомо на стільці, поклавши могутні лаписька на коліна.

— Ви хотіли заподіяти собі смерть,— похмуро сказав він.— Навіщо?

Архілохос мовчав.

— На цьому світі існують дві можливості,— визначив Фаркс повільно й сухо.— Або піти з нього, або його змінити.

— Замовкніть! — крикнув Архілохос.

— Будь ласка. Тоді вішайтесь.

— Кажіть далі.

Фаркс засміявся.

— Дай мені сигарету, Шуберт,— звернувся він до Пті-Пейзанового секретаря.

Люгінбюль підсунув Фарксові важку незграбну запальничку, і той, не кваплячись, прикурив, випускаючи синюваті кільця диму.

— То що мені робити?— закричав Архілохос.

— Пристати на мою думку.

— На яку саме?

— Треба знищити той суспільний лад, що зробив із вас дурня.

— Це неможливо.

— Немає нічого простішого,— відказав Фаркс.— Ви повинні вбити президента. Решту я беру на себе,— і він постукав пальцем по чужоземному ордену.

Архілохос аж стенувся.

— Глядіть, щоб граната не впала,— застеріг його старий терорист,— а то вона вибухне.

— Я повинен стати вбивцею?

— Ну то й що? Шуберт, покажи йому план.

Пті-Пейзанів секретар підійшов до столу і розгорнув якийсь аркуш.

— Ви у згоді з Пті-Пейзаном!— жахнувся Архілохос.

— Пусте! — сказав Фаркс.— Секретаря я підкупив. Таких хлопців можна купити майже задурно.

— Ось план президентського палацу,— почав пояснювати секретар, діловито водячи пальцем по аркушу.— З трьох боків палац оточує мур. Фасад будинку відокремлено від вулиці залізною огорожею заввишки в чотири метри. А весь мур висотою в два метри тридцять п'ять сантиметрів. Ліворуч від палацу — будинок міністерства економіки,

праворуч — палац нунція папи римського. У кутку, що утворений муром та будинком міністерства, стоїть драбина.

—Хіба вона завжди там стоїть?— поцікавився Архілохос.

— Сьогодні вночі вона неодмінно там стоятиме, цього вам досить,— відповів секретар.— Ми довеземо вас на машині до набережної. Ви дістанетесь на стіну, підіймете за собою драбину, переставите її на той бік і злізете нею додолу, біля високої ялини. Сховайтесь за її стовбур і зачекайте, поки пройде варта. Тоді йдіть до тильної частини палацу. Там побачите невеличкі двері, туди ведуть кілька східців. Двері замкнені, та ось від них ключ.

— А далі?

— Президентова спочивальня міститься на другому поверсі. Увійшовши в ті невеличкі двері, ви побачите головні сходи, ними підніметеся до спочивальні. Киньте гранату просто на президентове ліжко.

Секретар замовк.

— А потім, коли я кину гранату?

— Повертайтесь тією ж дорогою,— сказав секретар.— Варта вбіжить до палацу крізь парадний вхід, і ви матимете доволі часу, щоб утекти через двір міністерства економіки, а там на вас чекатиме машина.

У мансарді було тихо й холодно. Навіть не чувся знадвору гуркіт води у клозеті. На брудних шпалерах самотньо висіли брат Бібі з діточками.

— Ну?— урвав тишу Фаркс.— Чи пристаєте на мою пропозицію?

— Ні! — закричав Архілохос, блідий, здригаючись із жаху.— Ні!

Старий кинув сигарету на підлогу, просту, занедбану (нерівні дошки з дірками на місці сучків), сигарета ще димилася.

— Попервах усі такий галас здіймають,— сказав він,— начебто можна змінити світ, нікого не вбивши.

Від Арнольфового крику в сусідній кімнатці прокинулася служниця і загупала в стіну. Архілохос уявив собі, як він іде з Хлоєю під руку зимовим містом. Річка вся в тумані, видні тільки великі темні обриси суден та їхні вогні. Він пригадав, як із ним віталися люди, що проїздили трамваями чи машинами, гарні, елегантні молодики; потім побачив весільних гостей, їхнє золото, діаманти, ордени, чорні фраки й вечірні туалети жінок, білі обличчя в сонячному промінні, де танцювали порошинки; він пригадав, як усі ласкаво всміхалися до нього і як це було підло; він іще раз пережив несподівану, жахливу мить свого прозріння, свій сором, побачив, як він вибіг із каплиці святої Елоїзи, спинився під кипарисами, чогось зволікаючи, а тоді помчав, петляючи, вулицею Еміля Каппелера, а за ним свистіла, галасувала і реготала юрба, наздоганяючи його; він бачив на асфальті перед собою тіні своїх переслідувачів, що дедалі більшали, перетворюючись у велетнів; він іще раз відчув, як боляче впав на тверду землю, що стала червоною від крові, в нього летіло каміння, кулаки, наче молоти, гатили по ньому; він побачив, як лежить, скулившись під сходами в чужому будинку, а над ним гупають важкі чоботи. — Я згоден,— сказав він.

Отже, Архілохос вирішив помститися світові. Фаркс із своїми супутниками відвезли його американською машиною на набережну Тассіньї, звідти було хвилин десять ходу до набережної Ета (де стояв президентський палац). Була глупа ніч, чверть на третю. Над безлюдною набережною з-за собору святого Луки зійшов молодий місяць, в його світлі заблищали крижини на річці та химерні носи й бороди на водограї святої Цецілії, що весь узявся кригою. Архілохос ішов у тіні палаців і готелів, проминув "Рітц", де біля входу чатував задубілий на морозі

швейцар, прогулюючись туди й назад; більше Архілохосові ніхто не трапився, тільки Фарксова машина ніби випадково проїхала кілька разів вулицею,— то Фаркс стежив, чи виконує Архілохос завдання; біля міністерства економіки машина спинилась і шофер спитав у поліцейського навмисне якусь дрібницю, щоб Архілохос зміг непомітно шмигнути в подвір'я. Біля муру він справді знайшов драбину. Помацав гранату в кишені свого старенького залатаного пальта, яке він захопив з мансарди, виліз драбиною нагору і, сидячи на вузькому мурі, підтяг її, а тоді переставив на внутрішній бік і спустився нею додолу. Він стояв на померзлій траві під великою ялиною; все було саме так, як казав секретар.

На набережній горіли яскраві ліхтарі, десь просигналила автомашина, мабуть, Фарксова, тепер місяць світив з-за президентського палацу, незграбної, вельми пишної споруди в стилі барокко (той палац відтворено в усіх альбомах з мистецтва та оспівано всіма мистецтвознавцями). Неподалеку від місяця мерехтіла велика зірка, а десь у височині пропливали бортові вогні літака. На заасфальтованій дорозі, що огинала палац, почулася лунка хода. Архілохос притулився до стовбура ялини, її пахучі віти, що спускались аж до землі, його надійно сховали, тільки глиця трохи подряпала йому обличчя. До нього наближалися, карбуючи крок, двоє лейб-гвардійців, спершу Архілохос побачив тільки їхні темні обриси, потім при місячному світлі він розрізнив, що в руках вони тримають рушниці з блискучими багнетами, а на головах у них біліють плюмажі, розмаяні вітром. Біля великої ялини вони спинились. Один із гвардійців розсунув рушницею віття, але нічого не помітив, і вони пішли далі. Грек стояв, затамувавши віддих, певний, що його зараз викриють, і приготувався кинути гранату. Тепер місяць добре освітлював гвардійців, їхня старовинна форма — золоті шоломи й панцери — виблискувала в його сяйві. Коли гвардійці завернули за "ріг палацу, Архілохос виліз з-під ялини і побіг до тильної частини будинку. Тут усе було залляте яскравим місячним світлом — голі плакучі верби й високі ялини, вкритий кригою ставок і палац нунція папи римського. Двері він знайшов одразу ж. Ключ вочевидь пасував, він

крутнув його, та двері не відчинилися. Напевне, вони були замкнені зсередини на засув.

Архілохос розгубився, кожної миті варта могла прийти знову. Він вийшов на заднє подвір'я й обдивився палацову стіну. Обабіч бокових дверей здіймалися два голі мармурові велетні, мабуть, Кастор і Поллукс, тримаючи раменами чималий балкон (за розрахунками грека саме за ним і була президентова спочивальня). Архілохос рішуче взявся лізти вгору, то був якийсь напад шаленства, намір будь-що вчинити замах. Він дряпався вгору, чіпляючись то за велетневе стегно, то за його живіт, то за груди, схопився за мармурову бороду, тоді за мармурове вухо, нарешті випростався на велетневій голові та виліз на балкон. Однак все було намарно. Двері виявилися замкнені, а вибити якусь шибку він не зважувався, бо знову почув, що надходить варта. Він кинувся на холодну балконну підлогу, солдати, як і першого разу, карбуючи крок, пройшли під ним далі.

Довкола балконних дверей юрмились яскраво освітлені місяцем оголені постаті чоловіків і жінок, куди вищих за людей, а поміж них виднілися кінські голови. Мармурові люди у вигадливих поставах билися навмируще, нещадно рубаючи одне одного. Ще лежачи на балконі, Архілохос збагнув, що то, мабуть, відтворено битву з амазонками; посередині бойовища, серед виру тих тіл, він помітив відчинений отвір — кругле віконце. Він зважився вилізти вгору, у мармуровий світ богів, прослизаючи поміж величезними грудьми і стегнами, весь час умліваючи зі страху, що граната в кишені його пальта може вибухнути; він дряпався по животах героїв, по їхніх неприродно вигнутих спинах; раптом він мало не зірвався, та встиг схопитися за видобутий із піхов меч якогось воїна, а тоді, настраханий, притулився до рук амазонки, що вже вмирала, та очі на її вродливому личку ніжно дивилися на нього. А внизу під ними варта втретє закінчила обходити палац і спинилася під балконом.

Архілохос побачив, що вартові, стоячи на яскраво освітленому подвір'ї, оглядають цей бік палацу.

— Хтось виліз нагору,— сказав один гвардієць, пильно дивлячись на стіну.

— Де він?— спитав другий.

— Он там.

— Дурниці, то просто тінь поміж богами.

— То не боги, то амазонки.

— А хто вони такі?

— Жінки з однією груддю.

— Але ж у них по дві.

— Видно, скульптори про це забули,— визначив перший.— А вгорі хтось таки сидить. Ось я його зніму.

Він підняв рушницю. Архілохос лежав ані руш. Другий гвардієць крикнув:

— Ти хочеш своєю стріляниною усіх тут збудити?

— Але ж там хтось ховається.

— Нікого немає. Ніхто туди не вилізе.

— Може, й справді.

— От бачиш? Ходімо!

І обидва пішли далі, карбуючи крок, із рушницями в руках. Арнольф знову поліз угору, досяг нарешті вікна й пропхався всередину. Він опинився на третьому поверсі, у високій порожній кімнаті, заллятій місячним світлом, що струміло з вікна. Архілохос страшенно втомився, дряпаючись по стіні, він викачався в куряві й пташиному посліді, а раптовий перехід з мармурового світу міфічних героїв у цей світ, де він опинився тепер, трохи його протверезив. Важко дихаючи, він прочинив двері й опинився в просторому холі, з обох його боків починалися зали, теж осяяні місяцем; поміж колонами тут стояли мармурові статуї. Він ледве роздивився широкі розлогі сходи, обережно спустився ними на поверх нижче, знайшов коридор, про який казав йому Пті-Пейзанів секретар. Із високого вікна він глянув на набережну і злякався, засліплений вогнями міста. Внизу на подвір'ї відбувалася зміна варти — справжня урочиста церемонія: гвардійці віддавали честь, клацали підборами, витягали носаки, ставали струнко і маршували прусським кроком. Архілохос мерщій сховався в темряві, прокрався на той край коридора до президентової спочивальні й тихесенько прочинив до неї двері, тримаючи в правій руці гранату. Крізь високі балконні двері падало мерехтливе місячне сяйво, то були ті самі двері, що перед ними він стояв іззовні. Архілохос увійшов до кімнати, роздивляючись, де ж те ліжко, куди він повинен кинути гранату, але кімната була порожня: ані душі, ані президента, ані ліжка, на підлозі стояв тільки чималий кошик із посудом. Нічого не співпадало з тим, що йому казали. Отже, і анархісти часом бувають неправильно поінформовані. Архілохос розгублено почався назад, але вперто вирішив одшукати свою жертву. Тримаючи гранату в руці, він піднявся на третій поверх, тоді на четвертий, пройшов розкішні зали й вітальні, конференц-зали, холи, невеличкі салони, службові кабінети із друкарськими машинками, проминув картинну галерею і великий зал із старовинною зброєю, з довгими стволами гармат і численними прапорами на стінах; тут, не помітивши в темряві алебарди, він розірвав собі рукав. Нарешті, коли він піднявся на п'ятий поверх, опинився в коридорі й почав обережно скрадатись уздовж мармурової стіни, попереду засяяло світло. Напевне, хтось ввімкнув лампу. Та Архілохос, насмілившись, пішов далі. Граната в руці додавала йому впевненості, відчуття сили. Втома де й ділася. Він ішов, уважно

обстежуючи коридор, і в кінці його побачив напівпрочинені двері. В кімнаті горіло світло. Швидко ступаючи по м'якому килиму, він підняв догори руку з гранатою і рвонув двері... Перед ним стояв президент в шлафроці. Це було так несподівано, що Архілохос мерщій сховав гранату в кишеню пальта.

— Пробачте,— затинаючись, вимовив терорист.

— То, виявляється, ви вже тут, любий, шановний пане Архілохос! — радісно вигукнув президент і міцно потис руку приголомшеному грекові. — Я чекав на вас цілісінький вечір, та ось випадково глянув у вікно і побачив, як ви перелазите через мур. Чудова ідея! Моя особиста варта надто педантична. Ті хлопці вас нізащо б не впустили. Але тепер ви тут, і це мене надзвичайно тішить. А як ви потрапили в будинок? Я саме збирався послати вниз камердинера. Тиждень тому я переселився на п'ятий поверх, тут затишніше, ніж на другому, тільки, правду сказати, ліфт не завжди працює.

— Задні двері не були замкнені,— збрехав Архілохос, і досі затинаючись. Він проґавив слушну мить, а тепер його жертва стояла надто, близько.

— Все вийшло якнайкраще,— щиро радів президент.— Мій камердинер, старий Людвіг або Людовік, як я на нього кажу (він більше схожий на президента, ніж я), зімпровізував для нас легеньку вечерю.

— Перепрошую,— сказав Архілохос, спаленівши по самі вуха,— не буду вам заважати.

— Та ви зовсім не заважаєте,— люб'язно запевнив бородань.— У моєму віці люди сплять небагато; мерзнуть ноги, мучить ревматизм, клопоти, особисті і службові, як у президента, ще й при теперішній тенденції держав раптом розвалюватися. Ночі тягнуться так довго в

моєму самотньому палаці, тож я часом люблю трохи попоїсти, коли не спиться. На щастя, торік тут провели центральне опалення.

— У вас справді дуже тепло,— підтвердив Архілохос.

— Одначе який у вас вигляд?— здивувався президент.— Ви десь забруднили ваш одяг. Людовіку, почисть добродія щіткою.

— Дозвольте,— сказав камердинер і взявся чистити терориста від куряви і пташиного посліду.

Архілохос не зважувався перечити, хоча боявся, що ручна граната в кишені його пальта може від тієї щітки нараз вибухнути. Тож він зрадів, коли камердинер допоміг йому скинути пальто.

— Ви схожі на мого дворецького на бульварі Сен-Пер,— сказав Архілохос.

— То мій зведений брат,— пояснив камердинер,— він на двадцять років молодший за мене.

— Мені здається,— мовив президент,— ми з вами маємо про що побалакати.— І повів свого вбивцю коридором, тепер уже яскраво освітленим.

Вони увійшли до невеличкої кімнати з вікнами на набережну. В ніші між вікнами на столику, вкритому білою лляною скатеркою, стояв коштовний посуд, горіли свічки, в їхньому світлі виблискували кришталеві келихи.

"Я його задушу,— вперто подумав Архілохос,— це найпростіше зробити".

— Сідайте-но, друже мій, голубе,— ґречно сказав старий президент, легенько торкнувшись Арнольфової руки.— Звідси ми можемо, коли схочемо, глянути на подвір'я, побачити вартових із білими плюмажами. Ото б вони дивом дивувались, якби довідались, що хтось до мене дістався. З драбиною ви чудово вигадали, це мене особливо тішить, бо й мені часом доводиться перелазити через мур у такий спосіб і теж уночі, точнісінько як ото ви зробили,— але це тільки між нами кажучи! — старому президентові теж часом доводиться вдаватися до такого, в житті всяке буває. Вам, людині, якій притаманне високе поняття честі, я можу в цьому зізнатись, але не тим панкам із преси. Людовіку, налий нам шампанського.

— Щиро дякую,— сказав Архілохос, але подумав: "Однаково я його вб'ю".

— Повечеряймо курчатами,— радісно повідомив старий добродій.— Ми з Людовіком завжди маємо на кухні курчат. О третій ночі — курча й шампанське. У цьому є, безперечно, щось мудре. А ви, узявши штурмом палацовий мур, здається мені, добряче зголодніли.

— Таки зголоднів,— щиро визнав Архілохос і згадав, як видряпувався палацовою стіною.

Камердинер слугував їм із великою гідністю, однак увесь тремтів, і це непокоїло грека.

— Не зважайте на те, що Людовік тремтить,— сказав президент.— Він був камердинером шістьох моїх попередників.

Архілохос протер собі окуляри серветкою. "Зручніше, либонь, гранатою",— міркував він, і досі ще не знаючи, як узятися до діла. Адже не можна сказати: "Пробачте!" — і схопити президента за горло. А тоді треба ще вбити й камердинера, бо він миттю викличе варту, а це ускладнить усю справу.

А проте Архілохос їв і пив, спершу щоб виграти час і призвичаїтись, а далі просто тому, що це йому сподобалося.

Старий добродій врешті викликав в Архілохоса пошану й симпатію, йому вже здавалося, що він розмовляє з батьком, якому можна щиро про все розповісти.

— Курча надзвичайно смачне,— сказав президент.

— Справді,— погодився Арнольф.

— І шампанське непогане.

— Зроду не думав, що воно таке чудове,— визнав Архілохос.

— Можна водночас і побалакати,— запропонував старий,— нам не треба критися один від одного, поговорімо про вашу Хлою, то ж через неї ви так знервувалися.

— Сьогодні у каплиці святої Елоїзи я страшенно злякався,— сказав Архілохос,— бо зненацька збагнув усю правду.

—В мене теж склалося про вас таке враження,— визнав старий.

— Коли я побачив вас у церкві при всіх орденах, мені нараз сяйнула думка: ви прийшли сюди тільки через те, що Хлоя...

— Ви так мене поважаєте?— спитав старий добродій.

— Ви були для мене взірцем. Я мав вас за переконаного ворога алкоголю,— нерішуче сказав Архілохос.

— То повигадували газети,— пробубонів президент,— уряд веде боротьбу з алкоголем, тож мене завжди фотографують із склянкою молока.

— Усі також вважають, що в моральному плані ви людина надзвичайно сувора.

— А це вигадки жіночих товариств. Ви чоловік непитущий?

— Непитущий і до того ж вегетаріанець.

— Але ж ви п'єте шампанське, їсте ось курятину.

— Я вже не маю ідеалів.

— Мені боляче це чути.

— Усі люди — лицеміри.

— І Хлоя теж?

— Ви самі знаєте, хто така Хлоя.

— Істина,— сказав президент, поклавши скраю тарілки обгризену курячу кістку, і відсунув убік канделябр, що заважав йому дивитися на співрозмовника,— істина завжди трохи дражлива, коли вона виходить назовні, та ще при денному світлі, це стосується не тільки жінок, але й усіх людей, а надто держави. Часом мені теж кортить вибігти з цього палацу,— як на мене, то з архітектурного боку він просто потворний,— вибігти, як ото ви зопалу вибігли з каплиці святої Елоїзи, та мені бракує сміливості, я здатний хіба що перелізти крадькома через мур. Я не хочу нікого боронити,— вів президент далі,— найменше самого себе, взагалі про ці речі не заведено говорити вголос, а коли й говорять, то тільки

вночі й віч-на-віч, бо при всякій такій розмові важко уникнути непотрібних повчань і моралізувань. Доброчесність, пристрасті й вади в людині настільки тісно переплелися, що легко виникають зневага і ненависть саме там, де могли б бути тільки пошана й любов. Тож, друже мій, голубе, я хочу сказати вам тільки одне: коли на світі існує людина, що їй я заздрю, то ця людина — ви, і коли на світі є людина, що за неї я боюсь, то це теж ви. Мені доводилося ділити Хлою з багатьма,— президент трохи помовчав, відкинувся у своєму кріслі й лагідно сказав:— Вона була королевою в сфері темних, примітивних інстинктів. Куртизанка, найвідоміша в місті. Я не хочу її виправдовувати, для цього я застарий. Я вдячний Хлої за те, що вона дарувала мені свою любов, про жодну людину я не згадую з такою вдячністю, як про неї. Та ось вона відвернулася від нас, обравши вас одного. І радісний для вас обох день, день весілля, стає для нас днем подяки й прощання.

Старий президент замовк і замріяно провів правою рукою по своїй випещеній борідці; камердинер налив у келихи шампанське, знадвору чулись уривчасті слова команди і карбована хода лейб-гвардійців. Архілохос теж відкинувся на спинку крісла, глянув у вікно крізь розсунуті портьєри і побачив Фарксову машину біля міністерства економіки. І тоді Архілохос із прикрістю згадав про гранату, що лежала в кишені його пальта і була тепер ні до чого.

— А що стосується вас, друже мій, голубе,— сказав після невеличкої паузи президент, закурюючи маленьку світлу сигару, яку подав йому камердинер (Архілохос теж закурив),— то я цілком розумію ваші збурені почуття. Який це чоловік на вашому місці не образився б. Однак ці природні почуття треба в собі тлумити, бо саме вони й породжують всякі неподобства. Допомогти вам я не годен, та й ніхто не допоможе, сподіваймося тільки, що ви не зважите на факти, які не варто заперечувати, та які ви врешті сприймете за дрібні, неістотні, коли знайдете в собі силу повірити в Хлоїне кохання. Те дивне диво, що сталося з вами обома, можливе тільки завдяки коханню, без великого кохання воно перетворилося б на фарс. Ви немов ідете вузеньким місточком над глибоченним проваллям, точнісінько як ото йдуть

магометани до свого раю, балансуючи на вістрі меча, здається, я десь про це читав... Та візьміть іще шматочок курятини,— звернувся він до свого вбивці-невдахи,— курчата справді смачненькі, а смачна їжа — то гарна розрада і втіха.

Приємне тепло кімнати, тихе сяйво свічок немов заколисували Архілохоса. У важких визолочених рамах висіли по стінах портрети давно померлих державних діячів та героїв. Вони задумано дивилися на Архілохоса, поважні, зовсім чужі, потойбічні; він відчув досі не знаний спокій, незбагненну тиху радість. Це сталося завдяки не словам президента — що там ті слова! — а його лагідному батьківському тону й чемності.

— Вам даровано велику милість,— сказав старий добродій,— причину цього можна вбачати в двох аспектах, а в якому саме — це залежить від вас. По-перше, це кохання, коли ви в нього вірите, по-друге — зло, коли ви в кохання не вірите. Кохання — то диво, яке розквітає на землі знов і знов, а зло ніколи з неї не щезає. Праведники проклинають зло, мрійники сподіваються його виправити, а закохані його просто не помічають. Тільки кохання здатне сприймати даровану милість такою, яка вона є. Це найважче, я знаю. Світ жахливий і безглуздий. І тільки закохані можуть плекати надію на те, що все жахливе й безглузде врешті має якийсь сенс.

Він замовк, і Архілохос уперше знову подумав про Хлою без жаху і гніву.

Коли нарешті свічки догоріли, президент допоміг Архілохосові одягти пальто, де й досі лежала вже не потрібна граната, і провів його аж до парадних дверей — ліфт не працював. Президент пояснив, що не хоче турбувати Людовіка, бо той заснув, стоячи прямо, у коректній позі, за кріслом свого пана; старий добродій запевняв, що це велике мистецтво, за будь-яких обставин воно має викликати лише повагу. Вони пройшли удвох, нікого не зустрівши, усім президентським палацом, спустилися широкими положистими сходами додолу; Архілохос заспокоївся,

примирився з життям і линув думками до Хлої, а президент відчував себе ніби директором музею, вмикав світло то в одному, то в іншому залі та без упину щось пояснював.

Ось тут він виступає як представник країни, казав старий добродій, показуючи на величезний розкішний зал, а тут двічі на місяць він приймає відставку прем'єр-міністрів, а ось у цій затишній вітальні з майже справжнім Рафаелем він пив чай з англійською королевою та з його світлістю її чоловіком; тоді він мало не заснув, як його світлість почав говорити про флот, а для нього на світі немає нічого нуднішого за воєнно-морські історії, і лише завдяки винахідливості начальника протокольної служби не сталося лиха: у вирішальну мить той збудив президента й пошепки підказав правильну відповідь про флот. А взагалі ті англійці виявилися досить милими людьми.

Біля виходу президент і Архілохос попрощались як щирі друзі, що досхочу набалакались і уклали між собою мирну угоду. З парадних дверей старий іще раз, весело всміхаючись, помахав Архілохосові. Той озирнувся. Палац здіймався в холодне небо, похмурий, схожий на величезний комод, оздоблений химерними прикрасами. Місяця вже не було видно. Архілохос проминув лейб-гвардійців, що хвацько віддали йому честь, і вийшов на набережну Ета, але мерщій завернув у провулок Еттер між палацом папського нунція та будинком швейцарської місії, бо побачив, що назустріч йому від міністерства економіки їде Фарксова автомашина; на вулиці Штебі біля бару Пфіфера він узяв таксі; з Фарксом він більше не хотів зустрічатися.

Через парк Архілохос просто побіг — йому кортіло якнайшвидше обійняти Хлою. Вілла в стилі рококо була яскраво освітлена, звідти назустріч йому линув несамовитий лемент і спів. Парадні двері були широко розчинені. Дим від сигар і люльок висів у повітрі важкою жовтою хмарою; брат Бібі із своїми діточками заволоділи всім будинком. Скрізь сиділи чи лежали п'яні злодії — на канапах, стільцях, під столами, замотані в зірвані портьєри, вони співали чи варнякали щось невтямне; здавалося, тут зібралися з усього міста бродяги, сутенери, злочинці, на

ліжках верещали жінки, виблискуючи голими грудьми, злодіїв було повно і в кухні, вони жерли, жлуктали, плямкали, знищуючи все, що було в коморах і в винному погребці, в їдальні Маттіас і Себастьян грали в хокей дерев'яними протезами, у коридорі дядечко капітан та люба матуся вправлялися, хто влучніше кине ножа, Жан-Крістоф та Жан-Данієль грали в бабки, а Теофіл і Готліб, посадовивши собі на коліна міських повій, спускалися додолу поруччями сходів.

Пойнятий лихим передчуттям, Арнольф помчав угору, на другий поверх, пробіг повз власника салону Наделера, що й досі тремтів у лихоманці на ліжку, проминув будуар, де з ванної кімнати чувся чоловічий спів, плюскіт води й верескливий голос Магди-Марії, а коли Архілохос увірвався до Хлоїної спальні, то побачив у її ліжку брата Бібі з коханкою (роздягненою); Хлої ніде не було, хоч як він шукав, скрізь заглядав, усе перевертав.

— Де Хлоя?

— У чому справа, брате?— докірливо мовив Бібі, смокчучи сигару.— Ніколи не заходь до спальні, не постукавши наперед.

Бібі нічого більше не встиг сказати. З його братом сталася враз дивна зміна. Він прибіг сюди, до своєї вілли, сповнений кохання до Хлої, палкого бажання якнайшвидше її побачити, а тепер ці почуття перетворились у шалений гнів. Яка дурість була з його боку утримувати всю цю родину протягом багатьох років, а як нахабно вони заволоділи його віллою! До цих думок приєднався ще й страх, що він із власної провини втратив Хлою, і все це Архілохоса украй розлютило. Він перетворився на Арея, давньогрецького бога війни, як це і передрікав Пассап. Схопивши дротяну скульптуру, він кинувся на брата Бібі, що розлігся, смалячи сигару, разом із своєю коханкою на його, Арнольфовому, шлюбному ложі. Бібі підскочив, та відразу ж дістав від брата такого стусана в підборіддя, що відлетів до дверей, а там дістав на додачу ще одного; тоді Арнольф узявся за ту шльондру, схопивши за коси, він витяг її у коридор та швиргонув просто в дядечка капітана, який саме прибіг, зачувши

несамовиті зойки Бібі. Обоє — капітан і жінка — покотилися сходами додолу. З усіх дверей миттю повискакували цікаві — грабіжники, сутенери і всяка інша потолоч; своїх родичів — Теофіла і Готліба — Арнольф скинув із кручених сходів, а тоді й Наделера, що полетів додолу разом із ренесансним ліжком; Себастьяна із Маттіасом Арнольф відлупцював, Магду-Марію з її коханцем (китайцем) він голими вижбурнув у вікно на кущі, а тоді дав чосу і всім іншим приблудам. У повітрі зі свистом літали ніжки стільців, протези, юшила кров, повії тікали світ за очі, матуся нараз знепритомніла, сутенери і фальшивомонетники шугонули навсебіч, затуляючи голови, й верещали, немов пацюки. Арнольф навмання бив навкруг себе, душив, дряпав, відважував стусани, звалював з ніг, розчерепив кілька голів, хряснувши їх лобами одну об одну, зґвалтував якусь повію, і все це під зливою ударів, що падали на нього — дерев'яними протезами, кастетами, гумовими палицями, пляшками; та він відбивався і знову підводився, з рота в нього йшла піна, весь він був порізаний битим склом. Він сховався за стіл як за щит і звідти став кидати, немов снаряди, вази, стільці, картини, Жана-Крістофа й Жана-Даніеля; так він посувався вперед, женучи всю ватагу зі свого дому, відважував страшних ударів, лаючись на всі заставки, гнав із дому, де довгі клапті шпалер маяли на крижаному вітрі, немов прапори, і де досі клубочилися тютюнові хмари; а тоді навздогін тим бандюгам, що тікали, голосно волаючи, він кинув ручну гранату, її вибух осяяв небо, де вже рожевіла вранішня зоря.

Архілохос довго стояв біля входу до своєї понівеченої вілли й дивився, як світанкова зоря, що дедалі яскравішала, сріблить берести та ялини в парку. Подуви теплого вітру налітали на дерева, гнули їх, гойдали. Від того теплого вітру все почало танути. На даху розтала крига, і ринвами додолу побігла вода. Скрізь крапало, велетенські хмари повзли над дахами й садами, важкі, повні вологи. Ледь чутно замрячив дощ, оповиваючи все тоненьким серпанком. Повз Арнольфа прошкандибав у подертій одежі Наделер, лязкаючи зубами.

— Ви як християнин...

Архілохос не звернув на нього уваги. Він пильно дивився вперед заплилими очима. На ньому позасихала кров, весільний фрак був пошматований, підкладка вилізла назовні, окуляри десь загубилися.

Кінець перший

Далі — Кінцівка для загальних бібліотек

Архілохос узявся розшукувати Хлою.

— Боже мій, пане Арнольфе,— вигукнула Жоржетта, коли він якось раптом опинився біля її стойки й замовив чарку перно.— Боже мій, що з вами сталося?

— Я не можу знайти Хлою.

У кав'ярні було повно люду. Подавав Огюст. Архілохос випив чарку перно і замовив іще одну.

— А ви скрізь її шукали?— спитала мадам Білер.

— Шукав у Пассапа, в єпископа, скрізь.

— Та десь вона знайдеться,— силувалася розрадити його Жоржетта. — Жінки так швидко взагалі не зникають і невдовзі виявляються там, де ніхто й гадки не мав їх шукати.

І вона налила йому третю чарку перно.

— Нарешті! — полегшено відітхнувши, звернувся Огюст до велодрузів.— Нарешті він теж почав до чарки зазирати.

Архілохос уперто розшукував далі. Він вривався в монастирі, пансіонати, невеличкі приватні готелі. Однак Хлоя щезла. Він блукав порожньою віллою, порожнім парком, стояв під мокрими деревами. В них шарудів вітер, над дахами сунулися хмари. Зненацька Архілохоса заполонила туга за батьківщиною, за Грецією з її червонуватими скелями й темними гаями, туга за Пелопоннесом.

Через дві години він був уже на пароплаві, заревли сирени на "Юлії", і коли вона попливла крізь туман, випускаючи темні пасма диму, до пристані примчала машина з Фарксовими бандитами, залунали постріли, і кулі, що були призначені терористу-ренегатові, тільки продірявили зелено-золотий державний прапор, який ліниво маяв на вітрі.

На "Юлії" виявилися містер і місіс Уїмени; коли по обіді Архілохос опинився біля них, вони вочевидь занепокоїлися.

Середземне море. Палуба, осяяна сонцем. Скрізь шезлонги. Архілохос пояснив:

— Я мав честь уже кілька разів розмовляти з вами.

— Well,— пробурмотів містер Уїмен.

Арнольф попросив вибачити йому. Тоді сталось якесь непорозуміння.

— Yes,— сказав містер Уїмен.

Потім Архілохос попросив дозволу допомагати в розкопках на його колишній батьківщині.

— Well,— відповів містер Уїмен і закрив фаховий часопис з археології, а тоді додав, натоптуючи свою коротку люльку:— Yes.

І от він у Греції, на Пелопоннесі, в місцевості, що аж ніяк не відповідає його уявленню про батьківщину, ту прекрасну країну, яку він подумки собі створив. Він шукає старожитності, під пекучим сонцем довбає тверду землю. Навкруги тільки каміння, змії, скорпіони й кілька кривулястих оливкових дерев на обрії. Невисокі голі гори, джерела, що давно повисихали, жодного кущика. Над головою вперто кружляє шуліка, його ніяк не відігнати.

Багато тижнів, умиваючись потом, длубав він мотикою невеличкий пагорб і коли нарешті майже зрив його, всі побачили напівзруйнований мур, ще трохи засипаний піском. Пісок розжарювався проти сонця, залазив під нігті, від нього гноїлися очі. Містер Уїмен висловив надію, що вони відкопали Зевсів храм, а місіс Уїмен запевняла — це храм Афродіти. Вони так голосно сперечалися, що їх було чути аж за кілька миль. Греки давно вже пішли додому. Комарі зумкотіли, мухи пообліплювали Арнольфові обличчя, лізли в очі. Уже залягав присмерк, десь далеко кричав мул, протягло й жалібно.

Ніч була холодна. Архілохос лежав у наметі, просто біля місця, де вони копали, а містер і місіс Уїмени — за десять кілометрів звідси, в головному місті округи — злиденному закутку. Над наметом літали нічні птахи й кажани. Поблизу завив якийсь невідомий звір, можливо, вовк, а тоді все затихло. Архілохос заснув. Над ранок йому причулася чиясь легка хода, та він не схотів прокидатись і спав далі. Аж коли червоне розжарене сонце піднялося за-за тих безглуздих голих горбів і його промені впали на намет, Архілохос підвівся. Він поплентався до ще безлюдного місця розкопок, до напівзруйнованого муру. Там було холодно. Високо вгорі знову кружляв шуліка. Серед стародавніх руїн іще панувала пітьма. В Арнольфа боліли ноги й руки, та він узявся до роботи, витяг лопату. Перед ним виявилась якась довгаста купа піску, в сутінках він не міг її добре роздивитись, але вже при перших дотиках лопатою він відчув, що то якась річ. Мабуть, богиня кохання або й сам Зевс, подумав він, цікавий дізнатися, хто мав слушність — археолог чи його дружина. Він заходився обома руками відгортати пісок — і відкопав Хлою.

Затамувавши подих, він дивився на свою кохану.

— Хлоє! — вигукнув він.— Хлоє, як ти сюди потрапила?

Вона розплющила очі, але з піску не підвелася.

— Дуже просто,— пояснила вона,— я поїхала за тобою. Адже ми мали два квитки.

Потім вони сиділи на стародавньому мурі й милувалися грецьким краєвидом: поблизу — невисокі голі горби, над ними — могутнє сонце, віддалік — кривулясті оливкові дерева, а ще далі, на обрії,— біла смужка головного міста округи.

— Це наша батьківщина, — сказала Хлоя, — твоя і моя.

— А де ти була? — спитав він.— Я шукав тебе по всьому місту.

— Я була в Жоржетти. Нагорі, в її помешканні.

Вдалині виникли дві цятки, вони швидко наближалися, то були містер і місіс Уїмени.

А тим часом Хлоя виголосила цілу промову про кохання, майже зовсім як колись Діотіма — Сократові, правда, не таку мудру, бо Хлоя Салонікі, дочка багатого грецького купця (тепер вона розповіла про своє походження), на все дивилася просто й практично.

— От бачиш,— сказала Хлоя, у той час як вітер грався її косами, сонце підіймалося дедалі вище на небі, а англійці на своїх мулах під'їздили ближче,— тепер ти знаєш, ким я була, тепер між нами все зрозуміло. Мені набридло моє ремесло, то тяжкий заробіток, як і кожний чесний заробіток. І я страшенно сумувала. Мріяла про кохання, мені

кортіло про когось піклуватися, поділяти з ним не тільки радощі, але й горе. І от якось уранці, коли мою віллу огорнув густий туман і вже кілька тижнів було зимно, похмуро, я прочитала в газеті "Суар" оголошення: "Грек шукає грекиню". Я тоді ж вирішила, що кохатиму цього грека, тільки його й нікого більше, і нехай буде, що буде. І от я прийшла до тебе того недільного ранку, о десятій годині, з червоною трояндою в руці. Я не хотіла тебе обдурювати і вбралася в свій найкращий одяг. Мені хотілося прийняти тебе таким, яким ти був, але і ти мав прийняти мене такою, якою я була. Коли я побачила тебе за столом, нерішучого, безпорадного, з чашкою молока, що парувало, і ти мусив через той пар раз у раз протирати окуляри,— ось тоді це і сталося: я тебе покохала. Але ти гадав, що я чесна дівчина, ти настільки мало знав життя, що не зміг здогадатися, чим я займаюся, хоч Жоржетта і її чоловік миттю це збагнули. Я не зважилася знищити твою мрію. Боялася тебе втратити, а від моїх вчинків ставало тільки гірше. Твоє кохання викликало в людей сміх, а коли в каплиці святої Елоїзи ти дізнався правду, весь світ перетворився для тебе в руїну, а разом із ним і твоє кохання. І це добре. Ти не зміг би мене покохати, не знаючи правди, але кохання дужче за правду, яка нас мало не згубила. Твоє сліпе кохання треба було зруйнувати в ім'я кохання, що все бачить і все розуміє.

Однак збігло чимало часу, поки Хлоя і Архілохос змогли повернутися додому. Держава розпадалася. До влади прийшов Фаркс із своїм орденом і подвійним підборіддям. Нічне небо червоніло від заграв. Скрізь маяли прапори, скрізь горлали в рупори: "Ami go home!"11 Але долари були вкрай потрібні, а на Фаркса влада діяла згубно. Фаркс перекинувся до західного табору, звелів повісити шефа таємної поліції (колишнього Пті-Пейзанового секретаря) і якнайвигідніше влаштувався в президентському палаці на набережній Ета; там вартували ті самі лейб-гвардійці в золотих шоломах із білими плюмажами, які колись служили його попередникам. Фаркс тепер старанно зачісував свого вогненного чуба і вкоротив вуса. Як голова уряду він став більш ліберальний, а його світогляд — більш поміркований, на Великдень Фаркс навіть відвідав собор святого Луки. В країні знову запанував буржуазний лад.

Хлоя і Архілохос ніяк не могли знайти собі місця в новому житті. Довго їм довелося пристосовуватися. Нарешті вони відкрили у своїй віллі пансіон. Перший там оселився Пассап, він був тепер не в шані (бо в царині мистецтва Фаркс міцно стояв на позиціях соціалістичного реалізму); опинився тут і метр Дютур, що теж, так би мовити, збанкрутував, а також знятий з посади Еркюль Вагнер із своєю дебелою дружиною та колишній президент — як завжди, надзвичайно ґречний, він по-філософському споглядав перебіг подій; був тут і Пті-Пейзан (об'єднання його концерну з виробництвом гуми й мастил обумовило його крах), тепер він займався хатньою роботою. Таким чином на віллі зібралося товариство банкрутів. Тільки єпископа бракувало, він перекинувся до новопресвітеріан передостанніх християн. Пожильці пили молоко, а по неділях — пер'є, жили тихо, влітку відпочивали в парку, замислені, заглиблені в своє тихе існування.

Однак Архілохос був немов не в собі. Якось він подався на околицю міста, де брат Бібі, люба матуся, дядечко-капітан і діточки займалися тепер садівництвом; виявилося, що Арнольфові стусани врешті подіяли цілюще (Маттіас склав іспит на вчителя, Магда-Марія стала вихователькою в дитячому садку, інші пішли хто на фабрику, хто до Армії спасіння). Та однаково Архілохос не зміг тут довго пробути. Ця удавана добропорядність, капітан із своєю постійною люлькою і матуся із своїм плетивом викликали в нього страшенну нудьгу, так само і брат Бібі, що ходив тепер замість нього до каплиці святої Елоїзи. Чотири рази на тиждень.

— Чогось ви надто блідий, мосьє Арнольфе,— сказала Жоржетта, коли він якось знову зайшов до них (над стойкою, над пляшками з горілкою і лікерами тепер висів портрет Фаркса у рамці з едельвейсів).— Маєте якийсь клопіт?

Вона налила йому чарку перно.

— Тепер усі п'ють молоко,— пробурмотів Архілохос.— І велодрузі, і навіть ваш чоловік.

— Нема ради,— сказав Огюст, вбраний, як завжди, в жовту майку велогонщика; розтираючи свої голі ноги, він пояснив:— Уряд знову провадить антиалкогольну кампанію. А до того ж я все-таки спортсмен.

Архілохос помітив, що Жоржетта відкриває пляшку мінеральної.

"І вона теж",— сумно подумав він.

Уночі, коли вони з Хлоєю лежали в своєму ліжку під балдахіном з пурпуровими завісами, а в каміні горіли, потріскуючи, дрова, Архілохос сказав:

— Нам непогано живеться в цьому невеличкому замку; наші пожильці всім задоволені, вони спокійно доживають тут віку, я не хотів би скаржитись, але вся ота доброчесність, яка вщерть заповнила наше життя, вже не дає мені дихати. Часом мені здається, що я обернув увесь світ у свою віру, а він обернув мене в свою, врешті вийшло так на так, і все було намарне.

Хлоя трохи підвелася.

— Я увесь час згадую ті напівзруйновані стіни у нас на батьківщині,— сказала вона.— Коли я тоді загреблася в пісок, щоб тебе приємно здивувати, і лежала там, стежачи у вранішніх сутінках за шулікою, що кружляв над руїнами, я раптом відчула під собою щось тверде, немов дві кам'яні півкулі.

— Богиня кохання! — вигукнув Архілохос і зіскочив із ліжка.

Хлоя теж підвелася.

— Треба конче шукати богиню кохання, шукати завжди,— прошепотіла Хлоя.— Інакше-бо вона нас покине.

Вони тихенько вбрались і спакували валізи.

Коли наступного ранку, годині об одинадцятій, Софі довго, але даремно стукала у двері опочивальні, а потім увійшла туди в супроводі зляканих пожильців, кімната була порожня.

Кінець другий

1 Навколо Швейцарії (фр.).

2 Навколо Франції (фр.).

3 Жовта майка (фр.). Йдеться про майку лідера велогонки.

4 Прибічник Цвінглі (1484—1531), швейцарського церковного реформатора.

5 Банкнота по сто франків.

6 Тут: так, гаразд (англ.).

7 Так (англ.).

8 Боже мій (фр.).

9 О, ні! (фр.).

10 Щиро вам вдячний! (англ.).

11 Американці, забирайтеся додому! (англ.).